

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI
Helsinške sveske br. 30

Zatvori u Srbiji 2010

Praćenje reforme zatvorskog sistema

HELSINŠKI ODBOR
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI
Helsinške sveske br. 30

Zatvori u Srbiji 2010

Praćenje reforme zatvorskog sistema

BEOGRAD, 2011.

ZATVORI U SRBIJI 2010

Praćenje reforme zatvorskog sistema

IZDAVAČ

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

www.helsinki.org.rs

BIBLIOTEKA

Helsinške sveske, knjiga br. 30

AUTORI

Mr Marija Jelić

Dr Gordana Lukić-Samardžija

Ljiljana Palibrk

Ivan Kuzminović

OBLIKOVANJE I SLOG

Ivan Hrašovec

ŠTAMPA

Zagorac, Beograd

TIRAŽ

200 primeraka

Ovaj izveštaj je nastao zahvaljujući
pomoći *Civil Rights Defenders*

ISBN 978-86-7208-173-2

COBISS.SR-ID 183560460

CIP – Katalogizacija u publikaciji, Narodna biblioteka Srbije, Beograd
343.81(497.11)"2010", 343.82/.84(497.11)"2010", 341.231.14:343.261-052(497.11)"2010"
ZATVORI u Srbiji : 2010 : praćenje reforme zatvorskog sistema / [autori Marija Jelić ... et al.]. – Beograd : Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji,
2011 (Beograd : Zagorac). – 144 str. ; 23 cm. – (Helsinške sveske ; br. 30); Tiraž 200. – Str. 5-6: Uvodne napomene / Ljiljana Palibrk.
1. Jelić, Marija [autor]; a) Zatvori – Srbija – 2010, b) Zatvori – Organizacija – Srbija – 2010, c) Zatvorenici – Međunarodna zaštita – Srbija – 2010

SADRŽAJ

UVODNE NAPOMENE	5
REZIME	7

KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD ZA MALOLETNIKE U VALJEVU

Kvalitet i uslovi života	11
Bezbednost.	17
Zakonitost postupanja	19
Resocijalizacija	23
Kontakti sa spoljnim svetom.	29
Osoblje	30

OKRUŽNI ZATVOR U LESKOVCU

Kvalitet i uslovi života	33
Bezbednost.	38
Zakonitost postupanja	41
Resocijalizacija	43
Kontakti sa spoljnim svetom.	47
Osoblje	49

KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD U SREMSKOJ MITROVICI

Kvalitet i uslovi života	53
Bezbednost.	60
Zakonitost postupanja	61
Resocijalizacija	63
Kontakti sa spoljnim svetom.	69
Osoblje	70

**KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD
ZA ŽENE U POŽAREVCU**

Kvalitet i uslovi života75
Bezbednost.83
Zakonitost postupanja86
Resocijalizacija89
Kontakti sa spoljnim svetom94
Osoblje96

SPECIJALNA ZATVORSKA BOLNICA

Kvalitet i uslovi života101
Bezbednost.	109
Zakonitost postupanja111
Resocijalizacija115
Kontakti sa spoljnim svetom	122
Osoblje	123

**OKRUŽNI ZATVOR
U NOVOM SADU**

Kvalitet i uslovi života	127
Bezbednost.133
Zakonitost postupanja135
Resocijalizacija	138
Kontakti sa spoljnim svetom	142
Osoblje	142

UVODNE NAPOMENE

Unapređivanje krivičnog sistema, kao preduslov za izgradnju boljeg i bezbednijeg društva, jedan je od najvažnijih aspekata reforme pravosuđa koja se u Srbiji sprovodi poslednjih godina. Osim nesumnjivog značaja za zajednicu, posmatran u kontekstu ljudske bezbednosti ovaj segment reforme dodatno dobija na važnosti, jer je neminovno vezan za globalne procese i međunarodni pravni poredak.

U isto vreme, i postupanje sa prestupnicima i zatvorenicima koji se nalaze na izdržavanju kazne, podleže brojnim zakonima i pravilima, konvencijama i drugim dokumentima koji se baziraju, kako na specifičnoj unutrašnjoj i međunarodnoj legislativi, tako i na konceptu ljudskih prava.

Imajući to u vidu, Helsinški odbor za ljudska prava je već 2002. godine počeo sa monitoringom zatvora u Srbiji, najpre kroz jednogodišnji projekat kojim je obuhvaćeno 13 zatvora, a potom kroz trogodišnji (2003-2006) regionalni projekat „Prevenција torture-podrška rehabilitaciji žrtava torture“, tokom koga je vršen kontinuirani monitoring svih zatvora u zemlji.¹

Od početka monitorovanja zatvora do sada, država je preduzela određene konkretne poteze u reformi sistema izvršenja krivičnih sankcija, a u novije vreme i u ostalim oblastima pravosuđa. Iako kompletan pravosudni sistem i dalje deluje nekoherentno i nedovršeno, činjenica je da su doneti mnogi zakoni koji su od krucijalne važnosti ne samo za ovu oblast, već za društvo u celini.

Osim jedinstvene strategije reforme zatvorskog sistema na nivou Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, na normativnom planu je učinjen značajan pomak donošenjem Zakona o izvršenju krivičnih sankcija² i Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnogopravnoj zaštiti maloletnih lica.³ U 2009. godini je usvojen i Zakon o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala,⁴ pa se može reći da je izvršenje zavodskih sankcija, bar na nivou zakona, zaokruženo. Imajući u vidu i rad na podzakonskim aktima, te

1 Publikacije i izveštaji o ovim projektima su dostupni na sledećim web stranicama:

<http://www.helsinki.org.yu/serbian/doc/sveske17.pdf>

<http://www.helsinki.org.yu/serbian/doc/Zatvori%20u%20Srbiji%202002-2003.pdf>

<http://www.helsinki.org.yu/serbian/doc/Zatvori%20u%20Srbiji%202004-2005.pdf>

2 Sl. glasnik Republike Srbije br.85/05 i 72/09 (izmene)

3 Sl. glasnik Republike Srbije br.85/05.

4 Sl. glasnik Republike Srbije br.72/09 i 101/10 (izmene)

otvorenost Uprave i Ministarstva prema savremenijim rešenjima i standardima, nameće se zaključak da je zatvorski sistem značajno unapređen.

Upravo iz potrebe da proverí opravdanost ovakve teze, Helsinški odbor je odabrao najpre dva zatvora za sagledavanje postignutog napretka u reformi zatvorskog sistema, a potom još četiri. Budući da su problemi ustanova manje-više isti, odabir je izvršen na osnovu specifičnosti samih ustanova, ili situacije koja je karakteristična. Kazneno-popravni zavod za maloletnike u Valjevu, Kazneno-popravni zavod za žene u Požarevcu i Specijalna zatvorska bolnica u Beogradu jedine su ustanove te vrste u Srbiji; u Okružnom zatvoru u Leskovcu je, krajem 2009, došlo do velikog bezbednosno-korupcijskog skandala, dok su Okružni zatvor u Novom Sadu i Kazneno-popravni zavod u Sremskoj Mitrovici obeležile pobune zatvorenika, odnosno problemi unutar osuđeničke populacije i na relaciji sa osobljem, prenaseljenost, manjak osoblja itd. S obzirom da su objektivni uslovi u svim zatvorima detaljno obrazloženi u izveštajima prilikom ranijih poseta, ovaj izveštaj se fokusirao na promene nastale u međuvremenu, i naročito, na probleme koji opstaju i evoluiraju uprkos, ili upravo zbog učinjenih reformskih poteza.

U odnosu na ranije projekte, tim Helsinškog odbora je ovog puta bio u dvodnevnoj poseti svakom od zatvora, što je omogućilo razgovor sa većim brojem osuđenika i detaljnije sagledavanje rada pojedinih službi.

Osim razgovora i obilaska svih delova zatvora, izvršen je i delimičan uvid u dokumentaciju stručnih službi, kao i sagledavanje sveukupnog poštovanja/odstupanja od zakonitosti. Pri određivanju i posmatranju pojedinih aspekata, Helsinški odbor se rukovodio relevantnim zakonima Republike Srbije, ali i standardima CPT, međunarodnim dokumentima iz oblasti ljudskih prava, kao i međunarodnim instrumentima koji se odnose na maloletnike (Konvencija o pravima deteta i Opcioni protokol uz Konvenciju, Standardna minimalna pravila UN za maloletničko pravosuđe-Pekinška pravila, Smernice UN za prevenciju maloletničke delinkvencije - Rijadske smernice i Pravila UN o zaštiti maloletnika lišenih slobode).

Helsinški odbor se zahvaljuje Upravi za izvršenje zavodskih sankcija, Ministarstvu pravde, upravnicima, zatvorskom osoblju i zatvorenicima na veoma korektnoj saradnji i razumevanju koje su iskazali prema projektu i članovima tima.

LJILJANA PALIBRK
Beograd, april 2011.

REZIME

Budući da su prethodni izveštaji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji ocenjeni kao relevantni i objektivni, i prilikom ovih poseta odabranim zatvorima zadržali smo istu metodologiju i posmatrali iste aspekte: kvalitet i uslove života (arhitektonsko-tehnički uslovi, opremljenost, ishrana i medicinska nega); bezbednost; zakonitost postupanja; resocijalizaciju; kontakte sa spoljnim svetom i osoblje ustanova. Smatramo da ove dimenzije obuhvataju sve što je suštinski važno za monitoring nevladine organizacije koja se bavi ljudskim pravima. Uz to, korišćenje standardizovane i uhodane metodologije omogućuje preciznije detektovanje problema, kao i smisljeno, argumentovano upoređivanje sa prethodnim stanjem. U kratkom i sažetom rezimeu izneta su opšta zapažanja u okviru posmatranih aspekata, dok su detaljne opservacije o svakom zatvoru date u nastavku ovog izveštaja.

Kvalitet i uslovi života – Prenaseljenost i promenjena struktura osuđenika karakterišu sve zatvore u Srbiji, pa i ove koji su odabrani za ponovni monitoring. Nedostatak prostora je uočljiv ne samo u prostorijama za smeštaj, već i kod drugih prostorija koje koriste osuđenici (dnevni boravci, sale za sportsko-rekreativne i kulturno-zabavne aktivnosti itd). Osim toga, postojeći objekti su i dalje u jako lošem stanju, iako su poslednjih godina uložena izvesna sredstva, pre svega, u saniranje instalacija, krovova i sl. U nekim zatvorima značajno su poboljšani uslovi u pojedinim delovima ili objektima (u Požarevcu, Sremskoj Mitrovici, Novom Sadu), ali je, u odnosu na ranije posete Helsinškog odbora, prenaseljenost uzrok lošijih uslova života u nerenovinarim delovima. S obzirom na veliku fluktuaciju osuđenika i izloženost brzom propadanju, održavanje prostora nije na zavidnom nivou, izuzev u pomenutim delovima gde je izvršena veća ili potpuna rekonstrukcija. Opremljenost zatvora, kako nameštajem, tako i posteljinom, madracima i dr. je uglavnom loša i nekompletna. Kvalitet i raznovrsnost ishrane su veoma neujednačeni. Zadovoljavajući su u Valjevu i Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu, dok je u Leskovcu ishrana ozbiljan problem. U Novom Sadu u jelovniku nedostaju mleko i mlečni proizvodi, voće i kolači, dok u Sremskoj Mitrovici ima mleka, ali nedostaje voće. Sasvim je specifičan problem ishrane u ženskom zatvoru u Požarevcu, koji nema sopstvenu kuhinju i hranu dobija iz Zabele. I medicinska nega je bolje organizovana u maloletničkom zatvoru, a izvesna poboljšanja su primetna i u drugim zatvorima. To

se odnosi, pre svega, na malo pojačanu kadrovsku strukturu, ali su, generalno uslovi za medicinsku negu otežani, kako zbog broja osuđenika, tako i zbog lošijih uslova. Dobru i primerenu negu imaju trudnice i bebe u ženskom zatvoru, a sve ustanove se suočavaju sa zabrinjavajućim brojem osuđenika koji su zavisni od psihoaktivnih supstanci. Specijalna zatvorska bolnica je, zbog svoje specifičnosti, poseban problem koji zaslužuje ozbiljnu pažnju i sistemsko rešavanje.

Bezbednost – Ovaj aspekt je, po prirodi, problematičan u svim totalnim ustanovama. Povećan broj osuđenika nužno je doveo do komplikovanja bezbednosne situacije, kako interne, tako i eksterne. Iako su službe obezbeđenja najbrojnije, u svim zatvorima ističu potrebu za još više zaposlenih. Tehnička oprema koja se koristi za kontrolu bezbednosne situacije (metal-detektori, video nadzor), svakako olakšava rad, ali je još uvek nedovoljna da bi olakšala i nadomestila nedostatak ljudi. Preopterećenost poslom pripadnika obezbeđenja je, takođe, evidentna u svim ustanovama, kao i loši uslovi za rad, opremljenost, zdravstvena zaštita itd. Ovo su veoma ozbiljni problemi koji postoje godinama unazad, i još uvek ne nailaze na adekvatan odgovor nadležnih. Zanimljivo je da nema napada na pripadnike bezbednosti, ali su zato sukobi između zatvorenika česta pojava. U Valjevu je veoma prisutan problem neformalnih grupa, što je razumljivo s obzirom na osobine adolescentskog doba osuđenika ovog zatvora. Međutim, i u drugim ustanovama postoje manje, organizovane grupe zatvorenika, ali se one zasnivaju najčešće na konkretnim interesima.

Zakovitost postupanja – Objektivni uslovi u kojima rade zatvori su takvi da uzrokuju, u manjoj ili većoj meri, i nelegalno postupanje. Veliki broj zatvorenika ne omogućava adekvatnu klasifikaciju i poštovanje zakona, čime je otvoren put raznim vrstama zloupotreba sa legalnim pokrićem. Promenjena struktura osuđenika je naročito problem za maloletnički zatvor u Valjevu, ali i u slučaju Specijalne zatvorske bolnice. Odeljenja pojačanog nadzora i samice su veoma sporni, ali i različito zastupljeni u ustanovama. Iako se formalno-pravna procedura uglavnom poštuje, razlozi za određivanje ovih mera, a posebno njihovo trajanje, nisu dovoljno precizno ustanovljeni i podležu sumnji. Informisanje osuđenika o njihovim pravima i obavezama i dalje nije zadovoljavajuće, iako je bolje nego ranije. Shodno tome, ni pravna pomoć nije adekvatna, a i postupci koji se vode po molbama/žalbama nisu uvek u skladu sa zakonom. Sumnje na korupciju i druga nezakonita ponašanja deo su svakog zatvorskog ambijenta, ali su u nekim od ovih ustanova i potvrđene, kako kroz pokrenute postupke, tako

i kroz broj disciplinskih prestupa koji su u vezi sa unošenjem i posedovanjem zabranjenih stvari i supstanci.

Resocijalizacija - Iz već pomenutih razloga, jasno je da su sadržaji i aktivnosti koji bi trebalo da se organizuju u cilju podrške osuđeniku za što uspešniju resocijalizaciju nakon izlaska iz ustanove, na veoma niskom nivou i bez značajnijeg efekta. Tome doprinosi i nedovoljan stručni kadar i ekonomsko-tehnički uslovi u zatvorima, kao i nedostatak sistemskih rešenja i organizovane saradnje sa društvenim i privrednim subjektima, za šta je odgovorna država. Iako bi ovaj aspekt trebalo da bude prioritetan tokom izvršenja kazne, potpuno je zanemaren i marginalizovan. Posledice su naročito ozbiljne po mlade ljude i žene, koji i inače imaju problem nedovoljne prepoznatljivosti i zastupljenosti u društvu.

Kontakti sa spoljnim svetom – Ovaj aspekt je možda generalno najbolji u svim ustanovama. Osuđenici imaju najmanje primedbi na mogućnosti ostvarivanja zakonom dozvoljene komunikacije, a nisu uočeni ni veći problemi u pogledu korišćenja dodeljenih privilegija ili nagrada koje se odnose na izlaske ili odsustva iz ustanove. Iako komunikaciju sa porodicama i drugim državnim ustanovama i institucijama osoblje ocenjuje kao dobru, smatramo da je ona nedovoljna, previše formalna i suštinski neefikasna, naročito kad se radi o maloletnicima i ženama.

Osoblje – S obzirom na broj osuđenika, gotovo sve službe imaju manjak zaposlenih, a prisutna je i nedovoljna stručna kompetentnost za rad sa zatvorskom populacijom. Primetno je da zaposlenima svih službi nedostaju dodatna znanja i različite edukacije koje bi im pomogle da se lakše nose sa promenjenom strukturom osuđenika. Teški uslovi rada i povećana izloženost stresu, kao i slučajevi korupcije i nepotizma utiču na loše međuljudske odnose, što dodatno komplikuje ionako velike probleme sa kojima se zatvori svakodnevno suočavaju. Odnosi između različitih službi nisu u praksi uvek precizno izvedeni, pa je i odgovornost za loše ili pogrešne odluke i stručne procene nedovoljno jasna. Opšta atmosfera se negativno odražava na prava osuđenika, ali im takođe pruža i osnov za manipulacije. Istovremeno, i sami zaposleni su neretko uskraćeni za mnoga prava iz radnog odnosa i drugih oblasti.

KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD ZA MALOLETNIKE U VALJEVU

Datum posete:	<u>25. i 26. februar 2010. godine</u>
Tip ustanove:	<u>zatvorena</u>
Populacija:	<u>muškarci/maloletnici i punoletni</u>
Kapacitet:	<u>250</u>
Broj osuđenika:	<u>240</u>
Broj pritvorenika:	<u>65</u>

I - KVALITET I USLOVI ŽIVOTA

- a) Arhitektonsko-tehnički uslovi,
opremljenost, ventilacija i osvetljenje,
sanitarni uslovi i higijena

Opšti utisak o stanju zgrada, instalacija i opremljenosti ustanove je i dalje loš. U infrastrukturu Zavoda ulagano je sporadično i na osnovu najhitnijih potreba, kao što je bila sanacija vodovodne i kanalizacione mreže 2005. godine. Nakon toga su renovirana i neka kupatila, a izvršena je i delimična zamena podova. Ipak, generalno je malo toga urađeno na renoviranju zgrada u kojima su smešteni zatvorenici, pre svega zbog hroničnog nedostatka novca za takve namene. Zbog velikog broja osuđenika i promenjene strukture, što utiče na raspored prilikom smeštaja, i dalje je primetna prenaseljenost u pojedinim delovima Zavoda, a u nekim sobama smeštajni uslovi su gotovo nepodnošljivi.

Stanje je svakako bolje u objektu sa poluotvorenim/otvorenim tretmanom, gde su sobe, hodnici i druge prostorije veće, sa boljom provetrenošću i dovoljno svetla, ali gde je smešteno najmanje osuđenika. Najviše ih je u zatvorenom tretmanu, gde jedino u delu za maloletnike ima dovoljno prostora, čak i poneka slika. Međutim, opremljenost soba, dnevnih boravaka, sale i drugih prostora namenjenih zatvorenima je svuda na veoma niskom nivou, što stvara utisak ogoljenog i dehumanizovanog ambijenta, pa je i opšta slika depresivna.

Najveći problem u zatvoru ostaje odeljenje pojačanog nadzora (OPN), gde je situacija posebno uznemirujuća iz više razloga. U vreme posete, OPN se sastoji iz pet soba površine oko 15m² u kojima su smeštena 22 zatvorenika. Sobe su mračne i vlažne sa nedovoljnim dotokom sunčeve svetlosti i svežeg vazduha, dok su toaleti i prozorska stolarija u kritičnom stanju i potrebno ih je hitno renovirati. Eksterijer je skučen i bez zelenila, klupa ili bilo kakvog sadržaja, pa je prostor za šetnju (na koju imaju pravo samo jednom dnevno u trajanju od jednog sata) bez funkcije i destimulativan. U sobi gde sedi i radnik obezbeđenja nalazi se jedina telefonska govornica, koju je moguće koristiti jednom nedeljno u trajanju od deset minuta. U istoj zgradi se nalazi i sedam samica u kojima nije bilo nikog u vreme naše posete, kao i jedna posebna prostorija za maloletnike sa tri kreveta. Sve ove prostorije su mračne, vlažne i zagušljive. Prozor se nalazi visoko, veoma je mali i ne obezbeđuje dovoljan dotok svežeg vazduha i dnevne svetlosti, tako da je neophodno veštačko osvetljenje koje je, pri tom, slabo i nefunkcionalno.

U isto vreme, u nekim delovima Zavoda smo uočili da se neki od zatvorenika nalaze u posebno dobrim uslovima. Jedna od soba izgleda kao hotelska i upadljivo odudara od standarda u ostatku zatvora: ona je sveže okrečena, sa krevetnom od najkvalitetnijih materijala, zavesama, ali i elektronskom opremom treće generacije (LCD televizor, DVD player, Sony play station..). Mada je pravilnikom ove ustanove dozvoljeno da zatvorenik unese na revers svoj televizor i sličnu tehničku opremu, smatramo da je zadatak uprave da onemogući bilo koje ponašanje koji bi se mogao okarakterisati kao protekcionistički. Takođe, mnogi od zatvorenika su nam se u razgovoru požalili na duple standarde od strane pojedinih vaspitača kada je o ovakim privilegijama reč. Međutim, prilično smo sigurni da uprava i osoblje nisu jedini odgovorni za nejednake uslove i tretman osuđenika, već je zadatak Ministarstva pravde i Uprave za izvršenje krivičnih sankcija da spreče očigledno nelegalne uticaje raznih “moćnih” pojedinaca.

b) Kuhinja, trpezarija i ishrana zatvorenika

Stanje u kuhinji je gotovo identično kao što je bilo i pre četiri godine. Ona je zadovoljavajuće čistoće i opremljenosti aparatima. Na pripremi hrane, uz tri kuvara angažovano je i 6–8 zatvorenika u funkciji pomoćnika kuvara. Svi

imaju sanitarne knjižice i redovno odlaze na sanitarne preglede. Uzorci hrane se čuvaju u frižideru 24 časa.

Rupa koja je postojala na plafonu trpezarije je zatvorena, ali problem sa kupatilom u stacionarnom delu zavoda još uvek nije rešen, tako da bolesnici i dalje ne koriste to kupatilo, kako bi se izbeglo ponovno curenje u trpezariji. Trpezarija, osim sanacije problematične vodovodno–kanalizacione instalacije u kupatilu stacionara, iziskuje krećenje i zamenu poda.

Kvalitet i količinu obroka osuđenici različito procenjuju, od izjava da je zadovoljavajuća, do onih da je katastrofalna. Ono u čemu se svi slažu jeste da voće vrlo retko, gotovo nikad, ne dobijaju. Oni sa kojima smo razgovarali nakon ručka, rekli su nam da su, na veliko iznenađenje, danas dobili jabuke. Najviše pritužbi na hranu imali su osuđenici koji su u OPN. Generalno, većina je zadovoljna hranom, ali i količinom pošto postoji mogućnost za dobijanje dodatka, ali su jednoglasno приметili da u poslednjih mesec dana ne dobijaju jogurt već se čaj služi uz sve vrste namirnica. Takođe, kolači se mogu dobiti samo za velike praznike. Za vaspitanike islamske veroispovesti, kao i pravoslavne u vreme posta, spremaju se posebni obroci.

c) Medicinska nega zatvorenika

Medicinsku službu ove ustanove, u trenutku posete, čine dva lekara od kojih jedan lekar opšte medicine i jedan na specijalizaciji iz psihijatrije, kao i tri medicinska tehničara. Rad tehničara je organizovan tako da su u ustanovi svakog dana od 7h do 21h, a tokom noći se smenjuju kao dežurni u pripravnosti da na telefonski poziv dođu u Zavod. Ovako popunjena medicinska služba omogućuje dvadesetčetvoročasovnu pokrivenost, kao i to da medicinsko osoblje deli kompletnu terapiju. Stomatolog je angažovan po ugovoru o delu, i u ustanovu dolazi dva puta nedeljno.

Svi vaspitanici i druga osuđena lica se podvrgavaju prvom pregledu pri ulasku u Zavod, kada im se otvara i zdravstveni karton. Nažalost, iz finansijskih razloga je prekinuta ranija dobra praksa da se svim pridošlim zatvorenicima u Medicinskom centru urade laboratorijske analize koje uključuju i detekciju hepatitisa B, C kao i HIV virusa. Smatramo neophodnim da se ove analize rade u što više slučajeva u maloletničkoj grupi (ako je moguće i kod svih maloletnika), a po proceni lekara na osnovu anamnestičkih podataka. Ozbiljan je nedostatak

i propust što je iz ekonomskih razloga napuštena praksa koju smo u ranijim izveštajima isticali kao primer drugim ustanovama.

Prostorije koje pripadaju medicinskoj službi delimično su sređene, ali moramo posebno da naglasimo problem mokrog čvora koji još nije rešen, zbog čega su pacijenti iz stacionara prinuđeni da odlaze na kupanje do drugih kupatila. To smatramo vrlo neprimerenim imajući u vidu da u stacionaru borave vaspitanici sa ozbiljnijim zdravstvenim problemima.

U ustanovi se i dalje vode dobre i iscrpne evidencije iz kojih se lako dolazi do potrebnih podataka o svim medicinskim intervencijama. Iz evidencije saznajemo da su u 2009. godini obavljena 3392 pregleda u ambulanti ustanove (i 3289 u istrazi), kao i 765 stomatoloških usluga u Zavodu i 22 van ustanove. Specijalistički pregledi se uglavnom obavljaju u valjevskoj bolnici i Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu, i po evidenciji je bilo 48 hirurških pregleda, psihijatrijskih – 24, ortopedskih – 40, internističkih – 12, neuroloških – 9, dermatoveneroloških – 11, oftalmoloških – 10, ORL – 25. U urgentnom centru se intervenisalo 42 puta. U civilnim ustanovama, na bolničkom lečenju je bilo 6 lica, dok su u Specijalnoj zatvorskoj bolnici bile 22 osobe. U stacionaru Zavoda je na lečenju bilo 178 vaspitanika. Saznali smo da se u stacionar, osim osoba na lečenju, smeštaju i vaspitanici iz nekih nemedicinskih razloga, najčešće bezbednosnih, što smatramo, ne spada u dobra rešenja i nikako ne bi smelo da postane praksa.

Vrlo je veliki procenat zavisnika od psihoaktivnih supstanci, a u ustanovi se nastavlja metadonska terapija ukoliko je započeta pre dolaska u Zavod. Po broju pregleda kod psihijatra tokom 2009. godine, zaključujemo da pravog, sistematskog rada sa ovom populacijom ipak nema.

Kao što smo već pomenuli, stomatolog u ustanovu dolazi dva puta nedeljno. On vrši sve vrste stomatoloških intervencija, sem protetike, pri čemu je broj intervencija po poseti ograničen na 10, koliko ima sterilnih kompleta za rad.

Zavod je tokom ranijih poseta bio jedna od retkih ustanova u kojoj su se evidencije povreda vodile posebno i ta praksa je, na naše zadovoljstvo, nastavljena. Osim što se evidentiraju u lični karton svakog vaspitanika, povrede se upisuju i u posebnu evidenciju i primećujemo da se sada razvrstavaju i prema kategoriji nastanka (npr. na radu, u sportu, u međusobnim sukobima, samopovređivanje itd). Iz evidencije proizilazi da je u 2009. godini bilo 29 povreda, od toga 10 posekotina, 4 preloma, 1 ubodna rana i 14 u grupi ostalo, a od početka

2010, je bilo 12 povreda i to 1 van Zavoda, 5 samopovređivanja, 1 u sportu, 1 u tuči, 1 nepoznatog uzroka i 3 na radu. U 2009. godini bilo je i 17 samopovređivanja i to 9 sečenjem, 5 gutanjem predmeta, 1 trovanjem i 2 pod ostalo, a registrovan je i jedan pokušaj samoubistva vešanjem, dok izvršenih samoubistava nije bilo. Nadamo se da je nepostojanje podataka o povredama zadobijenim prilikom upotrebe sredstava prinude posledica činjenice da takvih povreda nije ni bilo. Ne bi bilo dobro ukoliko bi se namerno izbegavalo registrovanje ovakvih povreda, jer se ovom evidencijom može otkriti eventualna pojava zlostavljanja i torture vaspitanika što je jedna od uloga koju treba da ima dobra zdravstvena služba u ustanovama ovog tipa. Štrajkova glađu je bilo, i to u 2009. godini čak 155, a najčešće su izazvani nezadovoljstvom smeštajem u zatvoru, jedan, nezadovoljstvom radom osoblja Zavoda i manji broj zbog nezadovoljstva radom sudova.

U trenutku posete u Zavodu se nalazi jedan dijabetičar na medikamentoznoj terapiji, ima 4–5 hipertoničara, 13 hepatitis C pozitivnih (u 2009, ih je bilo 21). Hepatitisa B i HIV pozitivnih nema, a poslednja tuberkuloza je zabeležena prethodne godine. Pre odlaska u samicu, ili izdvajanja maloletnika u posebnu prostoriju, obavezan je lekarski pregled i izdavanje potvrde od strane lekara o tome da zdravstveno stanje osuđenika dozvoljava ovakve mere. Medicinsko osoblje obavezno svakodnevno obilazi osobu tokom trajanja disciplinske mere.

Edukativna predavanja iz oblasti zdravstva, kako vaspitanicima tako i zatvorskom osoblju, su značajno poboljšana u odnosu na prethodne posete i to zahvaljujući novom lekaru koji ih uglavnom i drži u svečanoj sali. Predavanja iz oblasti zdravstvenog vaspitanja postoje i u kontinuitetu se organizuju najčešće u vezi sa prevencijom HIV i drugih zaraznih bolesti. U periodu kada se javio grip AH1N1, u ustanovi je organizovano predavanje na tu temu i zatvorenicima je bilo omogućeno da se, na dobrovoljnoj osnovi, vakcinišu, što je njih 78 i učinilo. Zdravstvena služba je spremno čekala eventualno širenje epidemije unutar ustanove pripremvši i jednu sobu u stacionaru za karantin.

Pripadnici zdravstvene službe, nažalost, od decembra 2008. godine nisu bili ni na jednom stručnom seminaru, što je veliki nedostatak posebno kada se ima u vidu da je od početka ove godine postalo obavezno prikupljanje poena iz kontinuirane medicinske edukacije, bez kojih neće biti moguće obnavljanje licence za rad, kako lekara, tako i medicinskih tehničara. Naglašavamo

da na to treba misliti i omogućiti dodatnu edukaciju medicinskog osoblja, naročito iz oblasti zatvorske patologije.

Zdravstvena služba se brine i o ispravnosti ishrane osuđenika i obavlja kontrolu pripremanja hrane. U 2009. godini je obavljeno i 58 sanitarnih pregleda. U ustanovi je moguće spremanje hrane po posebnim zahtevima ukoliko je to potrebno iz medicinskih, ali i iz verskih i drugih razloga.

Medicinska služba sačinjava integralni deo multidisciplinarnog (medicinsko-psihosocijalnog) programa zdravstvene zaštite, čiji bi cilj bio da zdravstvena zaštita maloletnika predstavlja deo celovite i kontinuirane mreže podrške i terapije u radu sa vaspitanicima. Do sada su prvi rezultati prisustva psihoterapeuta u ustanovi pozitivni, ali očekujemo da se rad u tom smeru omasovi i da se u toj oblasti uradi prikupljanje podataka koji bi mogli da budu analizirani i na osnovu kojih bi bili pravljene planovi za dalji rad.

Što se tiče lekarskih usluga nismo uočili značajnije pritužbe. Bilo je pojedinačnih pritužbi na rad stomatologa, tačnije, da se popravke rade bez anestezije.

PREPORUKE

- **Obezbediti neophodna sredstva za postepeno renoviranje svih delova i prostorija Zavoda, u skladu sa prioritetima; neophodno je srediti mokri čvor u stacionaru, ali i toalete i kupatila, posebno u zatvorenom paviljonu i odeljenju pojačanog nadzora;**
- **hitno poboljšati sistem ventilacije vazduha i veštačko osvetljenje u samicama i odeljenju pojačanog nadzora;**
- **prostor za šetnju u OPN oplemeniti i uvesti određene sportske rekvizite kako bi vaspitanici u samicama i OPN mogli da se bave i telesnim vežbanjem;**
- **poboljšati kvalitet ishrane, naročito u odnosu na mlečne proizvode, voće i hranu bogatu ugljenim hidratima;**
- **nastaviti sa edukativnim radom i kontinuiranom distribucijom zdravstvenih informacija, posebno o rizicima zloupotrebe droga i zaraznim bolestima, kako vaspitanicima tako i osoblju Zavoda;**
- **raditi na multidisciplinarnom pristupu tretmanu**

- vaspitanika sa aktivnim učešćem zdravstvene službe;**
- **poboljšati rad na kontinuiranoj edukaciji medicinskog osoblja;**
 - **nastaviti sa detaljnim vođenjem evidencija o svim medicinskim parametrima, a posebno o povredama;**
 - **vratiti, bar delimično, testiranje pri prijemu u ustanovu na HIV, hepatitis B i C.**

II - BEZBEDNOST

Statistika o vrsti prestupa, iako svedena na 14 grupa, ne čini nam se dovoljno konkretna. Naime, u 2009. godini najviše je bilo slučajeva *nediscipline* (71), a zatim *napad na osuđena lica* (52). Uz to, uopštena kategorija *ostalo* čini najvišu brojkicu (74). Smatramo da vođenje evidencije o vrsti prestupa mora biti preciznije, jer npr. *nedisciplina* podrazumeva vrlo široku lepezu ponašanja. U tom smislu, zbunjuje i podatak *napad na osuđena lica* – 52, a u kategoriji *tuča* – 0. Pri tom se navodi da je između lica lišenih slobode bilo 6 sukoba sa 28 učesnika. Mada služba obezbeđenja detaljno podnosi pisanu belešku o svakom prestupu, sa kojom se upoznaju i vaspitači i upravnik, to je od značaja samo za osoblje Zavoda koje, u granicama znanja i mogućnosti, donosi odluke o disciplinskim merama i modifikovanju u tretmanu. Van toga, utisak je da birokratizovana šema u izveštajima i formalizam koji inače, karakteriše državnu administraciju, zapravo nemaju nikakvu svrhu. Nezainteresovanost države za probleme zatvora i osuđenike, za rezultat ima nespremnost i neefikasnu prevenciju, kao i veliki broj povratnika. Nije potrebno posebno naglašavati u kojoj meri su ozbiljne posledice ovakvog ignorantskog odnosa kad je reč o problematičnoj maloletničkoj populaciji¹.

Kao i u prethodnim izveštajima, konstantan problem i otežavajući faktor u radu sa osuđenicima predstavlja postojanje jakog neformalnog sistema samih osuđenika. Osoblje ne krije teškoće oko njegove kontrole, postojanja

¹ Propusti i nedostaci konzistentne politike prema mladima sa poremećajima u ponašanju opisani su i u Izveštaju Helsinškog odbora o stanju u socijalnim ustanovama za smeštaj dece i omladine bez roditeljskog staranja i dece i omladine sa poremećajima u ponašanju, koji je dostupan na adresi: <http://www.helsinki.org.yu/serbian/doc/Ljudi%20Na%20Margini%20-%203.pdf>

brojnih sukoba, tuča, samopovređivanja... Šire gledajući, to je nužno zlo svake totalitarne ustanove. Imajući u vidu psihologiju mladih osoba, naročito delinkvenata, potreba za pripadanjem grupi dodatno ide u prilog stvaranju veštačkih „autoriteta“. Međutim, način kontrole neformalnog sistema, njegovog obima i jačine, očigledno se ne može svoditi samo na izolaciju onih koji su identifikovani kao vođe klanova u ustanovi, dok je pravljenje kompromisa sa njima na ivici opasnog i nelegalnog ponašanja. Takođe, rešenje da se pojedini vaspitanici iz bezbednosnih razloga prebacuju u druge zavode ili stavljaju u odeljenje pojačanog nadzora i tako izoluju od drugih vaspitanika, očigledno i uporno se pokazuje kao neefikasno, a u nekim situacijama i kontraproduktivno. Na osnovu dosadašnjih iskustava iz monitoringa zatvora, čini nam se da čitav sistem izvršenja zavodskih sankcija nije pripremljen za odgovarajuće regovanje i suočavanje sa ovim problemom. Posebno je velika potreba i nužnost nalaženja boljih i adekvatnijih rešenja kad je reč o maloletnicima. U slučaju Zavoda u Valjevu utisak je da se nije ni pokušalo sa kreiranjem drugačijih metoda i pristupa, već se decenijama nasleđuje praksa koja je postala rutina bez rezultata.

Što se tiče eksterne bezbednosti, tokom 2009, je zabeleženo samo jedno bekstvo i tri pokušaja bekstva. U trenutku naše posete, dva lica su bila u bekstvu i za njima je raspisana poternica. Prema rečima vd upravnika, ova vrsta prestupa više nema zabrinjavajuće razmere, iako je pokrivenost službom obezbeđenja (ukupno 93 zaposlena) ponekad nedovoljna, što zavisi i od strukture osuđenika. Iako samo 20 ljudi u smeni kontroliše više od 250 osuđenika i pritvorenika, kao i spoljnu bezbednost, načelnik službe ističe da više od 10 godina nije bilo povređivanja osoblja, a u 2009, nijedan napad na službena lica. Takav uspeh je rezultat dobre prevencije i stručne procene odnosa i dešavanja među osuđenima. Na drugoj strani, unošenje mobilnih telefona, droge, te krijumčarenje oružja koje se pravi u radionicama i dalje je prisutno, što ukazuje na to da propusta u obezbeđenju ipak ima. Zavodu su obezbeđena sredstva za izmenu funkcija nekih zgrada u krugu zatvora. Primarno, reč je o relociranju radionica u poseban deo radnog pogona, čime će biti poboljšana bezbednost koja je u ovom trenutku značajno narušena zbog položaja radionica (zatvorenici se iz radionica bez kontrole mogu kretati po unutrašnjem dvorištu i na taj način mogu izneti veliki broj metalnih predmeta koji se mogu upotrebiti kao hladno oružje). Novina je i detektor za metal, postavljen na ulazu u zatvoreno odeljenje, ali su nam neki vaspitanici rekli da im pojedini službenici dozvoljavaju da unesu nož ili sečivo, jer „imaju poverenja“ da će ih upotrebiti za ljušćenje voća,

obrezivanje biljaka i sl. Načelnik službe obezbeđenja tvrdi da to nije moguće, ali smatra da bi uvođenje video nadzora značajno doprinelo povećanju bezbednosti, kako interne, tako i eksterne.

Što se tiče pretresa lica ili prostorija, vaspitanici uglavnom komentarišu da postupak zavisi od toga koji pripadnik obezbeđenja radi pretres: "Neki radnici su korektni, dok se drugi ponašaju bahato".

PREPORUKE

- **Neophodno je kreiranje novih modela i programa za otklanjanje, ublažavanje i prevenciju neformalnog sistema među osuđenima; u tom smislu je potrebno identifikovanje ukupnih uzroka njegovog postojanja, te multidisciplinarno, sistematsko i jedinstveno delovanje i saradnja nadležnih na svim nivoima;**
- **Ministarstvo pravde, Uprava za izvršenje krivičnih sankcija i druge institucije koje se bave maloletnicima (sudovi, tužilaštva, centri za socijalni rad, kao i odgovarajuća druga ministarstva) moraju da uspostave efikasan i funkcionalan sistem saradnje koji omogućuje suštinsko praćenje razvoja mladog prestupnika, a ne birokratizovano izveštavanje lišeno individualizma;**
- **kontinuirano preispitivati funkcionisanje sistema obezbeđenja, odnos između zaposlenih i osuđenika, i pojačati kontrolu poštovanja postojećih procedura i pravila ponašanja;**
- **urgentno obezbediti sredstva za uvođenje video nadzora.**

III - ZAKONITOST POSTUPANJA

Upoređujući ovaj aspekt sa prethodnim izveštajima, možemo reći da su problemi uglavnom isti, ali da su izgleda u određenim periodima neki više, odnosno manje izraženi. I ovog puta ističemo da broj lica kojima je izrečena kazna maloletničkog zatvora čini svega oko 15 odsto ukupne populacije u ustanovi (40:240). Rasporednim rešenjem u Zavodu kaznu zatvora izdržavaju i lica koja su prvi put osuđena pre svoje 23. godine, kao i punoletni povratnici osuđeni od strane viših sudova u Užicu i Valjevu na zatvorske kazne do 1 godine (oko 70). Ovakva praksa svakako, zbunjuje i u krajnjoj liniji otežava zaposlenima da dosledno sprovode i poštuju prava i obaveze maloletnih i punoletnih osuđenih. Određeni problemi, sasvim izvesno, direktna su posledica navedenih okolnosti (npr. zajednički smeštaj maloletnih i punoletnih lica i dalje egzistira zbog nepostojanja dovoljnog broja adekvatnih objekata, u otvorenom i poluotvorenom odeljenju vaspitne grupe čine i punoletni i maloletni itd). Iako je prenaseljenost i nedostatak mesta u zatvorima odavno hroničan problem, smatramo da je nedopustivo u ovolikoj meri promeniti strukturu osuđenika u Zavodu, jer su posledice po vaspitni tretman maloletnika i mlađih punoletnika veoma ozbiljne. Zbog toga, ni timu Helsinškog odbora nije bilo jednostavno da posmatra sve aspekte, paralelno kroz Zakon o maloletnim učiniocima i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, a uz istovremeno postojanje svesti da je reč o ustanovi (inače jedinjoj) čija su organizacija i koncept u osnovi orijentisani isključivo na maloletne učinioce krivičnih dela.

Usvajanje novog ZIKS, kao i zakona koji reguliše materiju izdržavanja kazne maloletničkog zatvora, konačno je doprinelo i izradi podzakonskih akata koji se odnose i na kućni red ustanove. Iako sve skupa doprinosi zakonitosti u radu i pruža jasan okvir za mnoge elemente boravka u ustanovi, primena istog i dalje nije u svim segmentima zadovoljavajuća. Svi osuđeni su nam rekli da su tokom boravka u prijemnom odeljenju bili upoznati sa kućnim redom, ali da im kasnije nigde nisu eksplicitno istaknuta njihova prava i obaveze tokom izdržavanja kazne. Pravila o kućnom redu nigde u ustanovi nisu vidno istaknuta i na taj način dostupna svim zatvorenicima. Osim kućnog reda, od internih akata ustanova poseduje i Pravilnik o disciplinskom kažnjavanju, merama i postupku prema osuđenom licu. Jedini način da se zatvorenik informiše o svojim pravima koja se nalaze u ovom pravilniku jeste da ga potraži u biblioteci (ukoliko ga oni imaju tamo), ili da se informiše kod šefa službe za opšte poslove.

Osoba na poziciji zamenika šefa službe za opšte poslove, osuđenim licima pruža pravnu pomoć ukoliko im je ona potrebna, pomaže im u pisanju molbi za uslovni otpust, spajanje kazne, dobijanje privilegija, žalbe itd. Sa druge strane, ista ta osoba je predsednik disciplinske komisije koja izriče disciplinske kazne i razmatra molbe i žalbe osuđenika, što nije dobro rešenje i predstavlja sukob interesa.

U Zavodu je, na našu preporuku od prethodnog puta, instaliran sandučić sa katancem za žalbe i molbe, a ključ je u posedu tri lica: upravnika, šefa službe za opšte poslove i njegovog zamenika.

Iako svi kažu da znaju šta smeju i šta ne smeju, detaljnijim razgovorima o proceduri podnošenja podnesaka ili pritužbi, kao i preko evidencije službe za opšte poslove može se zaključiti da osuđenici ipak nemaju svest o ovim i mnogim drugim, za njih značajnim, zakonskim pravima i postupku za njihovo ostvarivanje. Bilo je i onih koji smatraju da „nema svrhe žaliti se“, kao i da je do upravnika vrlo teško doći.

Poseban problem uočava se kod poštovanja odredbi vezanih za odeljenje pojačanog nadzora. Ističemo da pojedini osuđenici neretko borave u OPN u neprekidnom trajanju i do godinu dana, i to bez mogućnosti obavljanja svojih svakodnevnih aktivnosti. Jedan od zatvorenika je već 37 meseci bez prekida u OPN (inače, osuđen na ukupno 41 mesec zatvora). Takođe, jedan od dvojice zatvorenika iz tzv. „grupe vehabija“ svedoči da je od samog početka boravka u KPZ Valjevo neprekidno smešten u OPN. Uprava ovo objašnjava razlozima bezbednosti, što znači da će mladići sa kojima smo razgovarali (a koji nisu počinili nijedan prestup, što bi trebalo da predstavlja uslov za smeštaj u OPN) provesti ostatak zatvorske kazne u ovom odeljenju. Osim činjenice da je reč o zloupotrebi odeljenja posebnog nadzora, već opisani smeštajni uslovi su takvi, da duži boravak čine potencijalno opasnim po duševno i fizičko zdravlje osuđenika.

O ukidanju ili produžavanju disciplinskih mera odlučuje disciplinska komisija, a razloge za produžavanje mere procenjuje i navodi služba obezbeđenja čiji je načelnik ujedno i član disciplinske komisije. Tako se dolazi do situacije i da se disciplinska mera pojačanog nadzora produžava u nedogled, kako bi se održavao red i mir u Zavodu, a da se pritom osuđenima u pojačanom nadzoru ne obezbeđuju osnovna prava koja su im garantovana zakonom kao što su rad i prava na osnovu rada, osnovno i srednje obrazovanje, kao i drugi vidovi obrazovanja i obuke. U ustanovi se ne vode posebne knjige evidencije o žalbama zatvorenika na produžavanje ovakvih disciplinskih mera, kao i odgovora na

njihove žalbe. U hodniku OPN smo uočili sanduče na kome je istaknuta adresa zaštitnika građana. U službi za pravne poslove ne poriču da nisu ažurni u davanju odgovora na žalbe zatvorenika „jer su cela administracija i ostale procedure veoma spore u celoj ustanovi“. Zatvorenici često ne podnesu žalbu na produženje disciplinske mere na vreme, jer nisu upoznati sa rokovima u kojima se mogu žaliti, ili dobijaju pogrešne informacije od svojih vaspitača, što svedoči o tome da vaspitači nisu upoznati sa zakonskom regulativom, a da pravni saveti u praksi često izostaju.

Što se tiče upotrebe sredstava prinude, služba za opšte poslove nema takvu statistiku, već evidenciju o broju i vrsti upotrebljenih sredstava prinude vodi služba obezbeđenja, o čemu obaveštava upravnika Zavoda i vaspitnu službu. Tokom 2009, sredstva prinude su upotrebljena ukupno 18 puta (gumena palica 13 puta, fizička snaga 4 puta i jedanom vatreno oružje, kao upozorenje pucnjem u vazduh).

U proteklom periodu je vođen disciplinski postupak protiv dva radnika službe za opšte poslove, i to zbog lažnog prijavljivanja mesta boravišta i zbog unošenja droge u Zavod. Osim protiv ovih lica, disciplinski postupak je pokrenut i protiv tri lica službe obezbeđenja zbog pokušaja bekstva jednog osuđenika.

U odnosu na ranije posete, daleko su otvorenije tvrdnje osoblja o korupciji u ustanovi, a osuđenici su naročito isticali njeno postojanje pri donošenju odluka o tretmanu i određivanju radnih mesta. Svakako da se rešenja moraju tražiti, pre svega, jasnim prepoznavanjem uzroka koji su u vezi sa ovom pojavom, što podrazumeva preispitivanje same organizacije ustanove, osoblja i njihovih međusobnih odnosa, pojedinačnih ciljeva i zadataka svake službe koji bi morali biti komplementarni i u funkciji jedinstvenog opšteg cilja. U cilju prevencije korupcije i zloupotrebe službenog položaja neophodno je uzeti u obzir i objektivne okolnosti, vezane za arhitektonsko-tehničke uslove, materijalne mogućnosti, kriterijume i procedure kažnjavanja i nagrađivanja itd.

Zaposleni u službi za opšte poslove u Zavodu ne idu na seminare, ne koriste dodatnu literaturu za svoju edukaciju, niti se koriste međunarodnim konvencijama. Ovakvo stanje karakteriše gotovo sve državne ustanove, ali bi službe za opšte/pravne poslove morale da budu agilnije u praćenju propisa, umesto što inertno primenjuju samo ono što im se direktno naloži od strane upravnika ili resornog ministarstva.

PREPORUKE

- **Dosledno sprovoditi zakonske i druge odredbe, posebno one koje regulišu smeštaj u OPN, proceduru podnošenja žalbi i pritužbi osuđenika zbog povreda ili umanjivanja njihovih prava;**
- **omogućiti transparentnost i dostupnost zakonskih i podzakonskih propisa u vezi sa pravima i obavezama osuđenika, i to u obliku i na način da ih jasno razumeju;**
- **podići nivo ažurnosti službe za opšte poslove i poboljšati međusobnu saradnju sa službom obezbeđenja i službom za prevaspitanje (tretman).**

IV – RESOCIJALIZACIJA

Monitoring ove dimenzije podrazumevao je uvid u kvalitet i mogućnost uključivanja u proces obrazovanja i radnog osposobljavanja, korišćenje i organizaciju slobodnog vremena, sadržaje i oblike psihosocijalnog i pedagoškog rada, odnosno rad na tretmanu i pripremi za otpust osuđenika.

U prijemnom odeljenju gde osuđeni boravi do 30 dana vrši se ispitivanje ličnosti radi određivanja programa postupanja i razvrstavanja u grupu. Kriterijumi prilikom razvrstavanja u grupu, drugačiji su za maloletne i punoletne osuđene. Nakon prijemnog, osuđeni se razvrstavaju u vaspitne grupe po odeljenjima o čemu konačnu odluku, na predlog stručnog tima, donosi upravnik. Stručni tim čine načelnici i predstavnici svih službi.

U zatvorenom odeljenju gde je oko 170 osuđenih radi 6 vaspitača. Dve grupe, od po nešto više od 10 maloletnika vode dva vaspitača, jedan vaspitač je zadužen za punoletne povratnike (oko 50) i tri vaspitača rade sa četiri vaspitne grupe (oko 100) kategorije prvi put suđenih do 23. godine. U otvorenom-poluotvorenom odeljenju su dve heterogene vaspitne grupe i ima dva vaspitača. Jasno je da odnos broja vaspitača i osuđenika po grupama nije ujednačen, te da samim tim neki osuđenici imaju mogućnost da češće razgovaraju sa svojim vaspitačem, a neki ne. Međutim, većih pritužbi na rad vaspitača nije bilo. Osuđenici s kojima smo razgovarali, objasnili su da kada žele razgovor sa vaspitačem najkasnije sutradan to mogu i da ostvare. S druge strane, bilo je onih osuđenika

koji su kazali da retko kontaktiraju svog matičnog vaspitača, već se obraćaju vaspitaču iz druge grupe. Mnogi smatraju da vaspitač ne može da im pomogne u rešavanju za njih značajnih problema, jer su to teme koje se tiču uslovnog otpusta, novih dela i sl. Na pitanje, da li im oko tih pitanja pomažu radnici službe opštih poslova, svi su odgovorili da se njima nisu ni obraćali već pokušavaju da obezbede advokata.

Tretman je sveden na individualno–savetodavni rad i nekih posebnih strukturiranih aktivnosti nema. Grupni rad je sporadičan i uglavnom ga primenjuju pojedini vaspitači kroz aktivnosti koje planira i organizuje tim za maloletnike. Ideja o nužnosti postojanja posebnog tima za maloletnike je počela da se ostvaruje. To je dovelo i do otvaranja novog radnog mesta (psihoterapeut) predviđenog samo za ovu ustanovu. Pretpostavljamo da je to u vezi sa razvojnim specifičnostima uzrasne kategorije, odnosno potrebom za kontinuiranom i intenzivnijom psihosocijalnom podrškom maloletnicima. Tim za maloletnike po strukturi je sličan stručnom timu, s tim što je u prvom i psihoterapeut. Zadatak ovog tima je da, nakon mesec dana provedenog u prijemnom odeljenju, novopridošlog maloletnika prati još neko vreme (oko 3 meseca), nakon čega se pristupa pravljenju individualnog programa postupanja. Iz razgovora sa psihoterapeutom ono što smo shvatili kao suštinsku promenu odnosi se na porodičnu terapiju. U skorijem periodu određeni broj zaposlenih (uglavnom članovi tima) prošli su porodičnu sistemsku terapiju i time svakako digli na viši nivo taj veoma značajan aspekt u resocijalizaciji maloletnika. Osim grupne porodične terapije, rečeno nam je da se realizuje i Program pripreme osuđenih lica za izlazak, kao i određeni program koji se odnosi na razvijanje socijalnih veština. Iako su međusobni konflikti osuđenika prisutni, znanja i veštine koja psihoterapeut ima iz medijacije, kako kaže, samo sporadično primenjuje u radu. Malo nas je iznenadila i činjenica da je od 2006, od kada postoji tim za maloletnike, program razvijanja socijalnih veština prošla samo jedna grupa (6 osuđenika). Takođe, nameće se pitanje šta je sadržaj rada vaspitača, odnosno da li sve ono što su zadaci tima za maloletnike ne spada u regularan posao vaspitača? U razgovoru sa osuđenim licima jedan maloletnik je istakao: "...super su te radionice, igramo uloge... ali kratko sam išao pošto sam posle otišao u OPN".

Kroz razgovor sa osuđenima na ovu temu, takođe smo uočili da boravak u OPN podrazumeva redukciju svih aktivnosti, kao i da osuđenici ne znaju svoja prava. U prilog tome navodimo i izjave osoblja različitih službi, iz kojih se indirektno može zaključiti da osuđenici koji su pod intenzivnijim nadzorom

nemaju mogućnost obavljanja svojih svakodnevnih aktivnosti: „...uključili smo ih u obrazovni proces, ali sad su u OPN, ne znam kad će nastaviti školu”, ili, „mi organizujemo posao, oni se trude, odlični radnici, i onda ih premeste na reži-ju ili dobiju OPN”, ili, „kako da im organizujem sadržaje kad ni ja ne mogu da uđem, moram da tražim dozvolu da bih ušao u OPN”. Iz razgovora sa osuđenici-ma saznali smo da je i dugotrajan boravak u OPN bez ikakvih aktivnosti, pa čak ni šetnje nekad nisu u skladu sa propisanim minimumom. U trenutku naše po-sete svi kapaciteti u pojačanom nadzoru su bili popunjeni, a stekli smo utisak da je jedan od problema izgleda, i to što OPN nema veće kapacitete.

Obrazovna struktura vaspitanika i dalje potvrđuje da je najviše malo-letnika kojima je potrebno omogućiti srednjoškolsko obrazovanje (66 sa zavr-šenom osnovnom i 18 sa započetom srednjom školom). Nije zanemarljiv ni broj onih bez završene osnovne škole (52). Nažalost, kao i u prethodnim godinama, statistika o broju lica uključenih u obrazovni proces je poražavajuća. Od uku-pnog broja onih koji imaju potrebu za obrazovanjem, samo nešto manje od 20 odsto je i uključeno u obrazovni proces. Situacija je povoljnija kada je reč o osnovnom obrazovanju (trenutna uključenost je oko 50 odsto), dok srednju školu pohađa samo njih troje. Problem koji je postojao sa osnovnim obrazo-vanjem ustanova je premostila sklapanjem ugovora sa školom za obrazovanje odraslih iz Obrenovca, čime je vaspitanicima omogućeno da osnovnoškolski program završe dok su u ustanovi i dobiju regularnu diplomu. Na pitanje za-što nisu svi koji imaju potrebu za osnovnim obrazovanjem uključeni u školo-vanje, osoblje navodi okolnosti koje se u najvećem broju slučajeva odnose na dužinu kazne: „ne mogu da završe školu, jer se dužina kazne ne poklapa sa vremenom potrebnim za završetak škole”. Takođe, objašnjavaju da je uvek prisutan i manji broj onih koje, uz sve napore, nije moguće motivisati za školu i učenje, kao i manji procenat onih koji su smanjenih intelektualnih potencijala. Iako broj lica koji su intelektualno ometeni nije velik, činjenica da su ova lica u određenom procentu uvek zastupljena u ovoj i sličnim ustanovama, ukazuje na to da u budućnosti svakako treba planirati mogućnost njihovog obrazova-nja i radnog osposobljavanja. Međutim, mnogo veći problem je srednjoškolsko obrazovanje. Za manji broj onih koji nisu uključeni u srednjoškolsko obrazova-nje pominju se iste okolnosti koje smo naveli i za osnovnoškolsko (dužina ka-zne, intelektualne sposobnosti, nezainteresovanost), ali su prisutni i problemi koje je koliko-toliko moguće, ili se bar može pokušati da budu rešeni. Naime, problemi su mnogostruki i vrlo često uslovljeni neujednačenim kriterijumima

– rukovođenje jednim dovodi u koliziju i isključuje neki drugi kriterijum. Na primer, poštovanje prava osuđenih na obrazovanje u skladu sa njihovim ličnim željama i potrebama, svakako se ne može bukvalno primeniti. U najidealnijim uslovima ne može se očekivati da se svakom maloletniku obezbedi nastavak srednjoškolskog obrazovanja započetog na slobodi, jer je reč o vrlo širokoj lepezi zanimanja (vrsta škole). Tačno je da maloletnici imaju mogućnost školovanja van ustanove, međutim, za sva zanimanja ni sam grad Valjevo nema odgovarajuće srednje škole, a i da ima, mnogo značajniji problem je to što van ustanove mogu da se školuju samo oni koji su u otvorenom i poluotvorenom tretmanu, a to je izuzetno mali broj maloletnika. Praksa pokazuje da najduži period većina osuđenika provodi u zatvorenom odeljenju. Za njih školovanje van ustanove, prema zakonu, nije izvodljivo. Sve navedene okolnosti svode obrazovni proces osuđenika samo na praktičnu obuku, i to za tri zanimanja: varilac, bravar i stolar. Međutim, stručno osposobljavanje u smislu dobijanja diplome o završenom III ili višem stepenu stručne spreme, čak ni za ova tri zanimanja nije moguće. Maloletnici nemaju teorijsku nastavu za ova zanimanja, već se isključivo, kroz praktičnu obuku koja traje oko mesec dana, osposobljavaju za osnovne veštine. Posle toga se preko službe za obuku i upošljavanje radno angažuju u radionicama gde uvežbavaju i unapređuju stečene veštine. Osoblje nam je objasnilo da oni koji pokazuju afinitet za pomenuta zanimanja, te kroz rad u radionicama ovladaju konkretnim veštinama, imaju mogućnost dobijanja sertifikata koji je u rangu KV radnika. Centar za obuku ima ugovor sa udruženjem zanatlija u Nišu, pa se nakon polaganja pred komisijom, osuđenici omogućuje dobijanje ovakvog sertifikata. Osuđenici u nedostatku drugih zanimanja, nužno prihvataju obuku u okviru ponuđena tri zanimanja, ali smatraju da ima zanimanja za koja nisu potrebna prevelika ulaganja i sredstva, a što je još značajnije, daleko su potrebni i traženiji na slobodi. Osim elektro i metalske struke, osuđenici su navodili i ugostiteljska zanimanja, kuvar, konobar, pekar... Prateći naše prethodne izveštaje od 2002, očigledno da problem školovanja maloletnika još uvek nije adekvatno rešen, ali da se nekako pronalaze kakva-takva rešenja.

U tesnoj vezi sa školovanjem je i zapošljavanje osuđenih. Naime, logično je da bi zanimanja za koja se praktično obučavaju, trebalo da budu usklađena sa mogućnošću radnog angažovanja u radionicama. Služba za obuku i upošljavanje organizovana je i radi na isti način koji smo opisali u prethodnom izveštaju. Osuđenici se angažuju na istim poslovima (metalska, stolarska, bravarska i varilačka radionica). Novina je mogućnost proizvodnje aluminijumske

i PVC stolarije. Osoblje ove službe ističe da su mašine i tehnologija rada nešto bolji, ali i dalje daleko od savremenih. U trenutku naše posete, ukupno oko 80 osuđenika je bilo uposljeno u radionicama, njih dvadesetak na poljoprivrednoj ekonomiji, oko 10 na poslovima van ustanove i 13 na režijskim poslovima. Pretpostavljamo da bi osuđenici bili više motivisani za školovanje i rad, ukoliko bi im bili ponuđeni savremeniji i kvalitetniji nastavni sadržaji i radna zaduženja. To na neki način potvrđuje i činjenica da su osuđenici vrlo zainteresovani za pohađanje kompjuterskog kursa koji se organizuje u ustanovi. Iako ne dobijaju diplomu informatičke struke, već samo sertifikat da su završili kurs računara, ovaj primer pokazuje da, osluškujući potrebe i interesovanja osuđenika, uz malo dobre volje i kreativnosti osoblje može naći, ako ne idealna, ono bar dovoljno dobra rešenja sa mnogostrukim pozitivnim efektima. U svakom slučaju, složenost problema stručnog osposobljavanja osuđenika upućuje na zaključak da se njegovo rešavanje ne može očekivati samo od osoblja ustanove, već zahteva saradnju nadležnih ministarstava kao i šire društvene zajednice.

Jedan od značajnih elemenata procesa resocijalizacije svakako jeste i organizacija i sadržaji slobodnog vremena osuđenika. Iz razgovora sa osuđenici-
cima i sa osobljem zaključili smo da osuđenici imaju mogućnost da zadovoljavaju i sportsko–rekreativne i kulturno–umetničke potrebe. Većina sadržaja je organizovana u okviru ustanove, a sporadično se organizuju i posete manifestacijama van ustanove. Kako nam je rečeno, jednom mesečno se organizuju muzički koncerti; novine izlaze najmanje 2 puta godišnje, a u njihovom kreiranju učestvuju i osoblje i osuđenici; tradicionalno se organizuje likovna kolonija gde gosti–umetnici stvaraju zajedno sa vaspitanicima, kao i festival literarnog stvaralaštva u kojem učestvuju osuđenici iz svih ustanova, a najbolji dobijaju nagrade. U okviru doma kulture postoje literarna, likovna, novinarska, muzička sekcija. Takođe, postoje posebne prostorije gde osuđenici mogu da gledaju televiziju, igraju šah, veća sala za kulturna dešavanja gde je u jednom delu smeštena i teretana. Tu su i stolovi za stloni tenis, a na otvorenom, sportski tereni za timске sportove. Nažalost, prostorije u kojima se realizuju nabrojane aktivnosti su ruinirane, dok je oprema pohabana i dotrajala. Od osoblja smo saznali da nema problema u realizaciji slobodno–vremenskih aktivnosti, da svi osuđenici iz otvorenog i zatvorenog tretmana imaju mogućnost uključivanja, kao i da se opredeljuju po ličnim željama i afinitetima. Međutim, na osnovu razgovora sa osuđenici-
cima zaključili smo da je vreme, izbor aktivnosti i dr. rukovođeno neformalnim pravilima osuđenika: „čak i klupa se zna kojoj grupi pripada...ne

smeš da sedneš ako ti oni ne dozvole...ili smeš, ali samo kad oni ne sede.i to ne svako..." Za slobodno-vremenske aktivnosti, po sistematizaciji su predviđena 4, a uposlena su samo 2 radnika, što dodatno otežava mogućnost smislenijeg pristupa i organizacije sadržaja.

Biblioteku u ustanovi osuđenici vrlo retko koriste. Objasnili su nam da je fond knjiga neprimeren i zastareo, ali da to nije značajan problem, jer knjige koje žele da čitaju dobijaju od kuće. Takođe, nije bilo pritužbi kada je reč o verskoj pripadnosti. Osuđenici koji zatraže imaju mogućnost posete sveštenika, a postoji i prostor za obavljanje verskih obreda.

PREPORUKE

- **Urgentno rešavati problem profesionalnog osposobljavanja, naročito iz aspekta obrazovanja maloletnika;**
- **uskладiti školske sadržaje sa stvarnim potrebama i interesovanjima vaspitanika, obezbediti modernija i savremenija nastavna sredstva, organizovati kurseve stranih jezika;**
- **učiniti napor na osmišljavanju raznovrsnijeg radnog angažovanja svih zatvorenika;**
- **modernizovati tehnologiju i sredstva za rad;**
- **s obzirom na veliku zainteresovanost osuđenika za aktivnosti u teretani, obezbediti adekvatniju prostoriju za te namene i obezbediti veći broj sprava;**
- **uključiti vaspitanike u proces osmišljavanja i organizovanja kulturnih i sportskih aktivnosti;**
- **uspostaviti saradnju sa nevladinim organizacijama i drugim grupama iz civilnog društva, na osnovu interesovanja vaspitanika;**
- **nastaviti sa dobrom praksom obuke osuđenika na računarima i omogućiti većem broju vaspitanika pohađanje informatičkog kursa.**

U OPN i zatvorenom odeljenju postoji po jedna telefonska govornica, a osuđenici imaju pravo na telefon jednom nedeljno po 10 minuta. Bilo je osuđenika koji su se žalili da ne mogu slobodno da komuniciraju: „...stoje oni 2 metra od mene, ali non-stop dobacuju... moram da se raspravljam s njima... i tako mi istekne vreme“.

Što se tiče dopisivanja, nismo uočili probleme niti je bilo primedbi.

Ustanova nabavlja po nekoliko kompleta dnevne štampe koji se raspoređuju u pojačani nadzor, istragu, biblioteku i dom kulture.

Osoblje navodi da i dalje postoji problem u saradnji sa uputnim centrima kada je reč o maloletnicima. Ističu da se ona svodi samo na minimum obaveze koju centar ima prilikom pripreme za otpust, a neka ozbiljnija i kontinuirana saradnja tokom boravka maloletnika u ustanovi ne postoji. Saradnja sa sudom i medicinskim ustanovama procenjuje se kao korektna.

Saradnja sa porodicom moguća je tokom trajanja poseta. Osoblje ističe da tamo gde ima potrebe vaspitači obavljaju razgovor sa porodicom, a kada je reč o maloletnicima sprovodi se već pomenuta porodična grupna i individualna terapija.

PREPORUKE

- **Osoblje Zavoda i centara za socijalni rad podsticati da saraduju i da, kroz primenu direktnog i indirektnog tretmana, ostvare što kvalitetniju pripremu maloletnika za normalnu reintegraciju u društvo;**
- **nastaviti sa započetom praksom intenzivnijeg rada sa porodicom osuđenika.**

VI – OSOBLJE

Služba za prevaspitanje broji 20 ljudi, od čega ih je šestoro na određeno vreme. Struktura zaposlenih prema zadacima koje obavljaju u okviru službe za tretman je sledeća: odeljenje za prijem – 3 radnika (sociolog, pedagog i psiholog); vaspitno korektivni rad – 8 vaspitača (6 u zatvorenom i 2 u otvorenom odeljenju), po obrazovanju 4 specijalna pedagoga, 1 andragog, 2 psihologa, 1 političke nauke; obrazovni rad – 4 (1 prof. mašinske grupe predmeta i 1 informatike, 2 instruktora srednje stručne spreme, stolar i bravar); slobodne aktivnosti – 2 radnika (profesori fizičke kulture); 1 psihoterapeut (specijalni pedagog); 1 administrativni radnik srednje stručne spreme i načelnica (specijalni pedagog). Kada je reč o starosnoj strukturi zaposlenih treba reći da je kadar podmlađen, ali ima i onih koji su sa dugogodišnjim iskustvom u ovoj ustanovi. Struktura prema polu je poboljšana, u smislu većeg broja zaposlenih ženskog pola. Od 20 zaposlenih, 6 su žene, od kojih jedna vaspitač u zatvorenom odeljenju, a i načelnica službe je ženskog pola. Na pitanje, da li smatraju da postoje značajniji problemi na relaciji sa osuđennicima, a koji proizilaze iz rodne uloge, odgovor je bio negativan. Ovaj podatak doprinosi razbijanju predrasuda da se na poslovima koji zahtevaju neposredan kontakt sa osuđennicima ne mogu zapošljavati osobe ženskog pola.

Služba za obuku i upošljavanje od predviđenih 27, ima uposleno 21 lice. Nedostaju 4 instruktora za rad u radionicama, 1 u okviru voznog parka i 1 zadužen za opšte poslove van ustanove. Uglavnom svi zaposleni imaju V stepen stručne spreme, dok načelnik službe i inženjer poljoprivrede zadužen za rad na ekonomiji, imaju visoko obrazovanje. Osoblje smatra da i sa trenutnim brojem instruktora (9) uspevaju da organizuju rad sa osuđennicima po radionicama. U okviru grupe pitanja koja se odnose na uslove i bezbednost na radu, dobili smo odgovore da nije bilo značajnijih povreda kao i da osuđenici nisu u kontaktu sa opasnim mašinama i materijalom. Međutim, osoblje je skrenulo pažnju na činjenicu da lice zaposleno na poslovima HTZ već tri godine praktično izostaje sa posla. Iako zaposleni tvrde da su se oko ovog problema obraćali višim instancama, još uvek nisu dobili nikakav odgovor. U odnosu na položaj ove službe u ustanovi, uglavnom smatraju da se njihovo mišljenje oko zalaganja za konkretnog osuđenika uzima u obzir. Osoblje je izrazilo nezadovoljstvo kada je reč o visini plata, a problematičnim smatraju i snižavanje kriterijuma za prijem na ova radna mesta. U budućnosti predstoji problem oko upošljavanja instruktora, jer se više ne školuje kadar za zanimanja koja se organizuju u ustanovi. Osoblje

smatra da su reforme nužne i da se dobro krenulo. Međutim, iz njihovog ugla, stalo se u trenutku kada je potrebno opšte ideje konkretizovati i realizovati. Tačnije, zbunjuje ih što se ne zna šta je cilj kada je reč o radu ove službe: „...da li je bitna obuka ili profit, mi to moramo da znamo: ako ugovorimo neki posao, odgovorni smo pre svega prema naručiocu posla.. ne mogu ja u takvoj situaciji da najbolje radnike gubim zbog toga što je zaslužio bolji režim pa raspoređen na režijske poslove, ili gori režim, pa mora u OPN. Ne može tri meseca da bude jedan cilj, pa posle par meseci drugi... neka se dogovore šta je cilj“. Kada je reč o odnosu sa osuđenima pripadnici ove službe ističu da nemaju nikakvih problema, da ih osuđenici cene i poštuju, i o svemu se dogovaraju. Međutim, česti međusobni obračuni između osuđenih, stvaraju stresne situacije za osoblje. Inače, osoblje svih službi nam je skrenulo pažnju da dugogodišnji rad u ovakvim ustanovama ima za posledicu vrlo česte psihosomatske probleme kod zaposlenih, česta su bolovanja i sl.

Služba za obezbeđenje trenutno ima 93 zaposlena, a u planu je prijem još 15 lica. Zbog specifičnosti poslova koje obavljaju i stalne izloženosti bezbednosno rizičnim situacijama, većina zaposlenih smatra da nisu vrednovani na adekvatan način, ni od strane drugih kolega u ustanovi, ni od države. Treba istaći da u sektoru obezbeđenja zaista postoje ozbiljni, sistemski problemi koje Ministarstvo mora da reši u najhitnijem periodu.

Odgovori na grupe pitanja koja se odnose na zadovoljstvo poslom, kao i psihosocijalnom klimom u ustanovi, ne mogu se pozitivno oceniti. Osoblje smatra da je obavlja visoko stresan posao, prevashodno zbog promenjene strukture i povećanja broja vaspitanika sa kombinovanim problemima – nasilna krivična dela, zloupotreba PAS, poremećaji ličnost... Zvaničan sistem teško se nosi sa ukupnom situacijom što je u tesnoj vezi sa problemom jakih neformalnih grupa. Međutim, ima zaposlenih koji smatraju da uzrok svih problema leži u lošim međuljudskim odnosima u kolektivu. Smatraju da obim i snaga neformalnog sistema osuđenika donekle odražava i postojanje slabosti sa druge strane. Ono što je sigurno, jeste da se socijalno ponašanje uči po modelu i to, kako onom koje je ponuđeno u široj, tako i užoj sredini. Mnoga istraživanja potvrđuju visoku pozitivnu korelaciju između međusobnih odnosa zaposlenih i psihosocijalne klime među vaspitanicima. U prilog ovome su i znatno otvorenije izjave zaposlenih o postojanju korupcije u svim ustanovama, pa i u ovoj. Neki od zaposlenih vrlo otvoreno su tvrdili da se mobilni telefoni i PAS ne unose samo u paketima, te da statistika ukazuje samo na otkrivene slučajeve. Sami

osuđenici su potvrdili da ima privilegovanih osuđenika, i da kriterijumi nisu isti za sve. U 2009, dva radnika su disciplinski kažnjena prestankom radnog odnosa, a dva otkaza su inicirana od strane zaposlenih. Konfrontacije su prisutne i između pojedinih službi. Iako služba za tretman treba da utvrđuje program postupanja prema osuđenom i usklađuje rad ostalih službi, iz razgovora sa vaspitačima smo shvatili da to vrlo često nije tako. To se posebno odnosi na osuđena lica koja su u OPN.

Kada je reč o profesionalnoj i ličnoj kompetentnosti zaposlenih, ukupno gledajući, ona je zadovoljavajuća samo u smislu stepena i vrste obrazovanja. Kada je reč o edukacijama, situacija je nešto bolja nego u prethodnom periodu, ali i dalje većina zaposlenih nije osposobljena za primenu različitih oblika grupnog rada ili savremenih metoda. Kao razlog što nisu uključeni u dodatnu edukaciju i usavršavanje, zaposleni uglavnom navode nedostatak materijalnih sredstava, međutim, neki ističu da sredstva postoje, ali uvek za iste, privilegovane pojedince.

PREPORUKE

- **Permanetno podsticati svo osoblje da upotpunjuje znanja i stručnu sposobnost kroz kurseve, seminare i savetovanja; insistirati na primerima pozitivnog rukovođenja, doslednosti u postupanju sa osuđenima, na većoj efikasnosti i angažovanom pristupu poslu;**
- **u što kraćem roku pronaći odgovarajuću, kompetentnu osobu za mesto upravnika Zavoda (umesto trenutnog, privremenog rešenja), koji bi počeo dugoročno da se bavi evidentnim problemima u funkcionisanju službi, a naročito poremećenim međuljudskim odnosima.**

OKRUŽNI ZATVOR U LESKOVCU

Datum posete:	<u>9. i 10. mart 2010. godine</u>
Tip ustanove:	<u>poluotvorena</u>
Populacija:	<u>punoletni muškarci</u>
Kapacitet:	<u>225</u>
Broj osuđenika:	<u>257</u>
Broj pritvorenika:	<u>60</u>

I - KVALITET I USLOVI ŽIVOTA

- a) Arhitektonsko-tehnički uslovi,
opremljenost, ventilacija i osvetljenje,
sanitarni uslovi i higijena

U odnosu na prethodnu posetu, većina promena je u direktnoj vezi sa brojem osuđenika. Tačnije, broj osuđenika prevazilazi smeštajne kapacitete ustanove, pa je u gotovo svim delovima zatvora manje prostora po osuđeniku, sobe su pretrpane krevetima, u prijemnom odeljenju se često spava i na podu, jedan dnevni boravak je istovremeno i spavaonica, broj tuševa i toaleta je nedovoljan itd. Deo zgrade zatvorenog odeljenja i dalje ima funkciju stacionara sa istim rasporedom kao u prethodnoj poseti (tzv. II paviljon), ali je povećanjem broja osuđenika koji su zavisnici od psihoaktivnih supstanci, najveća skučenost prostora upravo ovde (trenutno 25 osuđenika). U ovom, ali i u I paviljonu, i dalje postoje kreveti na sprat. egzistiraju. Situacija je, kao i ranije, nešto bolja u III paviljonu koji, čini se, ima funkciju pojačanog nadzora (s obzirom na strukturu osuđenika i tretman), mada se formalno ne vodi kao takvo odeljenje. U osam soba je, u vreme naše posete, bilo smešteno 18 lica, što III paviljon čini veoma poželjnim među osuđenicima koji imaju zatvoreni tretman. Sobe su četvorkrevetne, sa toaletima i tekućom vodom, a dozvoljeno je i unošenje tehničke opreme. U toaletima su i dalje česme bez lavaboa, odnosno direktno iznad sanitarnog mesta. Najteži uslovi su u I paviljonu koji raspolaže sa samo tri velike sobe (dve sa po 10 kreveta i jedna sa 18 kreveta), pa je u jedan dnevni boravak ubačeno 8 kreveta, kako bi se omogućio smeštaj, u trenutku naše posete,

ukupno 44 osuđenika. Dnevna svetlost i ventilacija problem su svih paviljona u zatvorenom delu; podovi, zidovi, stolarija i nameštaj su u jako lošem stanju, a ormariće za lične stvari i dalje nema svaki osuđenik. Kupatila i toaleti zahtevaju hitno renoviranje.

U zgradi gde su zatvorenici u polutvorenom i otvorenom režimu, uslovi su nešto bolji, jer su sve prostorije (sobe, hodnici i kupatila) velike, što stvara osećaj prostornosti, mada je i ovde problem, prenaseljenost. Boljem utisku doprinosi i upadljivo bolja provetrenost i prirodna svetlost, kao i kakva-takva opremljenost nameštajem. Međutim, sobe (na spratu) i dnevni boravak (u prizemlju) su odvojeni rešetkama, tj. vratima koja se preko dana zaključavaju, pa su osuđenici prinuđeni da najveći deo vremena provode u dnevnom boravku koji je ujedno i trpezarija. Situacija je nešto povoljnija u letnjem periodu, kada im je umesto dnevnog boravka na raspolaganju i veliko, uređeno dvorište. Ovakvo rešenje smatramo neprikladnim i nedozvoljenim maltretiranjem osuđenika, jer smo stekli utisak da je osmišljeno kako bi olakšalo posao osoblju zatvora.

Gotovo svi osuđenici su izneli značajne primedbe na mogućnost održavanja higijene i nedostatak tople vode što smo i sami uočili, jer, primera radi, za oko 120 osuđenika u otvorenom odeljenju vodu greju samo dva bojlera.

Treba istaći da su svi eksterni prostori uređeni, a od nedavno i bezbednosno poboljšani. Ipak, velika i prostrana šetališta sa koševima, teretanom, zelenilom i klupama, čine se nedovoljno iskorištena.

b) Kuhinja, trpezarija i ishrana zatvorenika

Ovaj aspekt je još uvek vrlo sporan. U zatvorenom delu i dalje nema trpezarije i uglavnom se obeduje u sobama. U nekakvoj priručnoj prostoriji osuđenici sa skromnim higijenskim sredstvima nakon obroka peru sudove, i to posuđe zadržavaju kod sebe, što svakako nije adekvatno, niti higijenski. Međutim, osuđenici se na to nisu toliko žalili koliko na neažurnost oko zamene "kontejnera" za smeće gde se bacaju ostaci hrane. Nekad se toliko dugo ne prazni da smrad postaje nepodnošljiv, a, što je još ozbiljnije, vrlo izvesno može dovesti do zaraze i bolesti.

U otvorenom-poluotvorenom delu se nalazi centralna kuhinja koja je vrlo loše opremljena, pod je devastiran, a ostava i pomoćna prostorija su sumnjive čistoće. Trpezarija je, takođe, sa dotrajalim podom i ruiniranim nameštajem,

a zbog činjenice da se koristi kao dnevni boravak, upadljivo je zagušljiva i zadržana, ali i prljava.

Za razliku od prošlog puta, zatvorenici su imali ozbiljne pritužbe na kvalitet i količinu hrane. Na osnovu uvida u jelovnike, u ishrani nedostaju mleko i mlečni proizvodi, voće, kolači, ali ni druge namirnice nisu zastupljene u dovoljnoj meri. Kao instruktor je nedavno zaposlen jedan mladi kuvar, koji se teško nosi sa ogromnim problemima u snabdevanju i pripremanju hrane za ovako brojnu populaciju. Za pomoćnike ima 4 osuđenika, koji su bez sanitarnih knjižica. Radnici u kuhinji nemaju ni uniforme, a higijenski aspekt je generalno, krajnje problematičan.

Zbog centralizovanog načina nabavke namirnica (Uprava za izvršenje krivičnih sankcija oglašava tender za izbor dobavljača za sve zatvore u Srbiji), povremeno dolazi do velikih problema u snabdevanju i tada su zatvori prinuđeni da redukuju i kvalitet, i količinu hrane. Iako Okružni zatvor u Leskovcu ima sopstvenu ekonomiju i farmu čiji se proizvodi koriste za ishranu osuđenika, njihova količina ni izbliza ne zadovoljava potrebe. Uz to, postoje i sumnje da se nekim proizvodima nelegalno trguje van ustanove. Bez obzira na osnovanost ovakvih sumnji, činjenica je da se u periodima kad dobavljač kasni sa isporukom namirnica, zatvor suočava sa nerešivim problemom koji može da izazove revolt i pobunu osuđenika i ozbiljno ugrozi internu i eksternu bezbednost.

c) Medicinska nega zatvorenika

U odnosu na raniji period, broj osoblja u medicinskoj službi je povećan zapošljavanjem još dva medicinska tehničara (sada ih je ukupno troje). Jedan od njih je u stalnom radnom odnosu, a drugi je uposlen honorarno već treću godinu zaredom, kao pojačanje zbog velikog broja zavisnika od PAS. Psihijatar i dalje dolazi u ustanovu dva puta nedeljno, ali nam je rečeno da ova osoba za to ne prima nikakvu nadoknadu, već to čini isključivo iz kolegijalnih razloga. Od 2006. godine u zatvoru je stalno zaposlena jedna doktorica opšte prakse.

Bez obzira na kadrovsko pojačanje, medicinska služba ne pokriva svih 24 sata u ustanovi. Ipak, lekarka dolazi po pozivu i van radnog vremena, a dobra je saradnja i sa Službom hitne pomoći, kao i sa specijalističkim službama i Opštom bolnicom u gradu, pa u zdravstvenom zbrinjavanju osuđenika nema većih problema. Neki od njih su nam se, međutim, požalili na medicinsko osoblje, kako u pogledu ažurnosti, tako i zbog neodgovarajućeg odnosa koji često

doživljavaju kao ponižavajući. Novina je da su od skoro uvedene i razne dodatne evidencije (protokol povreda na radu, ampulirane i metadonske terapije, knjiga zavisnika, infektivnih bolesti, samopovređivanja i samoubistava...). I dalje se ne vodi posebna evidencija povreda zadobijenih u sukobima zatvorenika, ili od strane službenika obezbeđenja, pa se ne zna tačan broj lakših telesnih povreda. Težih povreda, po rečima nadležnih, nije bilo, kao ni pokušaja samoubistva.

Medicinsko osoblje navodi da su sve protokole sami napravili, jer ne postoji standardizovana dokumentacija, što je veliki problem. Naime, kao i ostali zaposleni u zatvorima, i medicinski radnici su službenici Ministarstva pravde, ali njihov rad u profesionalnom smislu kontroliše inspekcija Ministarstva zdravlja. Tako, inspekcija resornog ministarstva (pravde) insistira da se vodi dokumentacija čiji izgled i sadržaj nisu propisali, dok inspekcija Ministarstva zdravlja nalazi da ona nije dobra, i zahteva da se uskladi sa njihovim protokolima koji važe za sve zdravstvene ustanove. Ovaj primer još jednom potvrđuje da između različitih ministarstava u Vladi ne postoji neophodna saradnja, na šta Helsinški odbor neprestano ukazuje u svim svojim izveštajima.

Zbog različitih vrsta tretmana koje imaju osuđenici, medicinska dokumentacija je locirana na tri različita mesta u prostorijama gde se obavljaju zdravstveni pregledi.

Pregledi se obavljaju bez prisustva pripadnika obezbeđenja. Osuđenik-pacijent ima pravo da odbije predloženu medicinsku proceduru ili terapiju, i u tom slučaju se pravi beleška koju osuđenik potpisuje. Prema rečima osoblja to se retko dešava, jer uglavnom uspevaju da ih ubede u neophodnost i dobit lečenja.

Stacionar je i dalje organizovan tako što su narkomanski zavisnici odvojeni od somatskih i slabo pokretnih pacijenata. Takođe, posebno su izdvojeni i zavisnici koji su na metadonskoj terapiji.

U vreme posete, među zatvorskom populacijom bila su 4 dijabetičara, od kojih je 3 na insulinskoj terapiji, 36 kardiovaskularnih bolesnika, 27 zatvorenika su zaraženi hepatitis C virusom, 2 su HIV pozitivni, a postoje i dva osuđenika sa dijagnozom šizofrenije (1 u otvorenom i 1 u zatvorenom odeljenju). Ukupno je oko 100 zavisnika od PAS (16 – alkoholičari, 85 – narkomanski zavisnici).

Od 2008. godine lekarka i jedan medicinski tehničar su edukatori kolegama iz zdravstvene i službe obezbeđenja u drugim zatvorima na temu

„Prevencija HIV i polno prenosivih bolesti u penalnim ustanovama“. Nakon što su sami prošli ovu edukaciju, organizovali su odgovarajuće predavanje zaposlenima u ovom zatvoru (uglavnom služba obezbeđenja i vaspitači), ali i osuđenima. Sem pomenutog, osoblje ove službe je prošlo i edukaciju o metadonskom programu. Inače, ovaj program se primenjuje samo prema osuđenima koji su pre dolaska u zatvor počeli sa metadonskom terapijom, i čije kontrole obavljaju specijalisti koji su je i odobrili. Trenutno se na metadonskoj terapiji nalazi 21 osuđenik, i svi se redovno vode na kontrolne preglede u Niš i Leskovac. Metadon dobijaju isključivo u zatvorskoj ambulanti, u prisustvu medicinskog osoblja.

Za razliku od ovih osuđenika, drugi zavisnici nisu u mogućnosti da uđu u metadonski program, pa se njihovo lečenje i odvikavanje sprovodi lekovima koje zatvor ima na raspolaganju. Više osuđenika nam se požalilo na nejednak tretman u tom smislu, pa smatramo da bi Ministarstvo zdravlja moralo da obezbedi jednak pristup lečenju i medicinskim procedurama svim zatvorenima.

Osim toga, smatramo da praksa trebovanja lekova unapred, za narednu godinu, nije prihvatljiva zbog velike fluktuacije osuđenika. Ovaj period bi svakako trebalo skratiti, i prilagoditi ga različitim tipovima ustanova za izvršenje krivičnih sankcija. Budući da se u Okružnom zatvoru u Leskovcu dominantno izražavaju kazne do jedne godine, treba omogućiti trebovanje lekova makar na šest meseci, kako uprava ne bi dolazila u situaciju da kupuje lekove za osuđenike koji u međuvremenu stignu u zatvor. Nije jasno ni zašto postojeća procedura pribavljanja saglasnosti od strane Specijalne zatvorske bolnice traje toliko dugo, da uprave zatvora nemaju drugo rešenje nego da kupe lekove iz sopstvenih sredstava? I šta se dešava ako zatvor nema u datom trenutku sredstva? Ko snosi odgovornost za nepružanje odgovarajuće zdravstvene pomoći? Ovo su veoma ozbiljna pitanja koja zahtevaju hitno pronalaženje rešenja i dogovora između ministarstava pravde i zdravlja, kao i Republičkog zavoda za zdravstvenu zaštitu.

PREPORUKE

- **Smanjiti broj osuđenika u zatvoru;**
- **obezbediti sredstva za renoviranje najugroženijih delova zatvora, imajući u vidu realni kapacitet i mogućnost rasterećenja koja će se otvoriti izgradnjom novih zatvora u Srbiji;**

- **urgentno obezbediti sredstva za renoviranje kuhinje i trpezarije, zatvorenog odeljenja i pojedinih kupatila i toaleta;**
- **izmestiti slavine za tekuću vodu u sobama III paviljona, koje se nalaze iznad sanitarnog mesta, na prikladniju poziciju;**
- **hitno obezbediti sredstva za poboljšanje ukupne higijene u zatvoru, i preduzeti potrebne mere za sanitarnu ispravnost kuhinje i osoblja;**
- **poboljšati kvalitet ishrane;**
- **omogućiti svim osuđennicima ormarićime za lične stvari;**
- **obezbediti bolje veštačko osvetljenje i bolju provetrenost;**
- **postići adekvatna rešenja između nadležnih ministarstava, u vezi sa zdravstvenom zaštitom osuđenika;**
- **standardizovati medicinsku dokumentaciju i formulare na nivou svih ustanova, a koja je vezana za specifičnosti zatvorske populacije;**
- **u skladu sa materijalnim mogućnostima poboljšati opremljenost ambulante;**
- **izbaciti krevete na sprat u stacionarnom delu ustanove.**

II – BEZBEDNOST

Statistika o vrsti prestupa za 2009, upućuje na zaključak da je najviše bekstava i pokušaja bekstva (36), a zatim zloupotrebe psihoaktivnih supstanci (29). Uz događaje pomenute u uvodu ovog izveštaja, i ovi podaci ukazuju da eksterna bezbednost zahteva viši stepen, što je verovatno i doprinelo relativno skorom postavljanju reflektora i žičane ograde oko ustanove. Ovo, s jedne strane, nije u skladu sa zakonskim propisima predviđenim za ovaj tip ustanove, ali u trenutnim okolnostima to se izgleda čini nužnim. Treba istaći da se vd upravnik, po našem mišljenju, odlično snalazi u izuzetno teškim i složenim okolnostima na

koje je naišao. Još je značajnije što sami osuđenici smatraju njegov rad uspešnim, iako navode da su neki problemi i dalje prisutni i strahuju da će se stanje „vratiti na staro“ kad on ode.

U tom smislu, očito je da ljudski faktor predstavlja najslabiju kariku kad je reč o bezbednosti. Mada nemamo informaciju iz kog su tretmana lica koja su pokušala bekstvo ili pobegla, sve navedene činjenice mogu ukazivati i na lošu procenu osoblja i stručnog tima, ali i na korupciju. S druge strane, i statistika (a koja ukazuje samo na one otkrivene slučajeve) o broju zloupotreba PAS, takođe, upućuje na propuste na strani osoblja i to, ne samo službe obezbeđenja.

Statistika međusobnih konflikata osuđenika i tuča (22), kao i samopovređivanja (12) i samoubistva, svedoči da ni interna bezbednost nije na visokom nivou. Smatramo da bi zaposleni više pažnje trebalo da pridaju merama prevencije, a ne samo kažnjavanju. Statistika disciplinskih prestupa ukazuje da je u 2009, bilo 227 osuđenika koji su disciplinski kažnjeni (20 odsto samice, oko 60 odsto oduzimanje pogodnosti).

Nakon suspenzije većeg broja zaposlenih, službi obezbeđenja je upućena privremena pomoć iz drugih zatvora, a u vreme naše posete je bio u toku prijem 6 komandira. To svakako nije dovoljno, jer u ovoj službi procenjuju da su trenutne potrebe 15–20 novih radnika, uz one koji su već zaposleni. Prisustvovali smo situaciji u kojoj je jedno vozilo sa osuđenikom ostalo nasred autoputa zbog kvara, a da zatvor nije imao drugo vozilo da pošalje. Problem je razrešen tako što su kolege iz Vranja poslale svoju “maricu”, ali je ovaj slučaj indikativan za shvatanje sa kakvim se sve problemima suočavaju zatvorske uprave i do kakvih ozbiljnih bezbednosnih problema može da dođe, ukoliko država urgentno ne obezbedi sredstva za podizanje bezbednosti, kako u zatvorima, tako i van njih. Tome treba dodati i neshvatljivo ignorantski odnos prema radnicima službi obezbeđenja, koji rade u teškim i stresnim uslovima, bez kompletnih uniformi, sa nedopustivo velikim brojem sati prekovremenog rada, bez adekvatne medicinske zaštite i kontinuirane kontrole psihofizičkog stanja i sa niskim primanjima. Pri takvom stanju stvari, ne treba da čudi ni raširena korupcija, ni upotreba prekomerne sile.

Istovremeno, svi pomenuti problemi uslovljavaju neodgovarajući tretman osuđenika, od uskraćivanja pojedinih prava zbog održavanja bezbednosti, preko neopravdanog razmeštaja u različite režime, do dodele/oduzimanja radnih obaveza. Kao primer navodimo i podatak da je u dve sobe I paviljona

instaliran video nadzor, sa objašnjenjem da se, na taj način, prate neki osuđenici skloni suicidu, ali da to zahtevaju i bezbednosni razlozi, jer je spoljni zid nesolidne građe. Kamere se nalaze i u dve samice koje nemaju tu funkciju već duže od godinu dana, jer su pretvorene u dvokrevetne sobe. Bez obzira na to, nekoliko dana pre naše posete došlo je do smrtnog slučaja, za koji se sumnja da je bio posledica predoziranja. Istraga o ovom događaju je u toku. Zatvoren deo je, inače, pokriven sa 16 kamera, a na ulazu u ovaj objekat se nalazi i novi metal-detektor, kao i kontrolni centar video nadzora.

PREPORUKE

- **Obezbediti optimalnu kadrovsku popunu službe obezbeđenja, prema aktuelnoj potrebi zatvora;**
- **obezbediti bolje uslove za rad (npr. nadstrešnice za komandire koji izvode zatvorenike u dvorišta i sl); obnoviti vozni park, obezbediti letnje i zimske uniforme u dovoljnoj količini;**
- **organizovati bolju zdravstvenu zaštitu osoblja, naročito prevenciju, i na nivou Uprave za izvršenje krivičnih sankcija razmotriti mogućnosti za uvođenje obaveznih kontrolnih pregleda i psihološke podrške zaposlenima;**
- **edukacijom osoblja iz oblasti posredovanja, nenasilne komunikacije, medijacije i sl. unapređivati kompetentnost i profesionalizam osoblja;**
- **omogućiti zaposlenima iz službi obezbeđenja svih zatvora da sarađuju i razmenjuju iskustva, kao i da posete odgovarajuće ustanove u okruženju i u razvijenim evropskim državama, kako bi se upoznali sa drugačijim standardima i bili u mogućnosti da preuzmu ili osmisle nove primere dobre prakse.**

III – ZAKONITOST POSTUPANJA

Okružni zatvor kao ustanova poluotvorenog tipa po zakonu treba da prima osuđene na kaznu zatvora do godinu dana. Međutim, praksa pokazuje da se na izdržavanju nalaze i lica koja su osuđena na duge kazne, kao i lica koja se iz bezbednosnih razloga upućuju iz većih kazneno–popravnih zavoda (za šta postoje rasporedna rešenja). Kako nam je rečeno, od nedavno ovakva praksa nije više toliko masovna, tako da se u ovom trenutku u leskovačkom zatvoru nalazi samo desetak lica sa dužim kaznama. Prema statistici iz 2009. godine, uočavamo da na izdražavanju zatvorske kazne ima i 13 mlađih punoletnih lica, uzrasta od 18. do 21. godine. U trenutnoj situaciji, zbog prevelikog broja osuđenika, prekršajno i krivično kažnjene osuđenike nije moguće fizički odvojiti.

Ono što je još značajnije, tiče se osuđenika koji su u zatvorenom tretmanu. Naime, sem vremena predviđenog za šetnju, ova lica sve vreme borave u zatvorenim, prenaseljenim i zagušljivim prostorijama bez ikakvih aktivnosti i organizovanih sadržaja. Već smo pomenuli da su i osuđenici u otvorenom/poluotvorenom tretmanu prinuđeni da svo slobodno vreme provode u trpezariji – dnevnom boravku. U nekim ustanovama ovakav tretman i uslove imaju lica u odeljenju pojačanog nadzora, a ni tada nije zakonski dozvoljeno uskratiti im svakodnevne aktivnosti.

Na osnovu svedočenja zatvorenika iz III paviljona, zaključili smo da su veoma zadovoljni svojim statusom i zato što se „ne mešaju sa *Ciganima* iz I paviljona“. Čini se da je u zatvorenom delu ustanove došlo do diferencijacije zatvorske populacije i na osnovu etničke i socijalne pripadnosti. Utisak je da su u I paviljonu pretežno smeštena lica romske nacionalnosti i socijalno nižih grupa, dok smo u III paviljonu primetili urbane mladiće, uglavnom narko–dilere, što može ukazivati na segregaciju. Međutim, diskriminacija nije prisutna prema Albancima, što su nam potvrdili i oni, i osuđenici srpske nacionalnosti, kao i osoblje.

Tokom obilaska, u svim prostorijama smo uočili primerke kućnog reda. Osuđenici su nam rekli da je to stavljeno „pre tri dana“, ali su svi potvrdili da su u prijemnom odeljenju dobili iscrpne informacije koje se odnose na njihova prava i obaveze. Iz razgovora sa osobljem smo zaključili da se ne vodi posebna evidencija molbi i žalbi osuđenika već se prosleđuju osoblju službe na koje se iste odnose. U svim objektima ima poštanskih sandučića sa kovertama.

Smatramo da je veliki nedostatak što u matičnoj službi radi samo jedno lice, i to sa srednjom stručnom spremom. Iako deluje da se dobro snalazi sa zakonskim propisima i obimnom dokumentacijom, smatramo da je neophodno obezbediti bar još jednu osobu pravne struke u ovoj službi, imajući u vidu veliki broj osuđenika i promenjenu strukturu. Ozbiljne posledice koje mogu nastati usled, npr. pogrešno obračunatog vremena izdržavanja kazne, propusta u komunikaciji sa sudovima i policijom i sl., povlače i zakonske konsekvence, što uslovljava visok stepen stresa i preveliku odgovornost. Osim toga, u ovoj situaciji je praktično nemoguće da jedini zaposleni ode na bolovanje, ili koristi godišnji odmor, što predstavlja povredu njegovih prava i dodatnu frustraciju u vršenju svakodnevnog posla. Pri tom, nenamerno davanje pogrešne informacije osuđeniku, takođe je povreda prava, pa se za ovu službu hitno mora pronaći funkcionalnije rešenje.

Zatvorenici sa kojima smo razgovarali uglavnom ističu da razlozi za pritužbe na zakonitost i dalje postoje, ali da se to pravo retko koristi, jer većina zatvorenika ima kratke kazne i „neće da se zamera osoblju“. Ovakvo razmišljanje je, takođe, indikativno i budući upravnik bi trebalo da se ozbiljnije posveti proveru tačnosti takvih navoda.

Iako su neki zatvorenici izrazili sumnju u vođenje tzv. osuđeničkog depozita, tokom razgovora sa nadležnima u računovodstvu smo se uverili da se sve uplate i isplate uredno vode, i da nema upadljivih propusta koji bi omogućavali zloupotrebu novca osuđenika. Ipak, na osnovu letimičnog uvida u neke račune iz kantine, smatramo da bi trebalo preispitati ugovor i poslovanje sa trgovinom iz koje se nabavlja roba za osuđenike, kao i pretpostavku da se radi o najpovoljnijem ponuđaču ovih usluga.

PREPORUKE

- **Omogućiti transparentnost i dostupnost zakonskih i podzakonskih odredbi u vezi prava i obaveza osuđenika i to u obliku i na način da ih jasno razumeju;**
- **zatvoricima garantovati efikasne žalbene postupke u svakom slučaju kada smatraju da postoji povreda nekog njihovog prava.**

IV - RESOCIJALIZACIJA

U oblasti resocijalizacije osuđenika nisu učinjene neke značajnije promene. Čak i povećanje broja osoblja nije značajnije doprinelo kvalitetu, zbog toga što se broj osuđenika drastično povećao. U trenutku naše posete bilo je ukupno 257 osuđenika na 5 vaspitača. U otvorenom–poluotvorenom odeljenju, gde ima oko 120 osuđenika, rade dva vaspitača. U zatvorenom odeljenju, sa više od 100 osuđenika rade 3 vaspitača, s tim što psiholog radi i u prijemnom odeljenju, a i u ulozi vaspitača. Od osuđenika smo saznali da vrlo retko kontaktiraju svog vaspitača, da se vaspitači često menjaju i da kriterijumi za prelazak u bolji režim nisu isti za sve osuđenike. Posebno im smeta što se isto tretiraju oni koji su na izdržavanje kazne došli sami i oni koji su privedeni. Takođe su kazali da dužina kazne i težina dela nije u svim situacijama značajan kriterijum prilikom razvrstavanja.

Dakle, prvi problem kvalitetnijeg rada tiče se nedostatka kvalifikovanog osoblja u službi za tretman, tačnije prevelikog broja osuđenika u vaspitnim grupama. To svakako ne pruža uslove za primenu različitog pristupa i orijentacije u tretmanu, reflektuje se na mogućnost broja i dužinu individualnih razgovora sa svakim osuđenikom, grupnih sastanaka i sl. Vrlo često, raspoređivanje i rekategorizacija osuđenih nužno je rukovođena brojem slobodnih mesta po odeljenjima, a ne kriterijumima koji su značajni s aspekta resocijalizacije. Pomenuli smo da nekad nije izvodljivo odvajanje prekršajno i krivično kažnjenih osuđenika, kao ni onih koji su sa dugim vremenskim kaznama.

Drugi problem koji smatramo vrlo značajnim je nedostatak odgovarajućih sadržaja i organizovanih aktivnosti i to, kako u otvorenom, tako i u zatvorenom odeljenju. Osuđenici su upućeni samo na prenatrpane dnevne boravke (otvoren 1 i zatvoreno 2 dnevna boravka) sa po jednim televizorom. Biblioteka i dalje nema zadovoljavajući kvalitet, ali osuđenici su nam rekli da knjige koje žele da čitaju dobijaju prilikom poseta i da je to najmanji problem. Osuđenici iz otvorenog tretmana leti vreme mogu da provode napolju, gde imaju i mogućnost da na terenima upražnjavaju timske sportove. U zatvorenom odeljenju, i leti i zimi osuđenici takve sadržaje upražnjavaju isključivo u vreme šetnje. Kolektivni smeštaj ovih osuđenika na tako malom prostoru, uz sve ostale okolnosti i uslove koji su ispod granica dostojanstva, sasvim sigurno su u direktnoj vezi sa postojanjem neformalnog sistema osuđenika, međusobnih sukoba i incidenata. I uprava i osuđenici kažu da neformalne grupe i dalje postoje, ali u

znatno manjoj meri otkad je desetak osuđenika premešteno u Niš krajem prošle godine.

Podsetili bismo da se osuđeni razvrstavaju u zatvoreno odeljenje, jer im je potreban intenzivniji program postupanja. Iako smo u prethodnom izveštaju istakli da je pozitivno što se poradilo na postavljanju koševa, formiranju teretane i stolova za stloni tenis, iznenadila nas je činjenica da čak i ovi minimalni sadržaji ne funkcionišu iz krajnje banalnih razloga: lopte za basket su probušene, reketi za stoni tenis polomljeni i sl. Svesni smo da organizacija određenih sadržaja zavisi od materijalnih sredstava, ali je sigurno da neke aktivnosti ne traže prevelika sredstva i da ih je moguće organizovati ali, izgleda, nedostaju dobra volja i inicijativa zaposlenih.

Primitili smo da je broj nepismenih i onih koji nemaju ni osnovnu školu značajan (oko 40), a inicijativa i organizacija njihovog opismenjivanja svakako ne zahteva velika materijalna ulaganja. Ovakva aktivnost bila bi mnogostruko korisna. Sem nepismenih, mogli bi se uključiti i pismeni osuđenici koji bi imali ulogu edukatora ili asistenata-saradnika što bi svakako doprinelo njihovom osećaju korisnosti. Takođe, obaveza ovakve vrste prevenirala bi dokolicu i besposličenje određenog broja osuđenika. Posao vaspitača podrazumeva i motivaciju osuđenika, planiranje i organizaciju ovakvog vida opismenjivanja i drugih aktivnosti u kojima bi učestvovali osuđenici. Angažovanje po ovom pitanju, na ovakav ili neki drugi način, moglo bi da se uvede kao uobičajena praksa s obzirom na očiglednu tendenciju prisustva vrlo niskog obrazovnog nivoa osuđenika koji se nalaze ne samo u ovoj, već gotovo u svim ustanovama. Korak više, svakako bi bila i mogućnost obezbeđivanja diplome o završenom osnovnom obrazovanju, ali to je već složeniji problem koji bi zahtevao uključivanje i drugih karika u sistemu i saradnju sa faktorima izvan ustanove. Kada je reč o srednjoškolskom obrazovanju, od ukupnog broja osuđenika oko trećina ima potrebu za ovim obrazovanjem, a ostali su sa završenim 3. ili 4. stepenom stručne spreme. Dakle, značajan je broj i osuđenika koji imaju potrebu za stručnim osposobljavanjem.

Na ovo se nadovezuje i problem obuke i radnog angažovanja. Prevelik broj osuđenih stvara problem i za, inače skromne, mogućnosti obuke i radnog angažovanja osuđenih. Situacija nije bitno drugačija od prošlog puta, ako ne i lošija. Naime, od uprave smo saznali da se od nedavno ne praktikuje radno angažovanje osuđenika van ustanove. Tokom sprovođenja istrage o korupciji, utvrđeno je da se radna mesta van ustanove „kupuju”: osuđenici koji imaju

novac, u „dilu” sa poslodavcem kupovali su svoju slobodu – formalno su bili radno angažovani, a zapravo su vreme provodili na slobodi. Ovakva situacija negativno se odražavala na mnoge aspekte, a pre svega na percepciju o postojanju privilegovanih osuđenika, korumpiranog osoblja i različitih kriterijuma. Vršilac dužnosti upravnika je odmah prekinuo ovu praksu, što je uticalo na značajnu relaksaciju odnosa između zatvorenika. Svakako da je sadašnje rešenje razuman i jedini moguć način suzbijanja ovakvih pojava. Međutim, dugoročno gledano, smatramo da se organizacija i kontrola rada osuđenika van ustanove može i mora efikasnije rešavati i planirati. Za početak, pretpostavljamo da bi postojanje službe za obuku i zapošljavanje stvorilo uslove i mogućnost za kvalitetniju obuku i zapošljavanje osuđenika. Time bi se prevenirali pomenuti problemi, ili bar sveli na manju meru. Postojanje posebne službe verovatno bi doprinelo kvalitetnijoj organizaciji i načinu izvođenja rada i izvan zavoda, pa bi broj lica koje je potrebno radno angažovati u okviru ustanove bio manji. Uz planiranje i opremanje još nekih, ekonomski isplativih, a istovremeno osuđenici privlačnih zanimanja, možda bi se stvorili uslovi za zapošljavanje i osuđenika koji su u zatvorenom tretmanu.

Zatvorenici iz zatvorenog tretmana nisu radno angažovani. Razlozi za to su višestruki. Organizacija i arhitektonsko-tehnička konstrukcija ustanove je takva da ne pruža objektivne mogućnosti za organizaciju njihovog radnog i stručnog osposobljavanja. Međutim, i da to nije tako, kapaciteti i uslovi za radno angažovanje u krugu ustanove i dalje su minimalni. “Najveći” kapaciteti za zapošljavanje osuđenika su na poljoprivrednoj ekonomiji, trenutno oko 10 osoba nalazi se na stočarskim i povrtarskim poslovima. Broj radno angažovanih mogao bi biti veći kada bi se proširila i osavremenila ekonomija, napravili platenici, sredili raspadnuti boksovi za stoku... Od proizvodnih radionica, praktično funkcioniše samo čarapara koja ima mogućnost zaposlenja samo za dvoje. Automehaničarska radionica i perionica su skromno opremljene, kao i vozni park koji održavaju za potrebe službe obezbeđenja.

U svakom slučaju, kada je reč o profesionalnom osposobljavanju osuđenika u ovoj ustanovi, podatak za 2009, svedoči da su sertifikate dobila samo 4 osuđenika (2 pletača, 1 radnik u svinjarstvu i 1 u povrtarskoj proizvodnji), što govori da ovaj važan deo resocijalizacije postoji samo na papiru. S druge strane, primetili smo da na režijskim poslovima izgleda, ima najviše uposlenih osuđenika. Osim značajnog broja uposlenih u bifeima za zatvorenike i zaposlene, interesantno je da postoji i pozicija – *rad na paketima*. Kada smo upitali šta je

posao osuđenika koji je radno angažovan na paketima, kazali su nam da on prenosi pakete od kapije do mesta gde se pregledaju. Ovo je, najblaže rečeno, jako čudno za zatvorsku ustanovu u kojoj je unošenje zabranjenih stvari i supstanci veliki problem.

PREPORUKE

- **Učiniti napor ka osmišljavanju raznovrsnijeg radnog angažovanja svih zatvorenika, uključujući i one u zatvorenom odeljenju (I i III paviljon);**
- **ostvariti saradnju na svim nivoima i raditi na opismenjavanju i profesionalnom osposobljavanju osuđenika;**
- **koliko je moguće, rukovoditi se formalnim i jasnim kriterijumima pri raspoređivanju i reklasifikaciji osuđenika;**
- **razmotriti ideju postojanja Službe za obuku i zapošljavanje, kako bi se ozbiljnije pristupilo efikasnijem rešavanju problema koji se odnose na obuku i radno angažovanje osuđenika;**
- **svim osuđenicima, naročito u zatvorenom odeljenju ponuditi mogućnost nekih organizovanih sadržaja;**
- **edukovati osoblje, a zatim uključiti i osuđenike u programe koji se tiču nenasilne komunikacije, razvijanja socijalnih i veština samokontrole, primeni medijacije i sl.**

Telefonske govornice postoje i to dve u I i II paviljonu, dve u otvorenom, i jedna u III paviljonu. Iako osuđenici smatraju da je to dovoljno, upravnik nam je kazao da planira da uvede još jednu u zatvorenom odeljenju. Pravo na korišćenje telefona regulisano je samo u odnosu na osuđenike u zatvorenom tretmanu (jednom nedeljno u trajanju od 10 minuta), a u slučaju opravdane potrebe dozvoljavaju se i vanredni telefonski razgovori.

Kada je reč o dopisivanju, pojedini osuđenici tvrde da postoji kontrola pisama upućenih nadležnim institucijama (ministarstvima, organizacijama za zaštitu ljudskih prava, zaštitniku građana..) Zbog toga neki od njih pisma predaju licima koja im dolaze u posetu da ih pošalju. Oni tvrde da se, na taj način, izbegava „osveta” vaspitača i pripadnika obezbeđenja, na koje se najčešće žale. Pretpostavljamo da bi ovaj problem, ukoliko zaista postoji, mogao da se reši jednostavnim uspostavljanjem precizne i obavezujuće procedure u vezi prijema i slanja pošiljki. Ukoliko su ograničenja uvedena iz potrebe pojačane kontrole zbog zloupotreba (navodno su neka pisma bila upućena drugim primaocima, dok je naziv institucije stavljan da odvuče pažnju), smatramo da treba pribеći drugačijim metodama koje garantuju ovo zakonsko pravo osuđenima, a istovremeno sprečavaju eventualne manipulacije.

Osuđenici nisu imali pritužbi kada je reč o posetama, ali se one i dalje u zatvorenom odeljenju odvijaju u hodniku koji se, unošenjem potrebnog nameštaja, pretvara u ambijent primeren potrebi. Pri trenutnom stanju stvari, i sa ovolikim brojem osuđenika, teško je insistirati na drugačijem, adekvatnijem rešenju.

Osuđenici, takođe, nisu iskazali primedbe na korišćenje prava izlaska u grad, kao ni odlazaka kući na vikend.

Kao što smo naveli, vaspitač je prisutan prilikom poseta i tada ima mogućnost da ostvari kontakt sa porodicom osuđenika, a po potrebi i telefonom. Međutim, iz već opisanih razloga, čini nam se da vaspitna služba ne obavlja na zadovoljavajući način svoj posao, pa tako i ovaj važan aspekt resocijalizacije nije iskorišćen u potrebnoj meri.

Saradnja sa zdravstvenim ustanovama i pravosudnim organima se procenjuje kao korektna. Kontakti sa centrima za socijalni rad se ostvaruju samo u slučaju potrebe, što nije dobro. Smatramo da bi komunikacija i razmena

podataka sa ovim ustanovama trebalo da bude daleko osmišljenija, što je zadatak kojim treba da se pozabave resorna ministarstva.

PREPORUKE

- **Oplemeniti prostor za posete u zatvorenom režimu;**
- **tajnost pismenih pošiljaka se mora obezbediti, naročito kada je reč o komunikaciji sa državnim institucijama i organizacijama za ljudska prava; stoga uprava mora da garantuje ovo pravo, a kontrolu mogućih zloupotreba da osmisli na drugačiji način;**
- **ukoliko dođe do smanjenja broja osuđenika, što smo već naveli kao neophodnost, treba poboljšati rad vaspitne službe i u domenu komunikacije sa porodicom, kao i ostalim osobama i ustanovama koje su od značaja za uspešnu resocijalizaciju osuđenika.**

Kao što smo naveli, Služba za obuku i zapošljavanje i dalje ne postoji kao takva. Zaposleni zaduženi za ove poslove pripadaju Službi za opšte poslove gde je, od ukupno 13 radnika, 5 zaduženo za obuku i upošljavanje. Po sistematizaciji nedostaju još dva radnika predviđena za obuku i radno angažovanje. U trenutnim okolnostima čini se da nedostatak instruktora ne predstavlja problem, jer su mogućnosti upošljavanja i obuke osuđenika izuzetno male. Organizator obuke i upošljavanja je po struci inženjer poljoprivrede i on obavlja i poslove oko biljne proizvodnje na ekonomiji, pošto za tu poziciju nedostaje radnik. Veterinarski tehničar je zadužen za stočarstvo. Ove dve osobe zaduženi su za rad oko desetoro osuđenih lica. Jedan instruktor, visoke stručne spreme i zaposlen na određeno vreme, zadužen je za rad u čarapari. Kuvar, odgovarajućeg obrazovanja, instruktor je osuđenima koji su raspoređeni u kuhinji, a domar, srednje-stručnog obrazovanja mašinskog smera, za automehaničarsku radionicu. Sem kuvara, svi ostali imaju dugogodišnji staž u ovoj ustanovi. Rečeno nam je da nisu imali neke posebne edukacije u vezi sa specifičnostima populacije sa kojom rade, ali da to nadoknađuju iskustvom u radu sa osuđenima. Iako sa njima uglavnom nemaju problema, ističu da je reč o visoko stresnom poslu, jer vrlo često dolazi do incidenata među samim osuđenima, a dolazi i do verbalnih pretnji i zastrašivanja upućenih osoblju. Prekovremeni rad se organizuje po potrebi i posebno je plaćen. Svi imaju beneficiran radni staž. S obzirom da služba za obuku i upošljavanje kao takva ne postoji, posao instruktora se faktički svodi na referisanje matičnom vaspitaču oko ocene zalaganja konkretnog osuđenika na radnom mestu. Oni ne učestvuju u donošenju odluka prilikom raspoređivanja osuđenika, niti njihove reklasifikacije, jer ne čine deo stručnog tima. Inače, odnos uprave procenjuju kao korektan.

Kad je reč o Službi za tretman, značajna promena tiče se same činjenice da je predložena sistematizacija o potrebi postojanja ove službe usvojena, i da ona sada samostalno funkcioniše. Nažalost, sem ove formalne pretpostavke, naš je utisak da praktično nema suštinskih promena. Sistematizacijom je u ovoj službi predviđeno 8 zaposlenih, a trenutno je uposljeno 6 osoba. Interesantno je da prema polu dominiraju zaposleni ženskog pola (4:2). Po godinama starosti i iskustvu, uglavnom je reč o mlađem kadru. Po stepenu i vrsti obrazovanja svi imaju visoku stručnu spremu i to: 4 specijalna pedagoga, 1 psiholog i 1 sociolog. Iz razgovora sa osobljem zaključili smo da je fluktuacija zaposlenih u ovoj službi

poslednjih godina vrlo velika. Tokom 2008/09 otišla su dva vaspitača, nedavno je otišao i pedagog iz prijemnog odeljenja, jedan vaspitač je suspendovan, a trenutno se zna da uskoro odlazi i psiholog. Iako služba za tretman treba da utvrđuje program postupanja prema osuđenom i usklađuje rad ostalih službi, interesantno je da u njoj trenutno ne postoji načelnik. Na pitanje, kako i ko organizuje rad ove službe, ko vodi timske sastanke, donosi odluke i učestvuje u stručnom timu, kazali su nam da je to do suspenzije radio bivši upravnik, koji je bio i načelnik ove službe. U poslednjih 6 meseci registrovana su dva slučaja povreda radnih obaveza i dužnosti.

S obzirom na trenutne okolnosti, u prijemnom odeljenju rade psiholog i sociolog, a vaspitno korektivnim radom se bave 4 vaspitača. Za slobodno vremenske aktivnosti nije zadužen ni jedan radnik. Stručni tim čine, uz psihologa i sociologa, načelnik službe obezbeđenja i lekar. Osoblje ove službe ne radi po smenama, a vikendom i u vreme poseta uvek je dežuran jedan od vaspitača. S obzirom na radno vreme vaspitača i našu dinamiku obilaska, uspeli smo da razgovaramo samo sa vaspitačicama koje su zadužene za rad sa osuđenima u otvorenom–poluotvorenom odeljenju. Osim već navedenih problema koji otežavaju kvalitetniji rad na resocijalizaciji, istakle su da im administrativne obaveze oko vođenja raznovrsne tekuće evidencije prilično oduzimaju vreme i da zbog toga, vrlo često nemaju vremena za neposredan rad sa osuđenima. Takođe, smatraju da bi im usko stručne edukacije bile vrlo korisne, ali da ih niko ne poziva i ne informiše o mogućnostima za edukovanje. Na pitanje da li su se obratile upravniku tim povodom, rekle su da do sad nisu imale takvu inicijativu. Iako nemaju dugogodišnje iskustvo, smatraju da je posao kojim se bave vrlo stresan.

Osoblje ove, a i drugih službi, smatra da klima i odnosi u ustanovi nisu idealni, ali da je od incidenta koji se desio krajem 2009. godine dodatno prisutna konstantna napetost i neizvesnost, pogotovo u odnosu na brojne nadzore i inspekcije koje dolaze gotovo svakodnevno. Kako kažu „...i ono što smo dobro radili više nismo sigurni da li je ispravno... radimo i funkcionišemo kao i ostale ustanove, ali smo izgleda samo mi pod lupom...”.

PREPORUKE

- U narednoj sistematizaciji razmotriti potrebe organizovanja službe za obuku i upošljavanje, kako bi se obezbedio kvalitetniji rad u ovom aspektu resocijalizacije osuđenika;
- u službi za tretman popuniti broj kvalifikovanim osobljem u odnosu na predviđenu sistematizaciju i razmotriti ideju zapošljavanja lica koje bi bilo zaduženo za slobodno–vremenske aktivnosti. Postaviti načelnika službe kako bi ova služba bila kompetentnija i odgovornija u utvrđivanju programa postupanja prema osuđenom, ali i usklađena sa radom ostalih službi;
- osoblje u prijemnom odeljenju i stručni tim organizovati shodno zakonskim okvirima;
- permanentno podsticati osoblje da upotpunjuje svoja znanja i stručnu osposobljenost pohađanjem kurseva za usavršavanje, dodatnom obukom i edukacijom;
- prilikom prijema radnika u ustanovu, posebno voditi računa o socijalnoj i emocionalnoj kompetentnosti kandidata;
- insistirati na primerima pozitivnog rukovođenja, doslednosti u postupanju sa osuđenicima, na većoj efikasnosti i angažovanom pristupu poslu;
- podsticati razmenu iskustava ljudi iz prakse međusobno i sa relevantnim institucijama oko pitanja i dilema u vezi sa reformskim procesima, kako bi se smanjio stres i podigla samouverenost osoblja.

KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD U SREMSKOJ MITROVICI

Datum posete:	<u>27. i 28. oktobar 2010.</u>
Tip ustanove:	<u>zatvorena</u>
Populacija:	<u>muškarci/punoletna lica</u>
Broj osuđenih:	<u>oko 1700</u>
Broj pritvorenih:	<u>oko 200</u>

I - KVALITET I USLOVI ŽIVOTA

- a) Arhitektonsko-tehnički uslovi,
opremljenost, ventilacija i osvetljenje,
sanitarni uslovi i higijena

Od poslednje posete Helsinškog odbora decembra 2005.godine, KPZ u Sremskoj Mitrovici je izveo nekoliko investicionih radova. Delimično je renoviran I paviljon, izvršena je rekonstrukcija dela kuhinje, sanacija dela bolnice, izgrađena su tri nova objekta: za meru pritvora i prijemno odeljenje, odeljenje bez droge i objekat u okviru poluotvorenog odeljenja „Zelengora“. Renovirano je odeljenje OPN, koji je posle pobune 2006. godine bilo znatno oštećeno. U disciplinskom delu sada je smeštena „samica“ i prostor za meru usamljenja (koje su ranije bile u okviru II paviljona). Zavod je skoro u potpunosti pokriven video nadzorom, postoji i 12 karaula koje ga okružuju, od kojih su samo dve u funkciji zbog nedostatka zaposlenih u službi obezbeđenja. Pre mesec dana došlo je do pokušaja bekstva.

I paviljon je u potpunosti renoviran. Na prvom spratu paviljona smešten je administrativni deo, dok se na drugom spratu nalaze tri bloka gde su smešteni zatvorenici. U svakom bloku ima po osam soba sa po šest osuđenika. Sobe su nove, čiste, opremljene novim krevetima i dovoljnim brojem ormarića, prostorije i hodnici su dobro osvetljeni i provetreni, u svim hodnicima i sobama ugrađeni su protivpožarni aparati, ugrađeno je podno grejanje (zatvor ima svoju kotlarnicu). Kako su nam rekli u upravi, posteljina se jednom nedeljno nosi

na pranje u vešeraj, međutim, zatvorenici nisu zadovoljni i tvrde da im porodice u okviru redovnih pošiljki šalju i posteljinu i sredstva za higijenu. U svakoj sobi postoji razglas. Na spratu se nalaze tri telefonske govornice. Svaki blok ima svoju TV salu u kojoj se nalazi po jedan do dva stola, ponegde četiri stolice, a negde ni jedna, pa zatvorenici donose stolice iz svojih soba. U bloku A1 kupatila i tuš kabine su neuslovne. U ovom bloku u svakoj sobi nedostaju stolovi, pa su zatvorenici primorani da koriste kartonske kutije kao zamenu za sto. Dovod tople vode često ne funkcioniše, na šta se zatvorenici žale. Zatvorenici su trenutno zadovoljni grejanjem, kojeg prošle godine, kako tvrde, gotovo uopšte nije bilo. U bloku A u nekim sobama postoje i TV uređaji, koje su osuđenici sami doneli. U ovim sobama ima tople vode, ima grejanja, ali opet nedostaju stolovi. Osuđenici se žale da im odeću peru jedanput u tri meseca.

„Odmaralište“ je odeljenje u kojem su smeštena stara lica i invalidi. U svakoj sobi se nalaze po četiri kreveta, svaka soba je opremljena TV uređajem, osvetljenje je dobro, ali postoji veliki problem nedostatka sanitarnih čvorova - do sada je 50 osuđenika koristilo jedan toalet. Strani državljani se žale da im pošiljke kasne i do tri meseca. Takođe, problem je i minutaža za obavljanje telefonskih razgovora, smatraju da 20 minuta (koliko je stranim državljanima dozvoljeno da telefoniraju, a ostalima 10 minuta) nije dovoljno, jer mnogo vremena ode na uspostavljanje veze. Takođe, od zaposlenih malo ko govori strane jezike, pa komunikacija sa ovim zatvorenicima praktično ne postoji ili je vrlo otežana.

U okviru sportskog centra postoji trim staza dužine 420 metara, tegovi, sprave za vežbanje, dva terena za fudbal, teren za košarku, tenis i odbojku. Ovaj dvorišni deo sportskog centra nije pokriven video nadzorom već samo jednom karaulom i upravo tu se dogodio pokušaj bekstva. Postoji i sportski centar „Partizan“ u kome zatvorenici vežbaju i zatvorena sala za vežbanje, predviđena za zimski period.

Kao što je pomenuto, disciplinski deo je renoviran, sve sobe su dvokrevetne, sa toaletom, imaju ormariće, sto, stolice i TV uređaj. Zatvorenici imaju jedan sat dnevno za šetnju. U okviru ovog dela nalazi se učionica gde veroučitelj drži nastavu jednom mesečno, a u međuvremenu zatvorenici se u ovom prostoru pretežno bave slikanjem. U učionici i trpezariji se nalazi sandučić putem kojeg se osuđenici mogu obratiti upravniku. U okviru disciplinskog dela je i dobro opremljena „samica“ (krevet, sto, toalet, česma, dobro osvetljenje, dobra ventilacija). Pored „samice“ nalazi se i soba za izdvajanje (mera usamljenja).

Kupatilo je zajedničko za ceo blok, ima šest tuševa, šest česmi, sve je novo i čisto. Ovaj deo je pokriven video nadzorom i protivpožarnim aparatima.

U III stambenom paviljonu u vreme naše posete bilo je 113 ljudi. U proseku u svakoj od soba smeštena su po četiri zatvorenika. Sobe su premale za ovoliki broj zatvorenika, jer su tolike da bi u njih mogla da se smeste najviše dva zatvorenika. U okviru ovog dela postoji oskudno opremljena TV sala koja je u jako lošem higijenskom stanju.

II stambeni paviljon je zatvoreni deo Zavoda. Sastoji se iz dva nivoa (prizemlje i prvi sprat). U sobama se nalaze po četiri kreveta, sto, ponegde i TV uređaj. Zatvorenici se žale na slabo grejanje. Postoji i radionica za slikanje, gde se zatvorenici uglavnom bave ikonopisom.

U IV stambenom paviljonu smo zatekli oko 290 zatvorenika. Na svakom spratu se nalazi po 40 soba. Na drugom spratu su dve sobe spojene u TV salu, koju u proseku koristi 80-90 zatvorenika. U okviru ovog odeljenja nalazi se berbernica koja je dobro sređena. U prizemlju se nalazi 20 soba, u svakoj sobi su po četiri kreveta.

V paviljon je poluotvoreno odeljenje sa dve glavne sobe. U okviru V paviljona očigledni su veoma loši arhitektonsko-tehnički uslovi, zidovi su u veoma lošem stanju. Grejanje je regulisano pećima na drva i ugalj, dok dim ide direktno u sobe, ventilacija je loša, stoga je jako zagušljivo. Osvetljenje je loše, nema stolova, ali svaki zatvorenik ima svoj krevet i ormarić. S obzirom na to da je reč o poluotvorenom odeljenju, na prozorima nema rešetki. U jednoj sobi ima 40 kreveta, u drugoj je smešteno 47 lica, zidovi su prekriveni vlagom, podovi su loši, nema video nadzora. Pored ove dve sobe postoji još jedna prostorija u kojoj su smeštene četiri osobe koje su radno angažovane u vatrogasnoj službi, i još nekoliko prostorija u kojima se takođe raspoređuju lica po radnim obavezama. Kupatilo je u veoma lošem stanju. U trpezariji i kuhinji nema grejanja, nema dovoljno pribora za jelo, nema dovoljno stolica, dok je higijena na izrazito niskom nivou. Oko paviljona nema ograda, što je u skladu sa zakonom. Skoro svi zatvorenici iz ovog odeljenja su radno angažovani. Postoje posebne prostorije za ratare i stočare.

U paviljonu "Zelengora" ima više od 100 osuđenika. U okviru paviljona postoje dva stambena dela, kantina i kotlarnica. Svi zatvorenici iz "Zelengore" izlaze na vikende i imaju pravo na godišnji odmor. Govornice se nalaze napolju, na otvorenom. U svim sobama pored kreveta nalaze se sto, TV uređaj i ormarić za svakog osuđenika. Sobe su sređene, ima tople vode, grejanje je dobro,

postoje i prostorije za rekreaciju i teretana. U okviru “Zelengore” nalazi se farma krava, a lica zaposlena na farmi smeštena su u posebnim prostorijama.

“Veliki salaš” je otvoreno odeljenje. Zbog nedostatka zaposlenih na ulazu u odeljenje kao obezbeđenje rade osuđenici. U stambenom delu smešteno je ukupno 66 lica. U sobama se nalazi po šest kreveta, ormarić uz svaki krevet, sto, ali ima povremenih problema sa strujom. U okviru odeljenja postoji teretana, koja je opremljena spravama, tegovima i stolom za stoni tenis. Kupatilo je u veoma lošem stanju, a u okviru večeraja postoji jedna mašina na veš. Na ovom prostoru je i farma svinja, hala za mehanizaciju, hangar, tri kombajna.

b) Kuhinja, trpezarija i ishrana zatvorenika

Između dve posete našeg tima izvršena je rekonstrukcija ovog dela zavoda. Trpezarija je renovirana i opremljena dovoljnim brojem stolica i stolova, osvetljena je i sa dobrom ventilacijom, dok su kuhinjske prostorije stare i zahtevaju ozbiljnije sređivanje.

Jelovnik je istaknut, ali se osuđenici žale da se ne poštuje i da hrane sa jelovnika često nema. Pored redovnih obroka, spremaju se i posebni, dijetetski obroci (jelovnik za dijabetičare i opšti dijetalni jelovnik). Vodi se računa i o pripremi verskih obroka za pripadnike islamske veroispovesti. U jelovniku je prisutno mleko koje se dobija sa ekonomije, a sir i jogurt se nabavljaju po tenderu. Voće je retko zastupljeno, najčešće samo ono koje stiže sa zavodske ekonomije. Zatvorenici uglavnom imaju pritužbe na ishranu, pogotovu dijabetičari i drugi koji imaju poseban režim ishrane usled zdravstvenih problema.

Na pripremi hrane trenutno radi 30 zatvorenika i četiri profesionalna kuvara sa urednim sanitarnim knjižicama. Veoma je dobro što su zaposleni u kuhinji odvojeni od ostalih zatvorenika i spavaju u školi, čime se smanjuje rizik od obolevanja i infekcija. Uzorci hrane se čuvaju narednih 24 časa. U proteklih nekoliko godina nije bilo ni sporadičnih ni redovnih kontrola od strane Zavoda za zaštitu zdravlja.

Trpezarija se greje pomoću radijatora. U trpezariji se nalazi natpis da se osuđenici mogu neposredno obratiti upravniku u skladu sa čl. 4 Pravilnika o kućnom redu. Takođe, postoji i sandučić za obraćanje pokrajinskom ombudsmanu.

Zavod ima pet kantina u zatvorenom, i tri u otvorenom delu. Kantine u zatvorenom i disciplinskom delu su dobro snabdevene. Nedostaje frižider za mlečne proizvode, kojih zbog toga nema u ponudi u kantinama, na šta se zatvorenici posebno žale.

c) Medicinska nega zatvorenika

U pogledu medicinske nege zabeležili smo značajne promene i poboljšanja u odnosu na našu prethodnu posetu. Zdravstvenu službu je nekada činio samo jedan lekar i jedan stomatolog. Sada je medicinska služba zaista služba, koju čini šest lekara od kojih su tri u stalnom radnom odnosu, a tri zaposlena na određeno vreme. Njima u radu pomaže 24 medicinskih tehničara. U vreme naše posete, lekari su radili od 7-15h, ali nam je rečeno da će se uskoro početi sa rasporedom rada koji bi pokrivaio 24h. Osam tehničara je već radilo u smenama od po 12 sati, a ostali od 7 do 15h. U ustanovu dolaze, po ugovoru o delu, specijalista psihijatrije (2-3 puta nedeljno), interne medicine (2-3 puta mesečno), hirurgije, fizikalne medicine, otorinolaringologije, dermatologije i urologije (1-2 puta mesečno). Po ugovoru o delu je angažovan i rentgen-tehničar koji dolazi po pozivu i radi na aparatu koji je ustanova dobila pre 3-4 godine.

U poslednje tri godine u ustanovi su održavana predavanja o hepatitisu C u okviru programa Global fonda, a sada u organizaciji Doma zdravlja Indija. Potom, bilo je predavanja o HIV-u, a u planu je predavanje o TBC-u u sklopu preventivne skrining akcije kojom će biti obuhvaćene sve ustanove sistema za izvršavanje sankcija. U okviru ove akcije planira se obilazak svih ustanova autobusom koji je opremljen aparatom za snimanje pluća. Snimanje je na dobrovoljnoj osnovi, a po očitavanju snimaka i otkrivanju suspektnih slučajeva, zatvorena lica će biti pozivana na dodatne analize i po potrebi na dalje lečenje. U trenutku naše posete autobus je upravo boravio u ovoj ustanovi. Snimanje je bilo dobro organizovano. Zatvorenici su do autobusa dovođeni po rasporedu po paviljonima i tu su se u razgovoru sa medicinskim osobljem izjašnjavali o tome da li pristaju na ponuđenu dijagnostičku proceduru. U prva dva dana odziv je bio zadovoljavajući, a i zatvorena lica su izrazila zadovoljstvo što je akcija pokrenuta. Naše je mišljenje da su ovakve skrining akcije za svaku pohvalu, posebno kada je reč o zaraznim bolestima u zatvorenom sistemu kao što je zatvorski, jer omogućavaju najkvalitetniju, a i najbržu dijagnostiku. Posebno će biti značajni konačni, zbirni podaci koji će biti dobar pokazatelj stanja u celokupnoj

zatvorskoj populaciji, a na određeni način i u našem društvu, jer zatvorska populacija predstavlja značajni deo ovim problemom ugroženog stanovništva.

Evidencija povreda se vodi i u periodičnim izveštajima dostavlja upravi. Povrede se klasifikuju u tri kategorije (u sportu, na radu i samopovređivanja). Sve povrede se unose i u zdravstveni karton. Mislimo da bi ova evidencija trebalo da bude potpunija, odnosno da sadrži i druge oblike povređivanja (u okviru rada i sporta, u međusobnim sukobima, od strane pripadnika službe obezbeđenja u situacijama primene sredstava prinude, samopovređivanja...). U nekim ustanovama smo se sreli i sa evidencijom tipa povrede (posekotine, prelomi, opekotine, ubodi, sečenje, gutanje predmeta i sl.), pa treba razmisliti o tome da se i ovde proširi način evidentiranja povreda jer se pokazalo da je to dobra praksa. U prvih šest meseci prošle godine bilo je devet povreda na radu, 13 u sportu i 14 samopovređivanja. Registrovan je jedan pokušaj samoubistva (vešanjem) i jedno realizovano samoubistvo (trovanjem), kao i dva smrtna ishoda prirodnim putem. Kod svih smrtnih ishoda koji nastupe u ustanovi radi se obdukcija u Novom Sadu.

Za prvih šest meseci ove godine u ustanovi je obavljeno 10638 opštih medicinskih pregleda. Bilo je 440 odlazaka na specijalističke preglede u civilne ustanove. Kao i u većini drugih zatvora, postoji problem sa organizovanjem vođenja zatvorenih lica u civilne ustanove koji se svakodnevno rešava usklađivanjem sa sprovodima po sudskim nalogima. U ustanovi je obavljeno 1228 psihijatrijskih, 300 internističkih i 804 drugih specijalističkih pregleda. I dalje nema psihoterapijskog rada sa ovom populacijom, već se koristi samo farmakološka terapija. Stomatoloških intervencija je bilo 1041, a one obuhvataju popravke i vađenja zuba, dok se ostale usluge protetike i oralne hirurgije po potrebi organizuju u civilnim ili privatnim ustanovama.

U trenutku posete u zatvorskoj populaciji su se nalazila dva HIV pozitivna zatvorenika. Hepatitis C je u ovoj populaciji čest, pa je tako za prvih šest meseci registrovano 40 zaraženih. Pri ulasku u ustanovu zatvorenim licima biva ponuđeno da im se, uz njihovu saglasnost i na poverljiv način, urade analize na HCV, HBV i HIV. Tretman i lečenje od ovih bolesti se odvija u tesnoj saradnji sa Infektivnom klinikom u Beogradu, a zatvorenima je dostupan i program za lečenje hepatitisa C - Pegazus. Ovim programom je u poslednjih pet godina obuhvaćeno 10-ak zatvorenika.

Stacionar ustanove čine tri bloka sa 26 kreveta, a po potrebi se može smestiti još dodatnih ležajeva. Cela zgrada u kojoj se nalaze stacionar i prostorije

medicinske službe je u lošem građevinskom i higijenskom stanju. Sve podseća mnogo više na zatvor nego na prostorije bolničkog tipa. Posebno treba naglasiti nizak higijenski nivo, od posteljina, preko bolesničkih soba do mokrih čvorova. Oseća se nedostatak adekvatnih sredstava za održavanje higijene. Ovi nedostaci su u ovom obilasku posebno upadljivi u poređenju sa preostalim delom ustanove koji je renoviran i u značajno boljem stanju. O higijeni i bolesnicima u stacionaru se brinu tri redara, a u prvih šest meseci u stacionaru je lečeno 87 bolesnika.

Kako smo od zatvorenika i medicinskog osoblja dobili kontradiktorne informacije o prisustvu drugih zatvorenika i stražarskog osoblja prilikom lekarskih pregleda, želimo da naglasimo da je privatnost kod medicinskog pregleda neophodan preduslov za postizanje poverljivog odnosa lekar – pacijent. Od ovog pravila mogu se izuzeti samo situacije u kojima se procenjuje da je lekar ugrožen ili kada to izričito zahteva lekar.

PREPORUKE

- **Uložiti dodatne napore za obezbeđenje finansijskih sredstava za renoviranje delova koji su u lošem stanju i adekvatno opremanje prostorija, prema prioritetu**
- **S obzirom na to da zavod u značajnoj meri ima dobre uslove, napraviti plan kontinuiranog održavanja i cikličnog renoviranja, kako bi se održao kvalitet u delovima gde je postignut, a ustanovio tamo gde ga još nema**
- **Raditi na stalnom podizanju nivoa higijene i poboljšati organizaciju službe vešeraja**
- **Uvesti video nadzor u dvorištu, posebno u delu gde je sportski centar (gde je zabeležen pokušaj bekstva) i aktivirati karaule u dvorištu**
- **Renovirati i opremiti kuhinju, a kantine snabdeti frižiderima za mlečne proizvode**
- **Analizirati probleme dugog čekanja paketa koje imaju strani državljani i obezbediti da se dostavljaju u razumnom roku**
- **Produžiti vreme za telefoniranje stranim državljanima, npr. računanjem od trenutka kada uspostave vezu**

- **Među zaposlenima pronaći osobu koja govori engleski jezik, kako bi se ostvarila komunikacija sa stranim državljanima.**

II - BEZBEDNOST

Kao i u svim drugim ustanovama ovog tipa, i u KPZ Sremska Mitrovica služba obezbeđenja se susreće sa velikim brojem izazova u radu. Poseban problem predstavlja činjenica da zavod zauzima veliku površinu, pri čemu je populacija smeštena u ovoj ustanovi prilično rizična. Glavni problemi su nedostatak ljudstva, loša i zastarela oprema, kao i niski lični dohoci u odnosu na ozbiljnost i težinu posla kojim se bave zaduženi za bezbednost.

U ustanovi je u trenutku naše posete smešteno 1764 zatvorenika. Treba napomenuti da je više od 250 ljudi osuđenih za ubistvo ili pokušaj ubistva, dok je za razbojništva, teške krađe i krađe zatvoreno 750 lica. Takođe, za krivična dela u vezi zloupotrebe droga zatvoreno je još 300 lica. Ovakva struktura zatvorenika čini KPZ Sremska Mitrovica jednom od tri ustanove sa najopasnijom zatvorskom populacijom u Srbiji.

Upravo struktura zatvorenika određuje potrebe, strahove i probleme službe obezbeđenja. I mada se u prošlosti za ovaj KPZ vezivao veći broj incidenata (krivična dela počinjena kako od zatvorenika, tako i od zaposlenih), tokom ove posete konstatovali smo značajno unapređenje u radu službe obezbeđenja. Naime, nakon promene upravnika i postavljanjem novog načelnika službe obezbeđenja, služba se značajno transformisala i to u relativno kratkom vremenskom periodu. Takođe, prema navodima zatvorenika, odnos komandira i zatvorenika je od dolaska novog načelnika značajno relaksiran.

Takođe, u prethodnom periodu smanjena je upotreba mera prinude od strane službe obezbeđenja (ukupno 65 slučajeva). Red u ovoj oblasti načelnik je, prema sopstvenim rečima, uveo striktnom disciplinom među zaposlenima, što je rezultiralo i većim brojem suspenzija zaposlenih u službi obezbeđenja (njih trinaestoro je suspendovano).

PREPORUKE

- **Povećati broj stražara do nivoa koji će moći da obezbedi nesmetano funkcionisanje ustanove**
- **Obnoviti vozni park kako bi se omogućio bezbedan i blagovremen sprovod**
- **Obezbediti humanije i bolje uslove za rad osoblja, kao i obavezan zdravstveni pregled**
- **Organizovati različite vidove edukacija za pripadnike službe, u skladu sa potrebama i prema specifičnostima strukture osuđenika.**

III - ZAKONITOST POSTUPANJA

S obzirom na to da je ovo jedini zavod u zemlji u koji se na izdržavanje kazni upućuju strani državljani, neophodno je da postoje primerci kućnog reda i na drugim jezicima pored srpskog. Zaposleni iz matične službe su nam rekli da su pravilnici na drugim jezicima dostupni zatvorenicima, za razliku od prošle posete kada ih nije bilo.

U toku 2010. godine (do 28. oktobra 2010. goine) izrečeno je ukupno 458 disciplinskih kazni. Od realizovanih, 172 je upućivanje u "samicu", 157 su mere ukora, a 110 je oduzimanja i zabrane korišćenja pogodnosti. Ukupan broj podnetih pritužbi je 145. U toku 2010. godine (do 28. oktobra 2010. goine) u 65 slučajeva upotrebljeno je sredstvo prinude, zbog uništavanja imovine četiri puta, napada na službeno lice osam puta, sprečavanja konflikata 20 puta, sprečavanja samopovređivanja 15 puta... Disciplinski postupci su sprovedeni u skladu sa zakonom.

Matična služba se sastoji od dva referenta za prijem, četiri saradnika matične evidencije, jednog administratora i šefa. Rad matične službe je preopterećen zbog velikog broja osuđenika, uz to, matična služba vodi i evidenciju o pritvorenicima. Kao i u drugim zatvorima, problem predstavlja paralelno vođenje evidencije po uputu iz 1979. godine i novim uputstvima. Teškoće postoje i pri usaglašavanju starih i novih zakonskih propisa, naročito kad su u međusobnoj suprotnosti, a moraju se poštovati i jedni i drugi. Zaposleni u Matičnoj

službi jedini u zavodu nemaju beneficirani radni staž. Takođe, u svim drugim zavodima, kako tvrde, zaposlenima je za 10-20 odsto povećana plata putem uredbe o ocenjivanju, a njima nije. To ih dodatno frustrira, imajući u vidu da rade sa velikim brojem osuđenika i jedini imaju i strane državljane.

O depozitu se vodi uredna evidencija – pri dolasku u zavod, svaki osuđenik dobije svoj broj, koji se vodi u Knjizi predatih dragocenosti. Kada odsluže kazne, lične stvari im se vraćaju i sistem dobro funkcioniše. Za strane državljane depozit se nalazi u okviru matične službe.

U radu zavoda od propisa se koristi Pravilnik o kućnom redu, Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Pravilnik o održavanju reda, Pravilnik o disciplinskom postupku i dr. Ne koristi se nijedan međunarodni dokument. Postoje specifična uputstva, kao npr. Uputstvo o radnom angažovanju lica. Pravnici pružaju pravnu pomoć osuđenima vezanu za izvršenje kazne zatvora, zatim pomoć u slučaju venčanja, raznih potvrda (za dečije ekskurzije, pasoše i sl.), saglasnosti, kod penzija, ali i pomoć u slučaju disciplinskog postupka, mada osuđenici više koriste angažman ličnog advokata.

Disciplinska komisija za zaposlene se sastoji od predsednika (dipl. pravnik sa pet godina iskustva), zamenika predsednika i dva člana komisije. Disciplinska komisija za osuđene se sastoji od predsednika (dipl. pravnik), zamenika predsednika, jednog člana iz Službe za tretman i jednog člana iz Službe obezbeđenja. Vodi se posebna knjiga sa evidencijom prestupa kao i evidencija upotrebe sredstava prinude koja se podnosi u formi izveštaja direktoru Uprave. U poslednjih osam meseci koji su prethodili našoj poseti, pokrenuta su 53 disciplinska postupka za zaposlene.

PREPORUKE

- **Otkloniti problem paralelnog vođenja evidencije po uputu iz 1979. godine i novim uputstvima**
- **Obezbediti zaposlenima u Matičnoj službi beneficirani radni staž**
- **Neophodno je da Ministarstvo i Uprava za izvršenje krivičnih sankcija daju smernice oko primene pojedinih propisa da bi se izbegli problemi do kojih trenutno dolazi u radu zavoda.**

IV – RESOCIJALIZACIJA

U uvodu ćemo se osvrnuti na statističke pokazatelje, odnosno promene u strukturi osuđeničke populacije. Trenutno, ukupan broj lica lišenih slobode je oko 1900, od čega 1764 osuđenih. U odnosu na 2005. godinu broj osuđenika je povećan za 30 odsto. Kako nam je rečeno, 70 odsto osuđenih su povratnici, a značajan broj ima nova dela u postupku. Starosna struktura ukazuje da je najzastupljenija populacija od 19 do 30 godina (608) – 34 odsto, a odmah zatim kategorija od 31 do 35 godina (416) – 24 odsto. Dakle, za razliku od ranijeg perioda, reč je o mlađoj populaciji, a krivična dela su dominantno sa elementima nasilja (razbojništva – 456; teške krađe – 304; ubistva i pokušaji ubistva – 259) i zloupotrebe droga – 317. Obrazovna struktura ukazuje da gotovo 50 odsto njih ima potrebu za nekim vidom obrazovanja, tačnije 231 nema završenu osnovnu, a 545 nikakvu srednju školu.

Kada je reč o prijemu i tretmanu osuđenih lica, značajnijih promena nema, odnosno neki problemi nisu prevaziđeni, a oni koji su u vezi sa brojem osuđenika, još su izraženiji. Iako su uložena vidna sredstva u renoviranje i izgradnju novih objekata, sadašnji kapaciteti i dalje nisu dovoljni za smeštaj trenutnog broja osuđenika. Dodatni problem predstavlja povećan broj osuđenika koji su povratnici i imaju nova dela, kao i onih sa maksimalnim kaznama. Kako je uobičajena praksa da vrsta dela i ranija osuđivanost predstavljaju glavne kriterijume klasifikacije i reklasifikacije, u trenutnim okolnostima distribucija po odeljenjima (a time i prenaseljenost), u visokom je procentu u korist zatvorenog odeljenja. Ovaj odnos zatvoreno-otvoreno i poluotvoreno je 4:1 (1370:320) za razliku od perioda pre pet godina kada je on bio 2,3:1 (950:400). Kada je u pitanju klasifikacija osuđenih lica, ovakva orijentacija je prihvatljiva, ali svakako da se pri reklasifikaciji mora pridavati podjednak značaj vladanju i ponašanju osuđenika, ali uzimajući u obzir i sve one elemente koje proces resocijalizacije uključuje tokom izdržavanja kazne. I sami osuđenici percipiraju da – iako se ponašaju po pravilima, rade, trude se i nemaju disciplinskih kazni – ne mogu da dobiju bolji tretman. Nepravdu posebno vide u odnosu na osuđenike koji dobijaju povoljniji tretman, a nisu ispunili formalne kriterijume. Svakako da se ovakva praksa negativno odražava na motivaciju osuđenika, jer sredstva podsticanja ugrađena kroz prava i pogodnosti osuđenih gube svoju svrhu i smisao. S druge strane, osoblje objašnjava da se odluka o dobijanju boljeg režima zasniva i na bezbednosnoj proceni lokalne sredine. To praktično znači da osuđenik,

iako tokom izdržavanja kazne pokazuje pozitivno ponašanje, u situaciji kada je procena iz lokalne sredine negativna, ostaje i dalje u zatvorenom tretmanu. To mu se ne može uskratiti ukoliko ima poluotvoren ili otvoren tretman. Interesantno je da postoje slučajevi gde je presudno da li će i kako javnost reagovati (uglavnom osuđeni za ratne zločine i organizovani kriminal – tzv. “osuđenici sa zvučnim imenima”) pa se smatra praktičnijim i pametnijim da ostaju u zatvorenom tretmanu bez obzira koliki napredak pokazuju u procesu resocijalizacije. Ovi primeri govore da odluka o reklasifikaciji nije uvek u korist osuđenika, a šire gledano, ni osoblja. Prevelik broj osuđenih i dalje predstavlja ograničavajući faktor za kvalitetniji rad vaspitača. Čak i da ne postoje drugi razlozi i problemi, vaspitne grupe sa više od 100 osoba na jednog vaspitača, uz obaveznost vođenja administrativne evidencije, ostavlja malo prostora za bilo kakav ozbiljniji individualni ili grupni program rada i tretman osuđenika. Nedostatak edukovanog osoblja za rad sa velikim brojem zavisnika od psihoaktivnih supstanci (PAS) celu situaciju čini još složenijom.

Kada je reč o školovanju osuđenih, i pored postojanja škole u okviru zavoda, ovaj resurs nije dovoljno iskorišćen. Naime, od preko 200 osuđenika koji imaju potrebu za osnovnoškolskim obrazovanjem svega je 10 odsto njih uključeno u ovaj vid školovanja. Sa srednjoškolskim obrazovanjem situacija je još lošija. Samo 15 osuđenika pohađa srednju tehničku školu, a trenutno je 514 osuđenika bez srednje škole. Argument osoblja da osuđenici nisu zainteresovani da se uključe u školovanje nije nelogičan, ali ipak ukazuje i na nedovoljnu podršku i podstrek vaspitača. Pismeno obaveštenje koje stoji u svakom paviljonu o mogućnosti uključivanja u školovanje svakako nije dovoljan i jedini način na koji bi se osuđenici zainteresovali za školu i učenje. Ovom u prilog govori i podatak o osipanju polaznika, koji pokazuje da je broj onih koji završe razred manji od broja koji je upisao.

Slična situacija je i po pitanju obuke i radnog angažovanja osuđenika. Na osnovu dokumentacije i iz razgovora sa instruktorima u pogonima dobili smo nešto drugačije podatke o broju uposlenih osuđenika, ali su u odnosu na ukupan broj osuđenika te razlike zanemarljive. U zatvorenom tretmanu nešto više od 10 odsto osuđenika je uposljeno (138 u industrijskoj proizvodnji i neznatan broj na održavanju opreme i objekata), dok je u otvorenom i poluotvorenom odeljenju ovaj broj gotovo maksimalan, ali se svodi isključivo na poljoprivredne poslove. Ne treba zaboraviti da je radno angažovanje mnogostruko korisnije za osuđenike koji su u zatvorenom tretmanu nego u otvorenom. U

prethodnom periodu broj radno angažovanih osuđenika je bio dvostruko veći (25 odsto u zatvorenom). Različiti izvori različito objašnjavaju uzrok ovakve situacije. Osuđenici koji žele da rade, a nisu radno angažovani, objašnjavaju da nema posla. Neki od zaposlenih smatraju da realno ima kapaciteta za upošljavanje većeg broja osuđenika od postojećeg, ali da većina osuđenika ne može biti uposlena jer ne zadovoljavaju one "druge - važnije" kriterijume da bi mogli biti radno angažovani. Dakle, kao i u nekim drugim ustanovama, zabuna postoji oko pitanja kakvoj funkciji treba da bude radno angažovanje osuđenika: da li što efikasnije proizvodnje i poslovanja, ili resocijalizacije. Naše je mišljenje da se oba ova uslova mogu zadovoljiti, ali da bi se to postiglo nužna je dobra volja i mnogo intenzivnija komunikacija osoblja ove službe i viših instanci, bolja organizacija i koordinacija unutar same Službe za obuku i upošljavanje, kao i međusobno sa drugim službama. Naravno, i dalje postoje realni problemi oko pohabanih i dotrajalih mašina, tehnologije rada i sl, ali nam se čini da ni osoblje ne smatra da su to ključne prepreke.

Kada je reč o proceni zalaganja osuđenika na radnom mestu, nju vrši radnik (instruktor) zadužen za konkretnog osuđenika. Kako nam je rečeno, prilikom reklasifikacije mišljenje o radnom angažovanju konkretnog osuđenika uzima se u obzir samo ukoliko postoji pozitivno mišljenje Službe bezbednosti i tretmana. Ukupno gledajući, da bi se obuka i radno angažovanje osuđenika podigli na viši nivo, nužno je ovom elementu procesa resocijalizacije dati veći prioritet na nivou strategije same ustanove, odnosno uprave. U vezi sa napred rečenim je i naš utisak da osoblje nema jasnu svest o krajnjoj svrsi i cilju obuke i radnog angažovanja osuđenih. Naime, na pitanje da li osuđenici koju prođu obuku i ovladaju veštinama za konkretna zanimanja dobijaju sertifikat koji im obezbeđuje određenu kvalifikaciju, pa time i mogućnost zapošljavanja na slobodi, većina zaposlenih u okviru ove službe nije imala odgovor. To je, između ostalog, još jedan pokazatelj nepostojanja međusobne komunikacije osoblja. Pojedinci su kazali "da se sećaju da je prošle godine dolazila neka komisija" i da je posle provere znanja i veština 11 osuđenika dobilo sertifikate za zanimanja iz kojih su prošli obuku. U odnosu na broj osuđenika koji su radno angažovani, kao i izbor zanimanja za koja se organizuje obuka, ovo je izuzetno loš rezultat. Instruktori i vaspitači bi morali više pažnje da posvete ovom problemu. Pretpostavljamo da bi prvi korak podrazumevao intenzivniju saradnju i komunikaciju sa udruženjem zanatlija i Centrom za obuku u Nišu.

Kada je reč o aktivnostima u slobodno vreme, nismo uočili značajnije promene, osim da su renovirane pojedine prostorije Doma kulture u kojem funkcionišu sekcije. I dalje je broj osuđenika uključen u pojedine sekcije izuzetno mali u odnosu na ukupan broj. Samo 50-ak osuđenika je uključeno u postojeće sekcije: rezbarska (21), muzička (12), slikarska (9) i novinarska (5). Prevodilačka sekcija više ne funkcioniše, kao ni obuka za rad na kompjuteru. Najviše osuđenika je uključeno u sportske aktivnosti (fudbal, tenis, teretana). Iako osoblje konstantno ističe da nedostatak prostora ne dozvoljava unapređenje i kvalitetnije organizovanje slobodnih aktivnosti, naš je utisak da to nije primaran problem. Pažnju bi trebalo usmeriti na same osuđenike i njihova interesovanja, kao i na podsticanje i motivisanje za njihovo veće učešće u aktivnostima koje i sami žele.

Na rad biblioteke, kao ni verske kulture nije bilo primedbi. Prostor za verske obrede je zadovoljavajući, a nalazi se u okviru Doma kulture.

Iako osoblje navodi da postoji problem prevelikog broja osuđenika u zatvorenom delu, dok su kapaciteti poluotvorenog i otvorenog neiskorišćeni, očigledno je da se nesrazmerno veći značaj pridaje bezbednosnim nego drugim, s aspekta resocijalizacije i svrhe izvršenja kazne, značajnijim pokazateljima. Preciznije rečeno, osuđenik dolazi na izdržavanje kazne da bi profesionalci primenom određenog programa postupanja doprineli njegovoj resocijalizaciji. Međutim, ukoliko ustanova ne raspolaže dovoljnim kapacitetima za radno i profesionalno upošljavanje osuđenika, osoblje ne poseduje ili ne primenjuje znanja i veštine podsticanja i motivisanja osuđenika na školovanje, radno angažovanje, razvijanje pozitivnog socijalnog ponašanja, istovremeno se ne bavi i ne saraduje sa relevantnim osobama izvan ustanove (indirektni tretman), onda teško da se sva odgovornost pri proceni ponašanja osuđenog za vreme boravka u ustanovi može oslanjati samo na konstataciju da nije uposlen, da izvori iz lokalne sredine daju negativnu procenu i sl. Pogotovo se ne može rukovoditi parametrima koji su konstantni - nepromenjivi i na koje osuđenik objektivno nema uticaja (vrsta dela koje je počinio, dužina kazne, povrat i sl.). Povrat u bilo kom vidu predstavlja značajan pokazatelj kriminaliteta u svim njegovim oblicima i vidovima, ali ne treba zaboraviti da je on pokazatelj i uspešnosti vaspitano-korektivnih programa. Ako tome dodamo da se po pitanju postpenalnog prihvata i saradnje sa drugim, za osuđenika relevantnim faktorima van ustanove, ne saraduje ni u vreme pripreme za otpust, svakako se situacija ne može pravdati samo prevelikim brojem i složenom strukturom osuđenika.

Sve rečeno navodi na zaključak da u praksi postoje ciljevi koji nisu međusobno komplementarni, da se sa osuđenima slabo ili uopšte ne radi i ne sprovodi tretman. U takvim okolnostima pre je za očekivati, nego što treba da čudi, da osuđenici stvaraju svoj neformalni sistem vrednosti u kome međusobni sukobi i destruktivni načini ponašanja predstavljaju dozvoljena sredstva u borbi za preživljavanje. Reakcija osoblja i rešenja koja se primenjuju, pod parolom prevencije i očuvanja bezbednosti, reda i mira u ustanovi, svode se, ne samo na izolaciju u smislu bezgraničnog ostanka u zatvorenom tretmanu, već i na različite varijacije mera koje sa sobom nose potpunu izolaciju i što manje kontakata bez ikakvih sadržaja. Upravo takav pristup jeste uzrok celog problema.

PREPORUKE

- **Sagledati alternative smanjenja brojnosti vaspitnih grupa u zatvorenom delu u cilju kvalitetnijeg vaspitno-korektivnog rada**
- **Pri reklasifikaciji rukovoditi se kriterijumima koji se vezuju za vladanje i ponašanje osuđenika, kroz parametre koji ukazuju na njihov napredak u procesu resocijalizacije tokom izdržavanja kazne**
- **Primenom različitih vaspitnih metoda i sredstava permanentno razvijati motivaciju osuđenika na planu masovnijeg uključivanja u školovanje, profesionalno osposobljavanje i različite aktivnosti u slobodno vreme**
- **Edukovati osoblje ili angažovati stručnjake specifičnih oblasti za tretman osuđenika zavisnika od psihoaktivnih supstanci**
- **Na nivou ustanove, kroz koordinaciju i podršku uprave intenzivirati komunikaciju osoblja Službe za obuku i upošljavanje i Službe za tretman kako bi se problemi oko kapaciteteta, sadržaja, organizacije i procedura obuke i radnog angažovanja osuđenika učinili efikasnijim**

- **Intenzivirati saradnju i komunikaciju sa udruženjem zanatlija i Centrom za obuku u Nišu u vezi sa obezbeđivanjem sertifikata za određena zanimanja koja postoje u ustanovi**
- **Pažnju usmeriti na same osuđenike i njihova interesovanja kako bi se njihovo učešće u određenim konstruktivnim aktivnostima podiglo na viši nivo.**

Osuđena lica ostvaruju prava na posete, izlaske (vikende i odmor), pakete i sl. na osnovu ZIKS. Oko ovih prava nismo dobili posebne primedbe od osuđenih lica, osim od osuđenika koji su strani državljani. Naime, strani državljani se žale na pravila vezana za dostavu paketa (kilažu i dužinu putovanja paketa), jer se radi o činjenici da njihova rodbina i prijatelji ne mogu da dolaze u Srbiju u posetu, pa su paketi jedini vid snabdevanja ovih osuđenika. Naime, s obzirom na to da ovi osuđenici imaju pravo na pakete iste kilaže kao i svi drugi osuđenici, oni dolaze u neravnopravan položaj, jer su u poziciji da daleko teže ostvaruju pravo na pakete u odnosu na ostale osuđenike (kojima rodbina i prijatelji daleko češće i lakše tokom posete mogu dostaviti pakete sa npr. svežom hranom). Takođe, osuđenici – strani državljani žale se i na činjenicu da u zatvorskoj kantini ne postoji sveže voće i povrće (koje zbog dužine putovanja paketa i carinskih pravila ne može da se šalje), što ih stavlja u diskriminisani položaj u odnosu na ostatak zatvorske populacije koja se paketima dobijenim prilikom poseta snabdeva svežim namirnicama.

PREPORUKE

- **U postojećim uslovima, izuzetno je važno očuvati dostupnost svim vidovima komunikacije sa spoljnim svetom za sve osuđenike. Uskraćivanje ovog prava, ne samo da bi bilo suprotno propisima, već bi moglo biti okidač za nezadovoljstvo većih razmera, što je, u uslovima prevelikog broja osuđenika, značajan bezbednosni rizik**
- **Preispitati mogućnost da se za strane državljane na odsluženju kazne omogući češće primanje paketa iz inostranstva**

VI - OSOBLJE

Podaci dobijeni od Službe za obuku i upošljavanje ukazuju da je broj radnika u odnosu na prethodi period značajno smanjen. Od postojećih 248, sada je zaposleno 183 radnika. Visoku stručnu spremu poseduje 33, višu šest, srednju stručnu spremu 74, VKV i KV radnika je oko 70. Među zaposlenima je dominantan broj muškaraca. Reč je o radnicima odgovarajućih struka sa dugogodišnjim radnim iskustvom. Najveći broj radnika zaposlen je u odseku za poljoprivrednu proizvodnju i ugostiteljstvo (81), zatim u odseku za industrijsku proizvodnju (48), a ostali u odseku za održavanje opreme (22), odseku za komercijalne poslove (20) i odseku za transport i održavanje motornih vozila (12). Iako broj uposlenih osuđenika nije srazmeran i ne prati ovakav raspored, pretpostavljamo da ga diktira vrsta i složenost samog posla, kao i mogući kapaciteti upošljavanja osuđenika. U svojoj organizaciji ova služba u okviru svakog odseka ima šefove, a na nižim nivoima organizatore poslova i instruktore. Mesto načelnika gotovo godinu dana nije popunjeno. Pretpostavljamo da to doprinosi postojanju problema koje smo istakli, a u vezi efikasnije obuke i upošljavanja osuđenih. U skladu s ovim su i odgovori osoblja o potrebi za intenzivnijom komunikacijom i sastancima na nivou ustanove i same Službe za obuku i upošljavanje. S obzirom na to da stručni tim koji odlučuje o raspoređivanju i reklasifikaciji osuđenih čine načelnici svih službi, nepostojanje načelnika Službe za obuku i upošljavanje upućuje na propuste i u ovom, za osuđenike itekako osetljivom i značajnom aspektu.

Zaposleni u ovoj službi ne smatraju da su im potrebne neke posebne edukacije u vezi sa specifičnostima populacije sa kojom rade, jer imaju dugogodišnje iskustvo u radu. Instruktori objašnjavaju da u radu sa osuđenima nema ju nikakvih problema, a glavne zamerke odnosile su se, kao i ranije, na zastarelu tehnologiju i potrebu za boljim uslovima rada.

Prekovremeni rad se upražnjava samo izuzetno, ako je povećan obim posla, ali je to retko. Osoblje koje je u direktnom kontaktu sa osuđenim licima ima benificirani radni staž. U poslednjih godinu dana protiv radnika ove službe pokrenuta su tri disciplinska postupka zbog nedozvoljene komunikacije sa osuđenim licima.

U odnosu na prethodnu posetu broj zaposlenih u Službi za tretman je manji za tri radnika, pa sada ova služba broji 23 radnika. Od ovog broja četiri su angažovana na određeno vreme. S obzirom na to da odnos broja osuđenih i

vaspitača ni u prethodnom periodu nije bio zadovoljavajući, u trenutnim okolnostima povećanja broja osuđenika, a smanjenja broja osoblja, jasno je da je situacija još lošija u smislu kvaliteta i uopšte rada na tretmanu osuđenih. Ovakva situacija odražava se i na organizaciju i raspored osoblja, pa je izvestan broj zaposlenih raspoređen na dva radna mesta.

U prijemnom odeljenju i dalje je pet zaposlenih: dva psihologa, socijalni radnik i dva specijalna pedagoga. Odnos muškog i ženskog pola je 1:4 u korist žena. U Odeljenju vaspitno-korektivnog rada ima ukupno 18 zaposlenih (17 vaspitača i načelnica). U zatvorenom delu zavoda angažovano je 12, a u otvorenom i poluotvorenom pet vaspitača, svi sa visokom stručnom spremom. Po polu, u zatvorenom delu dominiraju muškarci 8:4, a u otvorenom-poluotvorenom žene 4:1. Struktura prema godinama i dužini radnog staža ukazuje da je reč o starijem kadru sa dugogodišnjim iskustvom: radni staž duži od deset i više godina ima 11 zaposlenih, od tri do 10 godina - sedam radnika, a pet zaposlenih su mlađi i sa radnim iskustvom do tri godine.

Kao i u drugim ustanovama, osoblje ove službe nezadovoljno je društvenim statusom posla kojim se bave, kao i uslovima rada. Osoblje posebno naglašava problem obima vaspitnih grupa, loše uslove rada, česte incidente i konflikte osuđenika, pritisak koji proizilazi iz radnih zahteva i administrativno-organizacijskih faktora, nedostatak podrške i povratne sprege od strane nadređenih i sl.

Kada je reč o edukacijama, rečeno nam je da se one retko organizuju, pogotovo ne u odnosu na konkretne probleme, odnosno znanja i veštine koje su im potrebne u radu sa osuđenicima. S obzirom na značajan broj zaposlenih koji po bazičnom obrazovanju nisu profesionalno kompetentni za rad sa osuđeničkom populacijom (profesori istorije, marksizma, odbrane i zaštite, geografije...), dodatni kursevi i edukacije bi morali biti obavezni bez obzira na dugogodišnje iskustvo koje imaju.

U odnosu na veliki broj ustanova sa kojima je nužna saradnja i koordinacija u procesu resocijalizacije, osoblje procenjuje da saradnja sa svim sistemima van ustanove nije loša. Po dolasku osuđenika u ustanovu kao i neposredno pred otpust najznačajnije su im informacije iz lokalne sredine, tačnije iz Centara za socijalni rad. Zaposleni objašnjavaju da iz manjih centara (gradova) često dobijaju potrebne informacije jer nisu preopterećeni poslom, za razliku od većih gradova gde zaposleni zbog velikog broja korisnika često ne mogu da zadovolje ove zahteve. Takođe, s obzirom na veliki broj povratnika, postoji dobra

saradnja i značajne informacije se dobijaju od kolega iz drugih penalnih ustanova. Interesantno je da pitanja o međusobnoj saradnji sa kolegama iz drugih službi kao i sa nadležnim ministarstvom, osoblje nije bilo rasploženo da komentariše.

S obzirom na dominantno stariji kadar sa dugogodišnjim stažom u hronično nepovoljnim i stresnim uslovima rada, očigledan je zamor i fizička, emocionalna i mentalna iscrpljenost.

PREPORUKE

- **Povećati broj zaposlenih u Službi za tretman kako bi se odnos broja osuđenika i vaspitača podigao na optimalni nivo, a rad na tretmanu učinio efikasnijim**
- **Poboljšati uslove života i rada osoblja povećavanjem njihovih zarada i drugim stimulacijama za njihov angažovan, savestan i zakonit rad**
- **U cilju prevencije izgaranja osoblja pružiti adekvatnu podršku kroz mogućnost češćih i kraćih godišnjih odmora, reorganizaciju rada tako da se smanje časovi stresnog posla, treba omogućiti fleksibilno planiranje posla, bolje uslove rada, kontinuiranu edukaciju i jasne organizacione ciljeve**
- **Osoblje zavoda i centara za socijalni rad podsticati da, kad god je moguće, sarađuju i kroz kooperativan rad i primenu, ne samo direktnog, već i indirektnog tretmana, ostvaruju što kvalitetniju i maksimalno moguću pripremu zatvorenika za normalnu reintegraciju u društvo, a posebno u održavanju i poboljšanju njihovih odnosa sa porodicom, drugim osobama i društvenim organizacijama**
- **Putem medija i drugih sredstava informisanja, uticati na razbijanje predrasuda i stavove javnosti vezane za etiketiranje i stigmatizaciju osuđeničke populacije i uopšte zavodskih ustanova**

- **Stalno podsticati osoblje da upotpunjuje svoja znanja i stručnu sposobnost pohađanjem kurseva za usavršavanje, dodatnim obukama i edukacijama, savetovanjima i primerima pozitivnog rukovođenja, sa težnjom ka čovečnom postupanju, većoj efikasnosti i angažovanom pristupu svom poslu**
- **Obezbediti zaposlenima posete drugim zatvorima i zavodima radi razmene iskustva**

KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD ZA ŽENE U POŽAREVCU

Datum posete:	<u>6. i 7. Jul 2010. godine</u>
Tip ustanove:	<u>poluotvorena</u>
Kapacitet:	<u>oko 177</u>
Broj osuđenica:	<u>krivično 221 i prekršajno 12</u>
Nema pritvora	

I - KVALITET I USLOVI ŽIVOTA

- a) Arhitektonsko-tehnički uslovi,
opremljenost, ventilacija i osvetljenje,
sanitarni uslovi i higijena

Činjenica da je Kazneno-popravni zavod za žene u Požarevcu jedina ustanova u Srbiji u koju se upućuju žene osuđene na zatvorsku kaznu, uz brojne specifičnosti koje bi trebalo da proizilaze iz toga, razlog su da tim Helsinškog odbora za ljudska prava (HOS) ovoj ustanovi uvek posvećuje posebnu pažnju.

Imajući u vidu izveštaje o prethodnim posetama, može se zaključiti da su uslovi u zatvoru još uvek daleko od primerenih, iako su preduzete neke mere na održavanju i renoviranju Zavoda. S obzirom da se preduzete aktivnosti finansiraju iz skromnih tekućih sredstava, treba istaći da su pojedini delovi zatvora pristojno sređeni i opremljeni, ali najveći deo smeštajnih objekata i dalje zahteva hitne intervencije. To se posebno odnosi na jedno kompletno krilo zatvorenog odeljenja, ali i na brojne prostorije koje koriste osuđenice, kao i osoblje. Treba imati u vidu da su neke zgrade KPZ za žene u Požarevcu među najstarijim u sistemu za izvršavanje krivičnih sankcija Republike Srbije. Osnovna zgrada je stara 136 godina, a od izgradnje samo je dva puta značajnije rekonstruisana (1911, i 1971. godine).

U skorije vreme su završeni radovi na renoviranju II i IV paviljona, a stacionar je opremljen novim krevetima. U planu je renoviranje prijemnog odeljenja, kao i I i III paviljona, te adaptacija garsonjere za porodične posete.

Odeljenje za prekršajno kažnjene ne ispunjava ni minimum uslova za human smeštaj žena, bez obzira što se one, u proseku, tu zadržavaju oko 30 dana. Među njima je značajan broj povratnica, a velika fluktuacija svakako doprinosi bržem ruiniranju prostorija. Međutim, to apsolutno ne može da bude opravdanje za krajnju zapuštenost i očajne uslove kakvi su trenutno. Značajno bolji uslovi su u otvorenom odeljenju, kao i u delu namenjenom trudnicama i majkama sa malom decom. Trpezarija je takođe, renovirana i deluje čisto i uredno.

Oprema u sobama i zajedničkim prostorima je najčešće stara i dotrajala. U većem broju soba nema ormarića za lične stvari, već umest njih, drveni sanduci koji služe kao zamena. Veliki broj kreveta (od kojih su mnogi na sprat) i dušeka nije za upotrebu, podovi su negde zamenjeni pločicama i linoleumom, ali ima i dotrajalog parketa i betona. Nameštaj je veoma oskudan, i za njegovu zamenu očito neće biti sredstava još duže vreme. Ako se tome doda loše stanje zidova i dr, kao i upadljiv nedostatak boja, ukrasnih predmeta i cveća, utisak je veoma mučan, a atmosfera depresivna i destimulativna.

Dodatan problem sa aspekta arhitektonsko-tehničkih uslova predstavlja loše stanje svih instalacija. Neposredno pre posete HOS u zatvoru je izbio manji požar (zbog kvara na elektro-instalacijama), međutim, zahvaljujući prisebnosti osuđenica i dežurne komandirke (pripadnice službe obezbeđenja) požar je brzo ugašen, bez posledica po bezbednost i zdravlje osuđenica i zaposlenih. Ne treba posebno naglašavati da je dotok svežeg vazduha i prirodnog svetla nedovoljan, dok je veštačko osvetljenje u najvećem delu zatvora veoma slabo.

Iako je uloženi napor da se obezbedi minimum uslova za koliko-toliko normalno funkcionisanje, značajan porast broja osuđenica bitno narušava i ovakav kvalitet i uslove života, pa samim tim još više otežava organizaciju ustanove. Broj osuđenica gotovo svakodnevno varira, a najčešće ih je 230-250, što prevazilazi postojeće kapacitete. Zbog prenaseljenosti u Zavodu ima problema oko održavanja lične higijene. Primera radi, u paviljonu IV, 70 žena je raspoređeno na dva toaleta i dve tuš kabine. Činjenicu da neke žene ne dobijaju sredstva za održavanje lične higijene uprava je obrazložila štednjom, smatrajući da „imućnije“ osuđenice, koje dobijaju novac i pakete, mogu same da obezbede ono što im je potrebno. Iako imamo razumevanja za finansijske probleme države, ova praksa ne može da se opravda i sve osuđenice moraju da dobiju osnovne higijenske proizvode.

Za održavanje toaleta osuđenice jedanom nedeljno dobijaju sonu kiselinu, što svakako nije dovoljno. Sanitarna oprema je u nekim toaletima u veoma lošem stanju, a privatnost nije svuda obezbeđena.

KPZ poseduje vešeraj sa tri veš mašine (dve manje i jedna velika), koje služe za pranje posteljine. Osuđenice svoje stvari peru ručno, što je, do pre nekoliko godina, podrazumevalo isključivo pranje hladnom vodom, ali je povezivanjem na toplovod ovaj problem rešen. Međutim, u vreme naše posete KPZ, voda na česmama je bila hladna (jer je prestala sezona grejanja), a nedovoljno je bojlera koji se, pri tom, planski uključuju zbog slabih instalacija. Od nadležnih nismo dobili adekvatno objašnjenje zašto svaka osuđenica mora ručno da pere sopstveni veš, a još je rigidnije pravilo da osuđenice ne smeju tuđ veš prostru da na sušenje. Jedna žena nam je ispričala da, zbog radne obaveze, nije mogla da prostre svoj veš nekoliko dana; druga je imala isti problem jer se razbolela, pa je opran veš stajao mokar dok nije smogla snage da ustane. Nejasno je da li nadležni ovakav tretman smatraju vrstom radne terapije, ili je reč o nečijoj ličnoj volji i vežbanju discipline? Smatramo da bi ručno pranje veša moglo biti ponuđeno kao opcija osuđenicama, ali se svakako može organizovati i kao radna aktivnost koja bi onda morala biti plaćena. Pretpostavka da je žena obavezna da čisti i pere duboko je povezana sa mizoginijom, čak i ako nema svesti o tome. Osim toga, neverovatno je da su svi zatvori za muškarce uspeali da organizuju službu vešeraja (uključujući i peglanje i šnajderske prepravke) kao radnu aktivnost, a da jedini ženski zatvor „podrazumeva“ ovaj posao kao prirodan za žene. Za zabranu da se žene međusobno pomažu, nema argumenata.

U Zavodu je propisan i kod oblačenja, što je još jedna nelogičnost. Objasnjeno nam je da su žene “osetljive” na svoj izgled, pa se uniformnim oblačenjem sprečavaju tenzije i negativna osećanja koja bi se pojavila zbog imovinskih razlika među osuđenicama. Zato se u stroge prekršaje ubraja nenošenje zatvorske odeće. U trenutku naše posete spoljna temperatura je bila iznad 30 stepeni Celzijusa, što je osuđenicama predstavljalo očit problem. One su, inače, obavezne da nose jednu istu uniformu tokom cele godine, bez obzira na vremenske prilike, što je u suprotnosti sa Evropskim zatvorskim pravilima. U ustanovi postoji skromno opremljena prostorija za frizerske usluge, ali nismo videli nijednu ženu sa urednom kosom. Briga o ličnom izgledu predstavlja veoma važan elemenat u postupku izgradnje i jačanja samopouzdanja, i vraćanja izgubljenog dostojanstva. Takođe, u nizu strogo definisanih pravila, i pripadnicama službe obezbeđenja strogo se nalaže da sve vreme (osim kada sede) nose

službenu kapu, što pri visokim vrućinama predstavlja veliki problem i ugrožava njihovo zdravlje. Neodrživost datih objašnjenja nije potrebno posebno komentarisati, ali odsustvo senzibiliteta za specifičnosti žena, i nedostatak kreativnijeg rešavanja njihovih potreba i problema (pa i u funkciji resocijalizacije), svakako su razlog za ozbiljno preispitivanje svrhe ovakvih zatvorskih pravila.

Još uvek neotklonjeni nedostatak Zavoda je postojanje visokog ogradnog zida oko celog zatvorskog kruga, iako je reč o ustanovi poluotvorenog tipa koja ne bi smela da ima takvu vrstu obezbeđenja. Prvobitni plan da se sruši gornji deo zida, tj. da se on skрати za nekoliko metara, pokazao se kao tehnički neizvodiv. Iako upravnica Zavoda smatra da bi navedeni zid trebalo da bude uklonjen zbog položaja Zavoda koji je praktično u samom gradu, zbog potencijalne opasnosti od nekontrolisane komunikacije sa spoljnom sredinom, za sada se o ovakvom poduhvatu ne razmišlja.

b) Kuhinja, trpezarija i ishrana zatvorenika

Izgradnja kuhinje samo za potrebe ovog Zavoda dugogodišnji je problem koji još uvek nije rešen. Hrana se i dalje priprema i doprema iz KPZ "Zabela". Neobjašnjivo je zašto jedini ženski zatvor u Srbiji nikad nije dobio sopstvenu kuhinju. Osim što bi sopstvena kuhinja značajno podigla kvalitet ishrane u zatvoru, još je važnije koliko drugih mogućnosti bi otvorila - od školovanja i prakse, preko radne aktivnosti, pa i uslužne delatnosti za potrebe tržišta... Ubedeni smo da finansijski aspekt ovog poduhvata nije najveći problem, koliko je to neinventivnost svih dosadašnjih uprava i nezainteresovanost, ali i ozbiljno nerazumevanje suštine kaznene politike i svrhe zavodskih sankcija.

Pritužbe na loš kvalitet i jednoličnost ishrane, bez voća, mlečnih proizvoda i kolača, imale su gotovo sve osuđenice sa kojima smo razgovarali. Posebno su se žalile osuđenice kojima je bilo uskraćeno pravo na drugačiji režim ishrane u vreme posta. Uprava zatvora tvrdi da za post ne postoji dovoljno veliki broj zainteresovanih osuđenica, ali je ovakav pristup u suprotnosti i sa domaćim, i sa međunarodnim propisima. S obzirom da se hrana priprema u jednoj od najvećih zatvorskih ustanova u zemlji, čini nam se neverovatnim da postoji problem oko dopremanja određene količine posne hrane u ženski zatvor. Logičnije objašnjenje je da među nadležnim službama dva zatvora nije najbolja komunikacija, ili da neko olako ignoriše prava osuđenica. Paketi i kantina jesu alternativa, ali iz različitih razloga, nisu adekvatno rešenje za sve osuđenice.

Inače, kantina je dostupna osuđenicama i dobro je snabdevena. Takođe je nedopustivo da u ishrani nema veoma važnih namirnica, poput mleka i voća, naročito kad je reč o ženama. Odgovore zaposlenih, tipa, „nemoj da pušiš, pa kupi mleko“, na pritužbe ove vrste, suvišno je komentarisati. Oni samo dopunjuju sliku o krajnje neadekvatnom odnosu prema osuđenicama i nedostatku kompetentnosti za uspešan i savremen tretman.

Iako je trpezarija sveže okrečena i sa novim podnim pločicama, nedostaje adekvatan nameštaj i detalji koji bi oplemenili prostor. Međutim, ozbiljan problem smo uočili u sanitarnom pogledu. U trenutku posete, za vreme ručka, u trpezariji se nalazilo najmanje deset golubova. Prisustvo bilo kojih životinja u trpezariji predstavlja opasnost za zdravlje osuđenica, pa se ovaj problem hitno mora rešiti.

c) Medicinska nega zatvorenika

Helsinški odbor za ljudska prava imao je priliku da, pre ove posete, tri puta obiđe Kazneno-popravni zavod za žene u Požarevcu. Prvu našu posetu realizovali smo 2002. godine, drugu 2003, i treću 2005. godine. Kako nisu nastupile bitnije promene u izgledu prostorija i opremi koja se koristi u medicinskoj službi, kao i u njenom položaju u ustanovi i opštim principima organizacije rada, ovom prilikom ćemo ukazati na neke statističke podatke o radu medicinske službe u proteklom periodu, i na promene uočene u odnosu na prethodne posete.

Prva novina je povećan broj lekara koji brinu o osnovnoj zdravstvenoj zaštiti žena. Po ugovoru o delu angažovane su još dve doktorke koje rade u popodnevnoj smeni (svakog radnog dana od 16-19h), dok stalno zaposlena doktorka (specijalista epidemiolog koja duže radi u ustanovi) pokriva prepodnevno radno vreme. Uz to, pored dve medicinske sestre koje su u stalnom radnom odnosu od ranije, angažovana je još jedna medicinska sestra koja već dve godine radi na određeno radno vreme. Ističemo da je u svim zatvorskim ustanovama vrlo teško naći adekvatno obrazovan medicinski kadar koji je voljan da radi u zatvorskom okruženju, tako da smo mišljenja da ne bi trebalo takvu situaciju dodatno otežavati dugotrajnim, neadekvatnim vidom angažmana. Iako su administrativne i finansijske prepreke velike, smatramo da su dve godine dovoljno dug period u kome je moralo da se pronade zadovoljavajuće rešenje,

posebno kada se ima u vidu da na rad sestre nije bilo nikakvih pritužbi, i da je potrebna ustanovi.

Više osuđenica se žalilo na odnos jedne, po ugovoru o delu angažovane doktorke, u smislu da nedovoljno ozbiljno shvata njihove zdravstvene probleme i da ih, shodno tome, leči neadekvatno blagom terapijom, preporučujući im najčešće čajeve i obloge od kamilice. Ovom prilikom nemamo nameru da procenjujemo da li je u ovim slučajevima zaista ordinirana preblaga terapija, ili postoji izražena sklonost medikamentima od strane osuđenica, već koristimo ovaj primer da ukažemo na to da je provera ovakvih i sličnih pritužbi na adekvatan način nemoguća. Razlog za to je to što medicinska služba u celom zatvorskom sistemu ne predstavlja samostalnu jedinicu već je deo pojedinačnih ustanova, pa pritužbe ovog tipa bivaju upućene upravniku ili njegovom zamniku (koji je u ovoj ustanovi direktno nadređen medicinskom osoblju), koji nemaju nikakvo medicinsko obrazovanje, pa su zbog toga nekompetentni za bilo kakav vid kontrole, ali i organizacije rada medicinske službe. Dakle, i dalje je jedan od najvećih problema, sistemski neadekvatno postavljena i organizovana medicinska služba unutar celog sistema za izvršenje sankcija, sa nepostojećom hijerarhijom i lancem odgovornosti unutar same medicinske službe, a time i nepostojećom unutrašnjom kontrolom stručnosti rada. Istovremeno je i spoljašnja kontrola rada vrlo loša, jer je i dalje nedovoljno precizno definisan odnos Ministarstva zdravlja i zatvorske medicinske službe. Od nedavno se primećuje određeni pomak, u smislu da zdravstvena inspekcija dolazi u obilazak ovih službi, ali se čini da su to još uvek samo sporadični događaji, a ne sistemski ustanovljena praksa. Prilikom poslednje posete ovoj ustanovi, zdravstveni inspektor je naložio usklađivanje internih protokola sa tipom protokola koji je u upotrebi u civilnim zdravstvenim ustanovama. Nadamo se da će ovakvih obilazaka u budućnosti biti više, i da će, osim formalno-pravnih, obuhvatiti i kontrolu stručnih aspekata i zdravstvenog stanja osuđenih lica, jer je to neophodno za uspostavljanje prava na jednak pristup zdravstvenoj zaštiti.

Kao pozitivnu promenu beležimo rad stomatološke ordinacije. Stomatolog dolazi jednom nedeljno, a prilikom svakog dolaska uradi se prosečno desetak intervencija. Jedino se još ponekad javlja problem nabavke stomatološkog materijala. Poboljšanje u stomatološkoj zaštiti je primetno i po broju intervencija, kojih je u 2008. godini bilo ukupno 264, a u prvih šest meseci 2010, već 265.

Takođe, ističemo kao pozitivan, po prvi put u decembru prošle godine organizovan dolazak pokretnog mamografa i omogućen skrining celokupne zatvorske populacije na karcinom dojke. Osuđenice su bile vrlo zainteresovane (njih 87 je iskoristilo mogućnost ovog pregleda) i zadovoljne, kako samim pregledom tako i osećajem da društvo misli i na njih. Rečeno nam je da se ulažu naponi da se obezbedi i skrining na karcinim grlića materice, i nadaju se da će to u najskorijem roku biti realizovano. Ovo su dugo čekana i vrlo pozitivna dešavanja, koja prate akcije skrininga u opštoj populaciji. Bitno je da ne ostanu na nivou jednog događaja, već da postanu praksa u kontinuitetu.

Upoređujući podatke iz 2008, 2009, i za prvu polovinu 2010. godine, uočen je ustaljen broj lekarskih pregleda u ustanovi, koji se kreće između 8000 i 9000 godišnje; najviše ih je bilo 2008 (9170), a mesečno je to 600-800 pregleda. Takođe je stalan broj prvih pregleda pri ulasku u ustanovu i ima ih između 200 i 300 godišnje, a oko 200 je pregleda prekršajno kažnjenih lica. Ovi, zakonom propisani pregledi prekršajno kažnjenih lica, se redovno obavljaju.

Značajna negativna promena je pad broja testiranja na hepatitis C, B i HIV virus kojih je u 2008, bilo 72, a u 2009, i 2010, nije urađeno nijedno. Zvanična informacija je da je zatvorskim lekarima dozvoljeno, kada za to postoje medicinske indikacije, da pošalju zatvorenika na ovu vrstu analize; iskustvo Helsinškog odbora je da se to u praksi uglavnom ne radi. Imajući u vidu da se i u Zavodu za maloletnike u Valjevu, pri prijemu više ne rade ove analize (što je ranije bila praksa), stiče se utisak da postoji negativna tendencija u ovoj oblasti, te je neophodno preispitati postojeće stanje, doneti i proslediti jasno i obavezujuće uputstvo lekarima po zatvorskim ustanovama. U trenutku posete u ovom zatvoru je bila jedna HIV pozitivna osuđenica i 36 hepatitisom C zaraženih osoba.

I dalje najveći zdravstveni problem predstavljaju bolesti zavisnosti. Početkom jula u ustanovi su bile 22 alkoholičarke i oko 70 narkomanki. Zdravstvene navike ove populacije vrlo slikovito opisuje i anamnestički podatak da, od oko 230 žena samo tri nisu pušači. U ustanovi se sprovodi metadonska terapija onih osuđenica, koje su je započele na slobodi (najčešće ih ima oko 5-6, a u trenutku posete, 4). Nažalost, osim metadonske terapije nema nikakvog drugog terapijskog rada sa ovim pacijentima. U ustanovu dolaze dva neuropsihijatra (ukupno četiri puta mesečno) i na godišnjem nivou obave oko 600 pregleda, ali se i dalje obavlja samo farmakološki način terapije, bez drugih psihoterapeutskih aktivnosti.

Najviše zabrinutosti izazvao je podatak da je u više navrata posle samopovređivanja bila sprovedena mera usamljivanja sa vezivanjem. Vezivanje je ponekad trajalo i 48 sati, a izvođeno je tako da su vezivane obe ruke i obe noge, s tim da je osuđenica odvezivana za obavljanje lične higijene i uzimanje obroka. Mera usamljivanja i pojačanog nadzora ima smisla u ovakvim situacijama, ali u trenutku kada je prošao već prilično dug vremenski period od samopovređivanja, u kome je žena odvedena i vraćena sa pružanja hirurške pomoći, ne nalazimo dovoljno medicinskih razloga za dodatno vezivanje. Ukoliko postoji i dalje visok stepen agresivnosti i autoagresivnosti mnogo je primerenije iskoristiti odlazak u Zdravstveni centar i smestiti je privremeno na odeljenje psihijatrije. Ova mera je svaki put uredno praćena od strane neuropsihijatra, potpisanom saglasnošću u kojoj piše da se dozvoljava usamljivanje i da se pacijentkinja po potrebi može vezati. Nalazimo da je ovakva vrsta saglasnosti neprihvatljiva, jer se procena potrebe za vezivanjem ostavlja zatvorskom osoblju koje je za to nekompetentno. Dakle, vezivanje može izričito tražiti neuropsihijatar i ono mora biti u potpunosti medicinski indikovano, a trajanje vezivanja što kraće, najčešće dok se ne postigne dejstvo farmakoloških sredstava. Dužinu trajanja takođe određuje isključivo neuropsihijatar (ne duže od 48 h). Ovako kako je primenjena u ovoj ustanovi, mera vezivanja predstavlja u potpunosti neprihvatljivo stavljanje medicinske službe u funkciju disciplinovanja zatvorenica, što se mora na svaki mogući način izbeći.

U ustanovi tradicionalno postoji dobar odnos prema trudnim zatvorenicama, a, potom i prema njihovim bebama koje provedu prvu godinu života uz majku i za to vreme dobiju materijalnu i medicinsku pomoć. U trenutku ove posete, u ustanovi su bile dve bebe i dve trudnice u poslednjem trimestru trudnoće. Međutim, većina osuđenica se žalila da su se, po ustaljenoj proceduri prijavile za odlazak ginekologu, ali da ne znaju razlog zašto nisu pozvane. Takođe, bilo je pritužbi oko usluga koje osuđenice smatraju da treba da su besplatne, a rečeno im je da moraju da ih plate.

Jedini zatvor za žene nema nijedno sanitetsko vozilo. Bez obzira što je ustanova locirana u gradu, sve veći broj osuđenica, od kojih su mnoge lošeg zdravlja i pre dolaska na odsluženje kazne, apsolutno zahteva bar jedan sanitet za hitne slučajeve.

PREPORUKE

- **Obezbediti sredstva za renoviranje objekata koji su najzapušteniji;**
- **u saradnji sa osobljem KPZ u Zabeli rešavati problem kvaliteta ishrane osuđenica;**
- **uraditi projekat izgradnje sopstvene kuhinje, i planirati sa odgovarajućim obrazovnim ustanovama edukaciju osuđenica na poslovima pripreme hrane, ugostiteljstva i sl;**
- **na vreme se pripremati i planirati alternativne mogućnosti smeštaja i funkcionisanja u okolnostima prenaseljenosti;**
- **omogućiti osuđenicama pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu i redovne kontrole svih bolesti koje se često javljaju kod ove populacije;**
- **informisati osuđenice o razlozima zbog kojih određena medicinska procedura može, ili ne može da se sprovede, i pomoći im da nađu rešenje konkretnog zdravstvenog problema.**

II - BEZBEDNOST

Kao što je već pomenuto, iako je u pitanju poluotvorena ustanova, oko nje i dalje egzistira ogradni zid kao prepreka od bekstva i nekontrolisane komunikacije sa spoljnim svetom. Ipak, prema tvrdnji uprave i osoblja, bezbednost je na zadovoljavajućem nivou. Naime, u poslednjih godinu dana u ovoj ustanovi nije zabeležen ni jedan slučaj bekstva tj. pokušaja bekstva, ali ni pokušaja dostavljanja zabranjenih predmeta-supstanci kroz poštu ili na druge načine. Očito da su psihologija i temperament ženskih osuđenica drastično različiti od muškaraca, pa smatramo da treba preduzeti ozbiljne korake za humanizaciju prostora i života u zatvoru, i osmisliti prikladnija rešenja za kontrolu bezbednosti.

Statistika incidenata u poslednjih 6 meseci govori da je bilo 6 napada na osuđenice (međusobne tuče) i 4 samopovređivanja. Sam broj nije alarmantan,

ali vrsta incidenata ukazuje da pojedine osuđenice deprivacije i trpljenje kanališu agresijom, i to bilo ka drugim osuđenicama, ili ka sebi. U tom smislu, možda bi efikasnije bilo fokus pažnje usmeriti na uzroke i probleme koji dovode do određenih incidenata, te raditi na njihovom otklanjanju, odnosno prevenciji sukoba i samopovređivanja, a ne samo na kažnjavanje osuđenica. Osoblje nam je reklo da po njihovoj proceni ima oko 15-tak "problematičnih" osuđenica koje su u zatvorenom odeljenju, ali da se i prema njima teže disciplinske mere retko primenjuju. U trenutku naše posete nije bilo ni jednog lica u samici kao ni u OPN. Međutim, u odnosu na rečeno, iznenadilo nas je da pored OPN i samice postoje i dve posebne sobe čija se namena, prema rečima osuđenica koje su u nekom momentu boravile u njima, čini vrlo slična OPN.

Služba obezbeđenja broji 42 zaposlenih, od kojih 19 žena i 23 muškarca. Muškarci obavljaju funkciju spoljašnjeg, a žene unutrašnjeg obezbeđenja. Zavodu je u okviru ove službe, prema rečima načelnika obezbeđenja, neophodno bar još 10 zaposlenih.

U upravi smatraju da obezbeđenje ne prelazi zakonom predviđene i potrebne standarde. Međutim, tokom posete smo primetili nekoliko nepotrebnih momenata, po našem mišljenju, kada je u pitanju bezbednost:

- Pored već pomenutog zida, još neke mere obezbeđenja podsećaju na ustanove daleko strožijeg tipa. Posebno bi naglasili nepotrebno maltretiranje osuđenica u pogledu stajanja u stavu mirno prilikom svakog prolaska nekog od zaposlenih ili pripadnika obezbeđenja. Ustajanje i obaranje pogleda predstavlja nehumano tretiranje osuđenica, fizički i psihološki ih iscrpljuje i degradira, i ne može se objasniti razlozima bezbednosti.

- Vrlo problematičnim smatramo tretiranje bolesnih i starijih žena. I od njih se očekuje ustajanje i obaranje glave i pogleda ka podu prilikom prolaska nekog od zaposlenih. Osim toga, starijim i bolesnim osuđenicama potreban je pisani dopust zatvorske lekarke, ukoliko preko dana žele da se odmaraju u svom krevetu. U isto vreme, ukoliko poseduju ovakav dopust, zabranjeno im je da sede ili da se kreću po sobi, već mogu isključivo da leže u krevetu! Jedna žena koja ima probleme sa kičmom, objasnila nam je koliko joj je teško i bolno da neprestano leži; ako bi ustala i šetala, rizikuje da bude vraćena na rad i druge obavezne aktivnosti, što nikako nije u stanju. Ovakav tretman predstavlja ozbiljno kršenje ljudskih prava i zakona, i može se okarakterisati kao mučenje, a takođe i kao nečovečno i ponižavajuće postupanje.

- Postupanje sa paketima daleko je rigoroznije nego u mnogim, daleko problematičnijim zatvorima. Naime, služba obezbeđenja otvara apsolutno svaki predmet koji se nalazi u paketu (uključujući i konzerviranu hranu). Usled toga se većina ovih artikala može smatrati neupotrebljivim, posebno kad se radi o lako kvarljivim namirnicama. I mada u ZIKS-u ne postoje prepreke za ovakvo postupanje, moramo naglasiti da je veliki broj osuđenica iz ekonomski depriviranih sredina i porodica, te je ovako olako uništavanje njihovog privatnog vlasništva neracionalno i neopravdano. Podsećamo da u paketima, već duže vreme, nije pronađen ni jedan nedozvoljeni predmet ili supstanca.

- Uprava ove ustanove se ponosi činjenicom da u svom radu ne koristi meru samice, ali se stiče utisak da se odsustvo ove mere kompenzuje vezivanjem osuđenica. Na ovaj problem smo već skrenuli pažnju, a potvrdile su ga i same osuđenice. Tokom 2010. godine je zabeleženo ukupno 12 primena mere prinude. Uprava kaže da se mera vezivanja koristi samo kod samopovređivanja, dok osuđenice tvrde suprotno. U 2009. godini je zabeleženo 26 slučajeva vezivanja, na 24h, razlog: samopovređivanje.

Kao i u drugim posećenim ustanovama, problem predstavlja i „marica“ za prevoz zatvorenica, koja usled svoje starosti i dotrajalosti već duže vremena ne zadovoljava minimalne standarde za human prevoz zatvorenica.

PREPORUKE

- **Statističku i drugu evidenciju voditi ne samo da bi se zadovoljila forma, već je periodično kritički analizirati i koristiti i u svrhu uočavanja određenih problema, te lakšeg i efikasnijeg delovanja na uzroke istih;**
- **osoblje koje nema dovoljno znanja iz oblasti koje se odnose na efikasnost nagrađivanja i kažnjavanja, prevencije i nenasilnog rešavanja sukoba, posredovanja u sukobima i sl. edukovati i podsticati na praktičnu primenu ovih znanja i veština.**

III - ZAKONITOST POSTUPANJA

Iako se i uprava ovog zatvora (poput drugih) poziva na striktno poštovanje zakona i podzakonskih akata, već letimičan uvid u podatke i realno stanje nedvosmisleno ukazuje da su odstupanja ne samo velika, već i nužna u datim okolnostima. Tu prvenstveno mislimo na sve povrede prava osuđenica koje su rezultat loših smeštajnih uslova, nedostatka novca, prenaseljenosti, nedovoljnih i/ili neodgovarajućih kadrova itd. Kao i u ostalim zatvorima, pomenute okolnosti direktno uzrokuju loš kvalitet i uslove života, ali isto tako ne dozvoljavaju optimalnu klasifikaciju osuđenica, izbor najboljeg mogućeg tretmana, edukaciju i/ili stručno osposobljavanje... Kao i u svim dosadašnjim izveštajima, Helsinški odbor i ovom prilikom želi da istakne činjenicu da država ne može beskrajno dugo da pravda uzurpiranje osnovnih ljudskih prava i kršenje zakona lošom ekonomskom situacijom. Isto važi i za zatvore. Politička i budžetska uslovljenost i unutrašnji problemi u funkcionisanju sistema za izvršenje zavodskih sankcija, nisu argumenti koji opravdavaju lošu organizaciju, pogrešan odabir kadrova, tolerisanje nerada i grešaka, neznanje i postupke koji su usmereni na ponižavanje ili mučenje ljudi.

Osim primedbi na zakonitost postupanja koje se u ovom izveštaju pominju u okviru različitih aspekata, na ovom mestu želimo posebno da skrenemo pažnju na nejasan položaj stranih državljana. U vreme naše posete, u Zavodu je bilo nekoliko takvih osuđenica. Po rečima upravnice i njenog zamenika, praksa u svim zatvorima u Srbiji je da ova lica ne mogu da napuštaju krug zatvora, što znači da nikad ne izađu u grad, nemaju slobodan vikend, niti pravo na korišćenje godišnjeg odmora van ustanove. Naše insistiranje da dobijemo na uvid bilo kakav dokument ili dopis Ministarstva, odnosno Uprave za izvršenje zavodskih sankcija po tom pitanju, bilo je bez uspeha. Napominjemo da se Zakon o izvršenju krivičnih sankcija ne bavi stranim državljanima, a izdržavanje zatvorske kazne nije regulisano ni Zakonom o strancima. U takvoj situaciji, upravnici zatvora nemaju drugu mogućnost nego da se pridržavaju uputstva više instance, makar i usmenog. Po našem mišljenju, ova situacija je neodrživa i hitno je treba pravno regulisati. Upravnica Zavoda nam je rekla da strane državljanke u ovom zatvoru imaju sva druga prava dok, na primer, u Sremskoj Mitrovici ne dozvoljavaju čak ni promenu tretmana, pa stranci ne mogu da pređu u poluotvoreno odeljenje. Jedna od osuđenica sa kojom smo razgovarali tvrdi

da to nije tačno i da je ona, na više načina, dodatno šikanirana samo zato jer je strana državljanka i nema ko da je zaštiti.

Više žena nam je svedočilo o postojanju „privilegovanih“ osuđenica, koje se nagrađuju, jer osoblju i upravi dostavljaju različite informacije; za razliku od njih, osuđenice koje su okarakterisane kao „buntovne“, ili se samo druže sa njima, kao i socijalno ugrožene i žene bez podrške, izložene su šikaniranju, ponižavanju i bezrazložnom kažnjavanju. Ove tvrdnje, naravno, mogu biti manipulacija ili izraz subjektivnog osećaja, ali je zabrinjavajuće mnogo žena svedočilo o čestoj upotrebi vezivanja, pa i šamaranju nekih osuđenica. Kako ove tvrdnje nismo mogli da proverimo, pominjemo ih samo u kontekstu moguće zloupotrebe i prekoračenja u vršenju službene dužnosti, jer smatramo da ni ovaj zatvor nije dostigao standarde koji bi ovakve tvrdnje učinio besmislenim.

Informisanost osuđenica o pravima i obavezama za vreme izdržavanja zatvorske kazne nije ništa bolja nego u većini drugih zatvora. Tokom prijema sve žene se upoznaju sa zakonom i pravilima ustanove, potpisuju izjavu o tome i mogu da potraže pravnu pomoć ako im je potrebna. Na odeljenjima smo videli sandučiće za pritužbe i poštu, kao i istaknutu adresu zaštitnika građana. Međutim, osuđenice nerado pišu pritužbe i žalbe „jer nema svrhe“ i jer, kako tvrde, često trpe konsekvence zbog toga. Ove navode treba ozbiljno preispitati i sankcionisati svaki pokušaj uzurpiranja prava na žalbu, a naročito potencijalne slučajeve „osvete“ zaposlenih prema osuđenicama koje su uputile primedbe na odnos osoblja. Takođe, smatramo da uprava mora posvetiti više pažnje sprovođenju pravila koja se direktno tiču položaja osuđenica. Primedbe da se ova pravila primenjuju selektivno, i da često zavise od lične volje i procene zaposlenih sa kojima osuđenice gotovo da i nemaju kontakt, upućuju na volontarističko ponašanje koje se ne sme tolerisati.

Iz razgovora sa osuđenicama i zaposlenima u službi za pravne i administrativne poslove, shvatili smo da ne postoji izražena potreba za pravnom pomoći. To je donekle čudno, s obzirom da je najveći broj osuđenica lošeg imovinskog stanja i niskog obrazovnog profila. Višedecenijska zatvorska praksa koja nije podrazumevala zainteresovanost za prava zatvorenika, i dalje je prisutna. Stoga nije neobično da pravnici u zatvorima uopšte nemaju naviku da asistiraju u pravnim poslovima osuđenika, izuzev ako je reč o predmetima koji se neposredno tiču zatvorskih pravila. Ova praksa se polako menja, i u pojedinim zatvorima smo naišli na znatno veće angažovanje različitih struktura zaposlenih po svim pitanjima koja su od važnosti za aktuelni položaj zatvorenika, ali i njihov

budući status u društvu. Smatramo da bi uprava u ovom Zavodu trebalo da posveti više pažnje ovom pitanju, pogotovu što zbrinjava veoma osetljivu kategoriju stanovništva. U tom smislu je neophodna bolja upućenost u sve aspekte života osuđenica i intenzivnija komunikacija sa organizacijama, institucijama i drugim fizičkim i pravnim licima koji jesu, ili će biti od značaja za njihovu uspešnu resocijalizaciju.

PREPORUKE

- **Dosledno sprovoditi zakonske i druge odredbe, posebno one koje regulišu smeštaj u OPN i meru vezivanja, proceduru podnošenja žalbi i pritužbi osuđenika zbog povreda ili umanjivanja njihovih prava;**
- **podići nivo ažurnosti službe za opšte poslove i poboljšati međusobnu saradnju sa službom obezbeđenja i službom za prevaspitanje (tretman);**
- **ustanoviti transparentan i jasan sistem za primenu pravilnika o nagrađivanju i kažnjavanju, kao i kontrolu njegove primene;**
- **omogućiti transparentnost i dostupnost zakonskih i podzakonskih odredbi u vezi prava i obaveza, i to u obliku i na način da ih jasno razumeju sve osuđenice, uključujući i strane državljanke;**
- **zatvorenicama garantovati efikasne žalbene postupke u svakom slučaju kada smatraju da postoji povreda nekog njihovog prava.**

IV - RESOCIJALIZACIJA

Aspektat resocijalizacije osuđenica pratili smo preko organizacije i sadržaja profesionalnog i radnog angažovanja, odnosno obrazovanja i školovanja, individualnog i grupnog rada, slobodnovremenskih aktivnosti i pripreme za otpust. Ove dimenzije poredili smo sa stanjem u odnosu na poslednju posetu, tačnije da li je i koliki pomak postignut u osposobljavanju osuđenica za normalan život na slobodi.

Važno je istaći da je struktura osuđenica prema vrsti krivičnih dela bitno promenjena. Naime, za razliku od prethodnog perioda kada su dominirale osuđenice koje su izvršile ubistvo, braneći se od dugogodišnjeg porodičnog nasilja, žene sada najviše vrše imovinska krivična dela, a i znatno je veći broj povratnica. Rukovodeći se ovim podatkom, a uzimajući u obzir sveukupne društvene okolnosti, može se grubo zaključiti da proces tranzicije u kombinaciji sa dugogodišnjom ekonomskom krizom utiče na vrstu kriminaliteta, odnosno da se tradicionalni odnosi u porodici i uloga žene u njoj menjaju. Ranije, broj žena na izdržavanju kazne nije prelazio 50 odsto kapaciteta ustanove, a sada je duplo veći, tj. prelazi kapacitet smeštaja. Od ukupnog broja, polovina su povratnice! Takođe, ne čudi što u pomenutim okolnostima raste i broj onih koji osećanje lične bespomoćnosti i rešenje za nagomilane frustracije i probleme vide u zloupotebi psihoaktivnih supstanci. Povezanost zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i kriminala, naročito imovinskog, nije potrebno posebno objašnjavati. U odnosu na ukupan broj osuđenica, njih 30 odsto (oko 70) su zavisnice. U ranijem periodu (2005) ovaj odnos, iako značajan, je bio bitno manji - na 130 osuđenica, 10 odsto (18) bile su zavisnice. Jasno je da ovakve i slične promene u strukturi osuđenica nalažu i drugačiji pristup i orijentaciju u radu osoblja. Međutim, naš je generalni utisak da se ništa značajnije nije promenilo.

Profesionalno i radno angažovanje osuđenica i dalje podrazumeva primarno krojačku i poljoprivrednu delatnost. U prošloj godini samo 6 osuđenica je, u saradnji sa Centrom za obuku u Nišu dobilo sertifikate o završenom krojačkom kursu. U odnosu na 2005, može se reći da se osoblje trudi da izbor radnog angažovanja učini raznovrsnijim, ali se svaki pokušaj (obuka za pekare, izrada nameštaja od poliratanskih traka, obuka za izradu grnčarskih proizvoda...) pokazao neodrživim i kratkog daha zbog nedostatka finansijskih sredstava za nabavku sirovina i repromaterijala, za održavanje i popravku starih ili nabavku novih mašina ili peći, deficita kadra i sl. Rečeno nam je da su u toku pregovori

sa određenom firmom u vezi prerade aromatičnog bilja. Ideja je da Zavod obezbedi prostor i radnu snagu, a poslodavac, mehanizaciju i sirovine za preradu. Čini nam se da i ovaj zatvor deli sudbinu ostalih kaznenih ustanova - tradicionalnu nebrigu društva i nepostojanje konzistentne politike izvršenja sankcija. Posledice su dugoročne i veoma ozbiljne, po našem mišljenju, naročito po mlade i žene.

Kada je reč o radnom angažovanju osuđenica van ustanove, to je i dalje vrlo mali broj (manje od 10). S obzirom na male kapacitete u krojačkoj radionici i na poljoprivrednoj ekonomiji, gotovo polovina osuđenica raspoređena je na režijskim poslovima i tzv. lakšim manuelnim poslovima. Praktično, ne samo radno, već i profesionalno obrazovanje svodi se samo na krojačke i poljoprivredne poslove, s tim da su tehnologija rada (zastarele krojačke mašine, nedostatak sredstava za poljoprivrednu opremu, plastenike...), kapaciteti (maksimalno po 30) i uslovi (krov prokišnjava u krojačkoj radionici, nema mokrog čvora, grejanje ne funkcioniše, pod je od betona...) i za ove poslove na granici podnošljivog. Poslovi na poljoprivrednoj ekonomiji su manje plaćeni nego oni u krojačkoj radionici, a takođe podrazumevaju i teške poljoprivredne radove, što osoblje koristi i kao sredstvo nagrađivanja, odnosno kažnjavanja. Iz ugla osuđenica, ovakav sistem nije uvek pravedan. Jedina dobra strana rada na ekonomiji, kako kažu, jeste to što mogu da izađu izvan zidova, ali objašnjavaju da je uglavnom u pitanju iscrpljujući posao koji često nije primeren ženskoj fizičkoj konstituciji. Ono što značajno razlikuje žene od muškaraca, a svakako je pozitivno, jeste očigledna veća motivisanost žena da rade, i to bilo kakav posao dok su u zatvoru. Ovo je argument više za potrebu podrške i pomoći šire zajednice i svih nadležnih u obezbeđivanju sredstava za raznovrsnije i tržišnim zahtevima usmereno profesionalno i radno angažovanje osuđenica. U suprotnom, ideja resocijalizacije kroz postojeće uslove profesionalnog osposobljavanja i obuke, sasvim izvesno ne doprinosi lakšem uključivanju u normalan život na slobodi.

Na ovaj problem nadovezuje se i činjenica da polovina osuđenica nema završenu srednju, odnosno osnovnu školu (21 - nepismene; 30 - nedovršena osnovna škola; 50-završena samo osnovna škola; 3 - nedovršena srednja škola), što je još jedna prepreka, kako nam je osoblje objasnilo, u planiranju poslova. Ovoj neobrazovanoj kategoriji žena na raspolaganju su samo takozvani lakši manuelni i režijski poslovi (vez, kuvanje, pranje veša, čišćenje, obrađivanje bašte, uzgajanje živine i sl). Glavna karakteristika ovih poslova jeste to da su to uglavnom tradicionalni ženski poslovi, da se pretežno odnose na održavanje

funkcionisanja zatvora i da su malo plaćeni. S druge strane, u Zavodu ne postoji nijedan formalni oblik obrazovanja, odnosno stručnog usavršavanja osuđenica. U sadašnjim okolnostima, angažovanje osoblja svodi se na sporadično organizovanje kursa opismenjavanja koga, uglavnom dobrovoljno drži neka od pismenih osuđenica. Na isti način, relativno nedavno organizovano je i učenje nemačkog jezika od strane jedne osuđenice, za koje je postojalo veliko interesovanje. Nažalost, grupe su bile male pa nisu svi zainteresovani mogli da se uključe, a sve je okončano kad je ta osuđenica izašla iz zatvora.

Kada je reč o tretmanu u užem smislu, značajnije promene u odnosu na prethodnu posetu nismo primetili. I dalje je dominantno zastupljen individualni rad koji se prilikom klasifikacije i pravljenja plana i programa tretmana za konkretnu osuđenicu definiše kao stalni ili povremeni, u zavisnosti od procene stručnog tima. Veličina vaspitne grupe je u proseku oko 30. Broj planiranih mesečnih razgovora je od 15 do 20, što znači da se stručni rad odvija jednom mesečno sa svakom osuđenicom. Neplaniranih razgovora, kako nam je osoblje objasnilo, ima više i oni zavise od situacionih okolnosti. Međutim, na osnovu intervjua sa osuđenicama, čini se da ovakva dinamika, iako možda nužna, nije efikasna. Gotovo sve osuđenice su najviše zamerki imale na vaspitače: "...nikad nisu tu kad nam je potrebna pomoć..."; "...kad me uhvati kriza, nemam kome da se požalim... treba mi neko u koga imam poverenje..."; "...vaspitač mi je odbio molbu, pa sam preko sandučeta pokušala da se obratim upravnicu..."; "...nemamo kome da se obratimo, svi pokrivaju jedni druge...".

Analizirajući razgovore sa oko 50 osuđenica naš je utisak da se suštinski problemi iz ugla osuđenica svode na doživljaj nepoštovanja njihove ličnosti i dostojanstva: "...tako se odnose prema nama da sam izgubila i ono malo poverenja što sam imala u ljude...", "odnos prema nama je kao da se igraju one igre mačke i miša... znate, čas te pusti, čas ti stisne rep, sluđuju žene", "iskaljuju na nama lično nezadovoljstvo... mali milion puta sam čula i videla kako se izivljavaju, lupaju šamare nizašta..." Većina osuđenica ima snažan doživljaj zloupotrebe njihovog, ionako, inferiornog i podređenog položaja u odnosu na osoblje: "zar je potrebno da u 15 minuta 10 puta ustanem i stojim u stavu mirno... ima žena koje su bolesne, ne mogu da stanu iz kreveta...", "...pa ja sam osuđenica, zato sam ovde... zašto moram da prekidam neku aktivnost i zauzmem salutirajući stav, da bi nahranili njihove sujete...", "glavni kriterijum im je delo... ne odnose se prema meni kao prema osobi... kao da nas se gnušaju... često se osećam poniženo..."

Generalno, osuđenice vrlo realno percipiraju ukupnu situaciju i ne akcentuju probleme koji su posledica objektivnih okolnosti, iako ih smatraju ponižavajućim. Najviše ih pogađa to što ne mogu da nose svoju ličnu garderobu, jer u zatvorskim uniformama ne liče na ženu: "uzimaju nam ženstvenost i lični identitet, ni za posete ne daju da se obučemo kao žene", "u muškim zatvorima može da se nosi civilka... nije logično, zašto prave razliku"?

Sve navedeno implicira da odnos osoblja prema osuđenicama u velikoj meri karakteriše zahtevanje saradnje, naredba, monolog, oštar glas, kritika, obraćanje pažnje na greške... Jednom reči, vrlo rigidan i autokratski stil ophođenja i ponašanja. Nije potrebno posebno naglašavati, a što se iz odgovora osuđenica i jasno vidi, kakav i koliki uticaj ovakav odnos ima na psihosocijalnu klimu i odnose, ne samo između osuđenica, već i na relaciji osuđenice-osoblje.

Na pitanje, kako provode slobodno vreme, većina osuđenica je rekla da odmaraju posle radnih obaveza i najradije čitaju. Knjige uglavnom dobijaju preko poseta, jer bibliotečki fond nije baš zadovoljavajući. Postoje sekcije (crtanje, štrikanje, aerobik, timski sportovi), ali je vrlo mali broj aktivno uključenih žena, jer većini sadržaji nisu interesantni. Neke su rekly da su prostorije skućene i male, pa je i to razlog zbog koga ne posećuju sekcije. Takođe, skrenuta nam je pažnja da su vrlo često lopte za košarku izbušene, mreža za odbojku pocepana... Iako su osuđenice vrlo zainteresovane za kompjuterski kurs koji je ranije organizovan u Zavodu, sada nema osobe koja bi držala obuku, a ni dovoljan broj kompjutera. Prostorija predviđena za tu namenu postoji, lepa je i prostrana, opremljena novim stolovima i stolicama, ali sa samo nekoliko kompjutera. Imajući u vidu da je polovina osuđenica starosti ispod 40 godina, smatramo da bi trebalo uložiti dodatni napor da se nabavi još kompjutera i obezbedi kontinuirana edukacija osuđenica, koja će im svakako koristiti kad napuste ustanovu. Tokom obilaska pokazane su nam dve prostorije koje su u fazi adaptacije, a planira se da budu namenjene za fizičke aktivnosti i sekcijske sadržaje. Iako je takva inicijativa za pohvalu, prethodno treba analizirati strukturu i potrebe žena, i uključiti ih u kreiranje sadržaja i programa. Njihova participacija je od velike važnosti za proces resocijalizacije, ali to podrazumeva napuštanje postojećeg, rigidnog odnosa osoblja, empatiju i izgrađen senzibilitet prema osuđenicama. Neadekvatan pristup je logičan razlog što je i saradnja sa faktorima izvan ustanove, na primer, u smislu organizacije kulturno-umetničkih događaja, vrlo retka.

Kada je reč o verskoj kulturi, trenutno u ustanovi nema posebne prostorije za tu namenu. Iako osoblje tvrdi da osuđenice nisu preterano zainteresovane, one kažu da jesu, ali im korišćenje tog prava nije omogućeno. Međutim, obe strane su nam potvrdile da od nedavno u ustanovu dolazi sveštenik, a da se razmišlja i o mogućnosti opremanja određene prostorije koja bi bila isključivo za te namene. Odnos SPC i sveštenika prema zatvorskoj populaciji krajnje je nedoličan i suprotan osnovnim hrišćanskim načelima.

Priprema za otpust osuđenica ne podrazumeva neke posebne programe i aktivnosti. Interesantno je da gotovo u svim ustanovama, pa i u ovoj, postoji poseban deo u funkciji postepene adaptacije novopridošlih osuđenika na zatvorski život, a da takav prostor i program ne postoji u funkciji postepene pripreme za život na slobodi.

Generalno gledano, planski i organizovani sadržaji koji bi trebalo da budu u funkciji procesa resocijalizacije osuđenica, kao i sami uslovi života u ustanovi, nisu na zadovoljavajućem nivou. Razlozi za to su mnogostruki i međusobno uslovljeni, što sve skupa ne pruža nadu da se u bliskoj budućnosti može očekivati pozitivan pomak. Trenutne ukupne okolnosti, čini se, pre pojačavaju osećaj bespomoćnosti osuđenica, nego što doprinose njihovoj resocijalizaciji i osnaživanju za normalan život na slobodi.

PREPORUKE

- **Uz saradnju na svim nivoima, uključujući i Centar za obuku u Nišu, naći najefikasnija rešenja za probleme koji se odnose na profesionalno i radno osposobljavanje osuđenica;**
- **poboljšati saradnju sa lokalnom zajednicom i učiniti napor ka osmišljavanju raznovrsnijeg radnog angažovanja osuđenica van Zavoda;**
- **razmotriti mogućnost organizovanja osnovnog i srednjeg obrazovanja osuđenica za vreme trajanja kazne;**
- **metode i oblike individualnog i grupnog rada prilagoditi potrebama osuđenica;**
- **više pažnje posvetiti organizaciji slobodno-vremenskih aktivnosti. Ako je potrebno, uposliti ili rasporediti određeno lice samo za te poslove;**

- **podsticati osoblje da ličnim primerima pozitivnog rukovođenja i u duhu poštovanja ličnosti i dostojanstva osuđenica realizuje svoje profesionalne obaveze i zadatke, svesti na minimum direktivni i autoritativni stil postupanja;**
- **osmisлити i/ili preuzeti kreativne metode i dobru praksu kojima bi se inicirala veća participacija osuđenica u planiranju i organizovanju pojedinih aktivnosti;**
- **u saradnji sa stručnjacima različitih profila razviti specijalizovane programe namenjene pripremi za otpust.**

V – KONTAKTI SA SPOLJNIM SVETOM

Kontakt sa spoljnim svetom osuđenice ostvaruju na više načina dok su u Zavodu. Kada je reč o telefonskim kontaktima nije bilo značajnijih pritužbi, čak je ovaj vid komunikacije poboljšan u odnosu na našu prethodnu posetu. Sada postoji ukupno sedam govornica: dve u zatvorenom delu, gde je mogućnost telefoniranja jednom nedeljno po 10 minuta; dve u poluotvorenom, i po jedna u otvorenom, porodilištu i stacionaru gde osuđenice mogu svakodnevno i neograničeno da koriste ovaj način komunikacije. Na raspored i dinamiku korišćenja telefona, dopisivanja, kao i korišćenja štampe i tv aparata osuđenice nisu imale pritužbi.

Same posete se odvijaju regularno. Pored posebne prostorije gde se najčešće obavljaju posete osuđenica sa decom (3 sata), postoje još dve prostorije za posete. Jedna, za one malobrojne koje imaju dozvoljenu posetu od sat vremena, i druga, za posete od dva sata. Već smo pomenuli da postoji problem oko paketa u smislu otvaranja originalno zapakovane robe, odnosno robe koja je predata u obliku i na način kako je propisano zatvorskim pravilima.

Vaspitači nisu prisutni prilikom poseta već se njihova saradnja sa porodicom i bliskim osobama osuđenica, i to vrlo retko, ostvaruje telefonskim putem, ili kad porodica pozove. Smatramo da bi ova saradnja morala biti intenzivnija sve vreme izdržavanja kazne, a naročito prilikom pripreme za izlazak

osuđenica. Nažalost, iz razgovora smo saznali da se ona svodi samo na nivo informisanosti, i to sa uputnim centrom na osnovu poslednjeg prebivališta.

Saradnja sa zdravstvenim ustanovama i pravosudnim organima se procenjuje kao korektna. Kontakt osuđenica sa spoljnim svetom je i kroz sporadične posete raznih kulturnih i umetničkih stvaralaca, nevladinih organizacija i drugih lica ovlašćenih za nadzor i praćenje uslova u Zavodu, kao i kroz druge, zakonom predviđene mogućnosti u vidu rada ili korišćenja godišnjih odmora van ustanove, slobodnog vikenda, izlaska u grad i sl. Mišljenja smo da bi ovaj aspekt mogao da bude znatno bolji i kreativniji, čak i u postojećim uslovima.

PREPORUKE

- **Intenzivirati komunikaciju i saradnju vaspitača sa značajnim faktorima izvan Zavoda, posebno prilikom priprema za otpust;**
- **poboljšati kontakt osuđenica sa spoljnim svetom kroz češće organizovanje kulturnih, umetničkih i sportskih manifestacija i poseta odgovarajućih društava, organizacija itd.**

VI - OSOBLJE

Značajnije pozitivne promene kada je reč o osoblju tiču se, pre svega povećanja broja službi. Služba za obuku i upošljavanje sada funkcioniše zasebno.

Postojanje službe za obuku i upošljavanje je doprinelo intenzivnijoj svesti o potrebi raznovrsnijeg radnog i profesionalnog obrazovanja osuđenica, ali, kao što smo već objasnili, praktično se malo toga promenilo. Naravno, to ne znači da nema potrebe za ovom službom, naprotiv. Svakako da je sada rad, odnosno proces obuke dobio na kvalitetu. Međutim, kvantitet profesionalnog osposobljavanja i radnog angažovanja nije moguć bez dodatnih finansijskih sredstava. Osoblje službe za obuku i upošljavanje broji 8 radnika, od predviđenih 9 po sistematizaciji. Od toga, 2 sa visokom stručnom spremom (načelnica i saradnica) i 6 sa srednjom stručnom spremom (instruktori). Iznenadila nas je činjenica da su od 8 radnika, 4 zaposlena na određeno vreme, kao i podatak o čestoj fluktuaciji zaposlenih. U poslednjih godinu dana jedna radnica je dala, a druga dobila otkaz. Izvesno je da rad na određeno vreme podrazumeva veći stepen stresa i straha od gubitka posla, pa shodno tome i nužno veću toleranciju na razna osujećenja i zloupotebu prava koja im pripadaju u svim aspektima rada i funkcionisanja. Generalno, osoblje ove službe nije zadovoljno visinom zarade i smatraju da je ona neraszumerena u odnosu na potrebe angažovanja, kao i nivo stresa u ovakvom tipu ustanove. Radom i saradnjom drugih službi su zadovoljni, a naročito sa Službom za tretman, jer su na njih najviše upućeni. S obzirom na to da predlog tretmana podrazumeva i radno angažovanje, nelogičan nam je podatak da u okviru stručnog tima nije i načelnik Službe za obuku i upošljavanje. Izgled i tehnička opremljenost prostorija u kojima radi i funkcioniše osoblje ove službe, jednako su loši kao i uslovi u kojima borave osuđenice (oronuo i stari nameštaj, loša osvetljenost i ventilacija, prenatrpanost, nedostatak kompjuterske i druge opreme...) Osoblje se, takođe, žalilo na složenu i obimnu administrativnu uposlenost i druge tehničke poslove koje fizički nisu u mogućnosti da završe, da često rade pod pritiskom zbog rokova isporuke, da imaju ogromnih problema u prodaji i plasmanu pojedinih proizvoda, jer nisu konkurentni i ne prate kvalitet i potrebe savremenog tržišta... Svi uposleni imaju odgovarajuće kvalifikacije, a za dodatnu edukaciju navode nedostatak finansijskih sredstava, odnosno da sistem ne obuhvata edukaciju ove službe. Samo jedna radnica je prošla edukaciju i to iz oblasti bezbednosti i zdravlja na radu.

Ističu da imaju potrebu za većom otvorenošću ka spoljnim institucijama, kao što su medicina rada, Ministarstvo rada i inspekcija rada. Posebno su istakli nemogućnost kontaktiranja i razmene iskustava i problema sa kolegama iz drugih zavoda.

Služba za tretman, od predviđenih 11 ima 10 zaposlenih. Reč je o 2 socijalna radnika, 3 psihologa i 5 specijalnih pedagoga. U momentu naše posete jedna psihološkinja je bila na porodiljskom bolovanju. I u ovoj službi je u poslednjih nekoliko godina došlo do promene kadra. Trenutno, samo 3 vaspitača imaju dugogodišnji, dok su ostali sa kraćim radnim stažom. Stalna promena strukture zaposlenih često ima za posledicu „pokrivanje“, ili istovremeni rad, na primer, u prijemnom i u ulozi vaspitača, kako bi se zadovoljila organizacija i funkcionisanje ustanove. Rečeno nam je da je rad timski, a međusobne odnose i saradnju sa ostalim službama i upravom doživljavaju kao korektne. Na pitanja u vezi vaspitno-korektivnog rada sa osuđenicama odgovori osoblja upućuju na to da im administrativne obaveze, uz nedostatak predviđenog broja kadra, često uskraćuju mogućnost intenzivnijeg i češćeg neposrednog kontakta sa osuđenicama, da nedostatak finansija otežava mogućnost za dodatne edukacije koje bi bile u funkciji trenutnih problema i potreba osuđenica - posebno problema u radu sa sve većim brojem zavisnica od psihoaktivnih supstanci. Osoblje ne spori da se organizuju različiti seminari i „instant“ edukacije, ali, prema njihovom mišljenju, to je „pucanje u prazno“, jer nije primenljivo u praksi. Takođe, ističu da organizovane edukacije obuhvataju samo stalno zaposlene, a kako dosta radnika ima zasnovan radni odnos na određeno vreme, oni samo ličnim sredstvima mogu sebi da obezbede profesionalno usavršavanje. To je osnovni razlog zbog kojeg većina nije u mogućnosti da prati i pohađa edukacije i kurseve koji bi im bili od koristi u praktičnom radu sa osuđenicama.

Služba za obezbeđenje je višestruko specifična, što je i logično. Nažalost, nismo stekli utisak da sama ustanova, ali ni Uprava za izvršenje zavodskih sankcija, u dovoljnoj meri uvažavaju njen značaj. Pre svega mislimo na neodgovarajući tretman žena iz ove službe. Pripadnice obezbeđenja su primorane da nose istu uniformu i leti i zimi, uključujući obavezne pantalone i već pome-nute kape, ali i zimske cokule. S obzirom na veoma teške uslove za rad (hladne i vlažne prostorije, betonski hodnici bez dovoljno svetla i vazduha, službene prostorije bez elementarnog nameštaja itd), možda je iz zdravstvenih razloga poželjno da zaposlene budu toplo obučene. Ipak, imajući u vidu da nikada ne idu na sistematski pregled (što je karakteristično za sistem obezbeđenja u celoj

zemlji), jasno je da briga o njihovom zdravlju ne postoji. Ova činjenica je, u najmanju ruku, dvostruko skandalozna: s jedne strane, svedoči da je bezbednost osuđenica, ali i spoljašnjeg okruženja poverena osobama čije zdravstveno stanje niko ne proverava, a s druge strane, svedoči o zabrinjavajućem nemaru prema zdravlju zaposlenih koji rade u izuzetno rizičnim sredinama. Imajući to u vidu, nametanje neprimerenih uniformi i strogih pravila oblačenja predstavlja grubo kršenje osnovnih ljudskih prava, ugrožavanje zdravlja i maltretiranje zaposlenih.

Ne postoji dovoljno dobro objašnjenje ni za zabranu unošenja hrane u smeni koja dežura od 18 - 06 h. Večera koju pripadnice obezbeđenja dobiju na početku dežurstva ne može biti dovoljna za narednih 12 sati, pogotovo ako se zna da one zaista nisu u situaciji ni da spavaju, ni da privremeno napuste radno mesto; njihov broj je, naime, nesrazmeran broju osuđenica i velikoj odgovornosti koju ne mogu ni sa kim da podele, pa ovo pravilo nema nikakvog smisla, osim što dodatno iscrpljuje i iritira inače iznureno i nedovoljno poštovano osoblje. Ozbiljne primedbe se mogu uputiti i na račun korišćenja zakonom garantovanih prava iz radnog odnosa, kao što je pravo na korišćenje godišnjeg odmora, dužina i isplata prekovremenog rada, korišćenje slobodnih dana itd.

Indikativno je da osuđenice uglavnom nemaju primedbe na službu obezbeđenja, i vrlo precizno razlikuju one koje ne znaju svoj posao, ili se nezakonito ponašaju, od većine koju smatraju korektnim i profesionalnim. Isto razlikovanje je primetno i među osobljem, što ukazuje na postojanje određenih tenzija unutar službe i tinjajuće nezadovoljstvo pojedinim kadrovskim rešenjima. Odnos poverenja i poštovanja je znatno izraženiji prema pripadnicama obezbeđenja, nego prema zaposlenima u tretmanu i službi za obuku i upošljavanje. Bezbednosno osoblje takođe tvrdi da sa osuđenicama uglavnom nema problema, i da brzo uspostave komunikaciju i konstruktivnu saradnju. Kako je ovo i jedan od retkih zatvora u kome nije zabeležena korupcija, utisak je da pripadnice obezbeđenja imaju bolje rezultate i više senzibiliteta za posao od svojih nadređenih, koji od njih zahtevaju da se ponašaju „kao vojska... a kome se ne sviđa - neka ide“. Mišljenja smo da je ovaj utisak pre rezultat sveukupnih okolnosti u Zavodu i svakodnevnih kontakata obezbeđenja sa osuđenicama, nego rezultat osmišljene penalne politike. Izuzev stručnih kvalifikacija koje su neophodne pri zapošljavanju, pripadnici obezbeđenja nisu pohađali dodatne edukacije, niti su učestvovali u programima upoznavanja sa funkcionisanjem obezbeđenja u drugim ustanovama. S obzirom da jedva izvršavaju i

tekuće zadatke (interna i eksterna bezbednost, izvođenje u šetnju, sprovodi...), pri sadašnjem stanju stvari je nemoguće sprovesti bilo koji program namenjen podizanju njihovih kompetencija i jačanju ličnih i profesionalnih kapaciteta. Smatramo da je to ozbiljan nedostatak, upravo zato što je reč o službi koja, očito, ima uveliko značajniji uticaj na ponašanje i stavove osuđenica od pukog održavanja reda i mira.

PREPORUKE

- **Broj zaposlenog osoblja uskladiti sa sistematizacijom predviđenom za svaku službu;**
- **izbegavati zapošljavanje na određeno vreme, a osoblje koje je duže vreme angažovano na ovaj način što pre uskladiti sa zakonskim okvirima i realnim potrebama;**
- **osoblje zaduženo za neposredan rad sa osuđenicama rasteretiti administrativnih poslova nalaženjem jednostavnijih i efikasnijih formi i načina vođenja evidencije;**
- **u okviru stručnog tima uključiti i osobu koja je najkompetentnija za aspekt obuke i upošljavanja osuđenica;**
- **obezbediti sredstva i kompletno osoblje uključiti i podsticati na profesionalno usavršavanje, prema temama i oblastima za kojima se u praksi pokazuje potreba;**
- **podsticati razmenu iskustava ljudi iz prakse međusobno i sa relevantnim institucijama oko pitanja i dilema u vezi sa reformskim procesima, kako bi se smanjio stres i podigla samouverenost osoblja.**

SPECIJALNA ZATVORSKA BOLNICA

Datum posete:	<u>27. i 28. jul 2010. godine</u>
Tip ustanove:	<u>zatvorska bolnica</u>
Populacija:	<u>osuđena lica, muškarci i žene</u>
Kapacitet:	<u>oko 400</u>
Popunjenost:	<u>672</u>

I - KVALITET I USLOVI ŽIVOTA

- a) Arhitektonsko-tehnički uslovi,
opremljenost, ventilacija i osvetljenje,
sanitarni uslovi i higijena

Prethodna poseta ovoj ustanovi obavljena je 31. januara 2006. godine. To je bilo neposredno pošto je KPD Bolnica preimenovana u Specijalnu zatvorsku bolnicu, a u periodu pošto su ustanovu posetili predstavnici Ministarstva zdravlja. Ovi događaji su predstavljali vrlo ohrabrujuća dešavanja, koja smo doživeli kao početak značajnog procesa sistemskog rešavanja statusa zdravstvene zaštite unutar sistema za izvršavanje zatvorskih sankcija.

Nažalost, u sadašnjoj poseti smo konstatovali da od tada nije urađeno puno. I dalje nije regulisan odnos dva Ministarstva (Ministarstva zdravlja i Ministarstva pravde), a rasprava po ovom pitanju nije ni započeta. U ovom trenutku nadležnost u potpunosti pripada Ministarstvu pravde, što se ne može smatrati najboljim rešenjem. Kao i prilikom prethodnih poseta i izveštaja, smatramo da je vrlo bitno nastaviti proces istinskog prestrukturisanja ove ustanove u bolnicu koja će biti organizovana prevashodno po medicinskim, a ne zatvorskim principima.

Uslovi života i smeštaja pacijenata su nedopustivo loši, u neskladu i sa standardima potrebnim za zatvorsku, a daleko od potrebnih za zdravstvenu ustanovu. Kako su svi parametri koji su važni za ovaj aspekt detaljno opisivani u ranijim izveštajima, možemo samo da konstatujemo da je sadašnje stanje isto, a

u mnogome i gore. Naime, prenaseljenost do koje je došlo u poslednjih nekoliko godina, uzrokovala je da inače neadekvatan smeštaj (deo bolesničkih soba je bez prirodnog svetla i dotoka svežeg vazduha), loše grejanje (nedovoljno dobro zimi, a uključuje se u pojedinim danima leti kada su temperature i bez grejanja previsoke), veoma problematično snabdevanje vodom itd., dobiju alarmantne razmere. Samo mali broj soba i drugih prostorija se mogu oceniti kao „pristojne“, dok veći deo uopšte ne ispunjava ni minimum uslova za smeštaj ljudi. Značaj ovih nedostataka se povećava kada se ima u vidu da u tim uslovima treba da žive i da se leče bolesni ljudi od kojih su mnogi ozbiljni psihijatrijski bolesnici. Doduše, deo ustanove u kome su oni smešteni (IV sprat) je renoviran i upadljivo bolji, u odnosu na druge. Imajući u vidu da se radi o zatvorskoj bolnici, zaključujemo da je ova populacija (u odnosu na osuđeničke u zatvorima) dodatno izložena nehumanom i ponižavajućem postupanju od strane države.

Uz ove najveće probleme, prisutni su i manji, ali ne i nevažni, kao što su loša opremljenost nameštajem, dotrajalost kreveta i posteljine, nedostatak bolničkih papuča, adekvatne zimske i letnje garderobe, pranje veša na ruke i sl. Upravo zbog ekstremno loših uslova, moramo naglasiti da je odnos osoblja izuzetno pozitivan. Zaposleni istovremeno rade u podjednako nehumanim uslovima kao što su oni u kojima žive njihovi pacijenti, ali se čini da ulažu izuzetne napore i pokušavaju da pomognu na razne, opisom radnog mesta neobuhvaćene, načine (skladišteći rezervnu vodu u plastičnim bocama, kupujući pacijentima plastične papuče i sitnije potrepštine na pijacama...). Bez ikakve sumnje, prostor i materijalni uslovi u jedinoj zatvorskoj bolnici u Srbiji su u potpunosti neodgovarajući za ustanovu medicinskog tipa.

U upravi ove ustanove nam je rečeno da postoje planovi za dislokaciju bolnice u Bujanj Potok 2020. godine, dok bi se trenutna lokacija ustupila za izgradnju novog poslovnog centra. Smatramo da je izgradnja potpuno nove zatvorske bolnice neophodna i urgentna, ali da treba razmotriti pitanje nove lokacije, imajući u vidu potrebu efikasne komunikacije sa drugim zdravstvenim ustanovama u gradu.

b) Kuhinja, trpezarija i ishrana zatvorenika

Ustanova ima zaposlenog dijetetičara koji se brine o sastavljanju jelovnika i specifičnim potrebama pacijenata u zavisnosti od oboljenja i propisanog režima ishrane. Letimičnim pregledom dnevnih i nedeljnih jelovnika, može se

zaključiti da se u ustanovi vodi računa o raznovrsnosti ishrane, uključujući i različite dijetalne obroke. Za razliku od mnogih zatvora, ovde je u ishrani zastupljeno i voće. Zanimljivo je da pacijenti nisu imali primedbe na kvalitet i raznovrsnost ishrane, što je inače uobičajeno u svim zatvorima. Takođe im je dozvoljeno da koriste rešo-aparate za pripremu kafe, čaja i sl.

Zaposleni dijetetičar brine i o sanitarnim pregledima osoba koje rade na pripremi hrane. Spremanje, ali i dostavljanje hrane je pod stalnim nadzorom.

c) Medicinska nega zatvorenika

Ovaj aspekt je za tim Helsinškog odbora, upravo zbog karaktera ustanove, bio najvažniji za posmatranje. Zato smo mnoge pojave, koje kod zatvorskih ustanova analiziramo u okviru drugih segmenata, ovom prilikom svrstali u kontekst medicinske nege.

Problem i dileme oko funkcionisanja zatvorskih bolnica imale su mnoge evropske zemlje. U cilju rešavanja problema nadležnosti, kao i u cilju organizovanja zdravstvene službe u sistemu za izvršavanje sankcija, u više zemalja su formirane komisije koje su sačinjavali predstavnici Ministarstva zdravlja i Ministarstva pravde, članovi zatvorskih zdravstvenih službi i ponegde nezavisni stručnjaci. Ove komisije su imale zadatak da se upoznaju sa postojećim stanjem zdravstvenih službi po zatvorima i da predlože način njihovog budućeg organizovanja, unapređivanja njihovog rada i formiranja sistema kontrole kvaliteta rada, kao i da odrede koje Ministarstvo će biti zaduženo za rad ove službe. Mišljenja smo da bi na sličan način trebalo pristupiti ovom problemu i u našoj zemlji jer postoje različita rešenja (da se nastavi nadležnost Ministarstva pravde, da se zdravstvena služba priključi Ministarstvu zdravlja ili da se napravi kombinovana angažovanost oba Ministarstva sa tačno definisanim jurisdikcijama). Istovremeno, evropska zatvorska pravila nas obavezuju da se zdravstvena služba u zatvorima organizuje u tesnoj vezi sa zdravstvenom službom države i da zdravstvena politika u zatvorskim ustanovama bude usklađena sa nacionalnom zdravstvenom politikom. A to dodatno ukazuje na neophodnost bliže veze sa Ministarstvom zdravlja.

Problem koji je bar delimično vezan za pripadnost Ministarstvu pravde svih zatvorskih zdravstvenih službi ogleda se i u tome što zdravstveno osoblje nema isti status kao medicinski kadar u drugim bolnicama. Tako lekari, psiholozi, socijalni radnici i dr. rade kao savetnici i samostalni savetnici raspoređeni

na zdravstvenim poslovima, odnosno predstavljaju deo sistema za izdržavanje kazni. Ovakav položaj onemogućava nezavisnost delovanja zdravstvene službe i posebno negativno utiče na nezavisno reagovanje u mogućim delikatnim situacijama u kojima postoji sumnja na prisustvo nekog vida mučenja i torture. Ne treba zanemariti ni negativan efekat koji ima lično nezadovoljstvo zaposlenih kada je u pitanju njihov neodgovarajući status u poređenju sa kolegama u drugim zdravstvenim ustanovama. Iz ove neusaglašenosti sa drugim zdravstvenim ustanovama proističu i brojni drugi problemi, kao što su način plaćanja popodnevnog rada i dežurstava, ali i ozbiljan problem da medicinske sestre na odeljenju psihijatrije ne mogu da odu u penziju zbog neispunjenog starosnog uslova iako su provele 30 godina (41 godinu radnog staža) radeći sa psihijatrijskim bolesnicima. Same sestre, a i njima nadređeni lekari, smatraju da niko ne može toliki broj godina da na adekvatan način radi sa psihijatrijskim pacijentima, jer je to stresan i vrlo iscrpljujući posao.

Kada je reč o Specijalnoj bolnici, treba razmišljati i o, na određeni način, neadekvatnim konceptijskim rešenjima i možda ih menjati u budućnosti. Razlog za to je što se u evropskoj praksi uglavnom ne podržava ovakva vrsta mešovite organizacije da se u jednoj ustanovi nalaze teški psihijatrijski bolesnici, bolesnici od bolesti zavisnosti (narkomani i alkoholičari) i različiti somatski bolesnici sa vrlo raznorodnom patologijom od terminalnih malignih oboljenja do infektivnih (TBC i slično). Uglavnom se smatra da je ekonomičnije i bolje rešenje da se za lečenje somatskih pacijenata koriste postojeće specijalizovane civilne ustanove. Problem bezbednosti se može rešiti izdvajanjem pojedinačnih soba, hodnika ili delova odeljenja koji pružaju mogućnosti za adekvatan nadzor i čuvanje. Istovremeno se obezbeđuje i najadekvatnija medicinska zaštita, posebno kada se ima u vidu da se usluge ovakvih civilnih centara u velikoj meri koriste i u trenutnom obliku organizovanosti. Naravno, jasno je da rešenja ovog tipa zahtevaju intenzivnu saradnju dva Ministarstva i zajedničko strateško planiranje.

Potom, krupan konceptijski problem, u čije rešavanje bi trebalo uključiti i psihijatrijsku stručnu javnost, jeste način lečenja psihijatrijskih bolesnika kojima je izrečena mera lečenja. Ovo je posebno delikatna oblast u kojoj se u poslednje vreme značajno menjaju stručni medicinski stavovi sa kojima treba usaglašavati buduću organizaciju. Jedan od zastupljenih pristupa je da se primena zatvorenog, institucionalnog lečenja svodi na najmanju neophodnu meru. Jasno je da svaka promena u pristupu zahteva izuzetno dobru saradnju i

sinhronizovanu aktivnost različitih službi, kako medicinskih, tako i socijalnih. Nažalost, ova saradnja ni u sadašnjem vidu organizacije nije adekvatna. Iz lošeg funkcionisanja u ovoj oblasti proističe da neki pacijenti koji nemaju rodbinu, ili ista ne želi da ih prihvati, ostaju u ustanovi i po dvadesetak godina, za šta ne postoje medicinske indikacije. Takođe, prihvati i dalja kontrola uzimanja propisane terapije, što je kod ovih pacijenata od suštinskog značaja, ne funkcionišukako treba. Uz ovaj problem, u postinstitucionalnom prihvatu postoji i značajan stepen medicinskog neznanja u sudovima, što za posledicu ima da se lekarska, psihijatrijska procena o postojanju uslova za prekid izrečene mere lečenja u nekim situacijama ignoriše. Mora biti jasno da se većina ovih pacijenata ne može u potpunosti izlečiti, već da je potrebno bolest staviti pod kontrolu i budno je pratiti, što ne znači da te pacijente treba bezgranično dugo držati u institucijama zatvorenog tipa.

Sledeći, takođe ozbiljan problem, je tretman bolesti zavisnosti. Trebalo bi da u zatvorskom sistemu svi zavisnici budu podvrgnuti lečenju, a ne samo oni kojima je mera lečenja izrečena od strane suda. Kako vrlo visok procenat celokupne zatvorske populacije čine narkomani, trebalo bi razmišljati o novim, efikasnijim rešenjima u ovoj oblasti. Trenutno je to ostavljeno zatvorskim lekarima i najčešće honorarno angažovanim psihijatrima po različitim ustanovama, pa su rešenja i pristup lečenju različiti i predstavljaju odraz individualnog stava lekara. Nažalost, ne postoji ni organizovani vid saradnje sa lekarima koji se ovom oblašću bave u Specijalnoj bolnici koja bi trebalo da predstavlja centar koji bi koordinisao i organizovao ovu oblast zdravstvene zaštite u celom zatvorskom sistemu. Ne samo da Specijalna bolnica nije centar u ovoj oblasti već je zbog izrazitog nedostatka kadra, usluga koja se pruža pacijentima na ovim odeljenjima ispod svakog minimuma. Dovoljno govori podatak da sa oko 220 narkomana trenutno rade dva lekara. Jasno je da se tu ne može uopšte govoriti o postojanju pravog stručnog rada. Sve se svodi na prvi pregled i propisivanje farmakološke terapije koja se kasnije eventualno koriguje. Grupnog, individualnog i porodičnog psihoterapeutskog rada uopšte nema. Nažalost, moramo da konstatujemo da je ovo ispod nivoa koji je nekad davno pružan u ovoj ustanovi (kada je bilo manje pacijenata i više lekara), a o nekom unapređivanju stručnog rada nema ni govora. U ovom trenutku u zdravstvenoj službi je upražnjeno 20, po sistematizaciji postojećih, radnih mesta sa visokom, 5 sa višom i 5 sa srednjom stručnom spremom. Nedostatak stručnog kadra postoji i na drugim odeljenjima u ovoj ustanovi, ali rekli bismo da je u radu sa narkomanima

najalarmantniji. Nedostatak kadra je uticao da i dalje u popodnevnim satima i noću u ustanovi dežura jedan lekar, koji svojim radom u isto vreme pokriva i zatvor (koji se nalazi u istoj zgradi), što je apsolutno neprihvatljivo. Samo je u jednom kratkom periodu postojala mogućnost organizovanja da dežuraju dva lekara. Očigledno je da se mora učiniti nešto da se privuku i zainteresuju lekari za rad u ovom tipu ustanove, s obzirom da je konkurs za primanje lekara skoro u kontinuitetu otvoren, ali da nema zainteresovanih. Svakako, podatak da su plate iste ili manje nego u civilnim ustanovama i da je od pre nekog vremena godišnji odmor sa 40 smanjen na 30 dana ne predstavljaju stimulativne parametre. Lekarske plate su u skorijem vremenskom periodu povećane za 30 odsto, ali ovo povećanje nije obuhvatilo saradnike kao što su psiholozi i socijalni radnici, čiji je položaj takođe problematičan. Jedna socijalna radnica je već tri godine u ustanovi zaposlena na određeno vreme. Na odeljenjima A i B (psihozе na meri obaveznog lečenja) su zaposlena dva psihologa na 250 pacijenata, a do skoro je bio angažovan samo jedan. Iz ovakvog broja pacijenata se opet zaključuje da psiholozi mogu da odgovore samo elementarnim zahtevima u smislu kliničkih testiranja i procene pacijenata, a da za bilo kakav savetodavni rad nema vremena ni mogućnosti. Kao kuriozitet koji opisuje način i uslove rada reći ćemo da kompjuter jednog psihologa nije povezan na štampač, pa je u 21. veku potrebno na davno zaboravljenom „flopi disku“ nositi na štampanje sva potrebna dokumenta do drugog kompjutera koji ima vezu sa štampačem. Na odeljenjima A i B angažovana je i jedna vaspitačica koja takođe pripada zdravstvenoj službi koja se bavi rekreaciono-edukativnim radom sa 250 najtežih pacijenata. Ona proverava njihovu poštu, izvodi u grad one pacijente koji imaju pogodnost izlaska ali nemaju rodbinu, vodi ih na izlete jednom godišnje i sl. Kada je ona na odmoru ili bolovanju ove aktivnosti izvođenja pacijenata iz ustanove ne obavlja niko.

Zdravstvenoj službi pripada i 8 zaposlenih angažovanih na poslovima okupacione terapije (sistematizacijom je predviđeno devet). Broj pacijenata koji su obuhvaćeni ovim vidom terapije je u trenutku posete bio oko 100. Postojanje okupacione terapije zdušno pozdravljamo i mislimo da u nju treba uključiti mnogo više pacijenata, i ispuniti i oplemeniti dan koji provode u ustanovi. Imamo veliku zamerku na način kako funkcioniše ova služba. Pacijentima su ove aktivnosti ponuđene samo pre podne i to između 10 i 12 časova. Smatramo da je dva sata dnevno, i to u prepodnevnim časovima, koji su i inače mnogo življi i ispunjeni lekarskim pregledima i sličnim dešavanjima, veoma malo i da

ne opravdava postojanje ovog dela zdravstvene službe. Ovakvom organizacijom postiglo se da posle 15 časova, kada odu kući zaposleni, život u ovoj ustanovi prestaje da postoji, pacijenti su zaključani po blokovima, mogu dobiti lekarsku pomoć u hitnim slučajevima i prepušteni su sami sebi i neformalnom sistemu unutar ustanove. Ovo nikako nije dobro rešenje i jedna od mogućih promena je reorganizovanje radnog vremena, upravo ovog dela zdravstvene službe, tako da ona može da funkcioniše u punom kapacitetu, da obuhvati veći broj pacijenata i popuni aktivnostima i popodnevnim časove.

U ustanovi postoji stomatološka ambulanta koja je u lošem stanju (građevinski oronula sa starim prozorima kroz koje ulazi voda kada pada kiša). Stolica je stara (iz 1982. godine), sterilizatori su nabavljeni kada je Bolnica napravljena, poseduju samo šest korenskih klješta, pa je njihovim brojem ograničen i broj intervencija ovog tipa u jednom danu. U ovoj službi rade stomatolog i stomatološki tehničar koji godišnje obave oko 1000 pregleda. Kako je dolazak kod stomatologa organizovan po blokovima, najviše problema ima u danima kada dolaze narkomanski pacijenti kojih je mnogo i sa velikim brojem intervencija, zbog čega teško mogu da svi stignu na red, pa ima čekanja.

Takođe postoji i biohemijska laboratorija koja bi mogla da funkcioniše mnogo bolje ukoliko bi se popravili materijalni uslovi, od prostornih, preko uvođenja klimatizacije koja je neophodna za izvođenje analiza i stabilan rad aparata, do nabavke nove opreme. Vodeno kupatilo je u izrazito lošem stanju koje ugrožava i bezbednost zaposlenih. Od pre nekog vremena poseduju analizer za krvne slike, pa je taj deo posla pokriven, ali je kapacitet za ostale biohemijske analize mali (oko 20-tak dnevno) jer se rade zastarelim metodama. Ukoliko je potrebno hitno uraditi neku analizu, prekida se ceo prethodno započeti proces. U ovoj službi radi 5 laboranata i jedan farmaceut biohemičar. Uklanjanje medicinskog otpada i dalje predstavlja nerešen problem, s posebnim naglaskom da je u ovoj ustanovi česta pojava infektivnog materijala.

Apoteka predstavlja jedan od bolje organizovanih delova ove bolnice, dovoljno je prostrana i pristojno opremljena, posebno u odnosu na druge delove ustanove. U njoj radi jedan farmaceut i dva farmaceutska tehničara. Apoteka je dobro snabdevena, lekovi stižu 2-3 puta nedeljno, a u slučaju kada je za novopridošlog pacijenta potrebno nabaviti neki novi lek, on u ustanovu stiže najkasnije za 24 h.

Rentgen kabinet takođe radi, pre 2-3 godine dobijen je nov aparat, a u ustanovu jednom nedeljno dolazi specijalista radiologije kao konsultant. Pored

njega, u ustanovi su angažovani i brojni drugi konsultanti (hirurg, urolog, ortoped, infektolog, otorinolaringolog). Uz ove konsultante, kao stalno zaposleni rade specijalisti psihijatrije, pneumoftiziolog, kardiolog, dva neurologa, dva lekara opšte medicine i već spomenuti stomatolog i biohemičar. Od aparata ustanova poseduje EEG, EKG, UZ i defibrilator. Postoji samo jedno ambulantno vozilo, a pošto je u ovako organizovanoj ustanovi potreba za odvođenjem pacijenata do civilnih ustanova prilično velika, dešava se da mora i da se čeka.

Od početka 2010. godine nije bilo realizovanih samoubistava već samo jedan pokušaj. Registrovano je 7 samopovređivanja i četiri štrajkova glađu. Bilo je 12 povreda, najviše u međusobnim tučama. Petnaest pacijenata je umrlo prirodnom smrću. Kod svakog smrtnog ishoda telo se obavezno upućuje na kliničku obdukciju. Zaraženost virusom hepatitisa C je česta (80-90), hepatitis B je značajno ređi (1-2 godišnje), HIV pozitivnih ima najviše 5-6 (u trenutku posete je bio jedan). Obolelih od tuberkuloze je bilo 7.

U odnosu na prošlu posetu, u odeljenju akutnih psihoza i dalje se izolacija i vezivanje pacijenata izvodi kao i ranije, kožnim kaiševima u sobi sa sedam ležajeva (u trenutku posete svi su bili popunjeni), bez dotoka svežeg vazduha i bez prirodnog svetla. Način izolacije ekscitiranih pacijenata koje treba pratiti trebalo bi bez ikakvih izgovora najhitnije promeniti.

PREPORUKE

- **Neophodno je ustanovljavanje jasnih nadležnosti i odgovornosti između ministarstava pravde i zdravlja i suštinsko restrukturiranje ustanove ka racionalnom i održivom modelu funkcionisanja**
- **U saradnji sa ostalim institucijama i ustanovama treba iznaći najbolje rešenje za smeštaj i lečenje lica sa različitim patologijama i njihovo ponovno uključivanje u otvorenu sredinu**
- **Posebnu pažnju treba posvetiti formulisanju najboljeg pristupa u lečenju psihijatrijskih bolesnika i zavisnika, uz primenu savremenih metoda i uz učešće svih relevantnih faktora-ustanova, institucija, porodice i drugih lica i organizacija**
- **Urgentna je potreba saniranja i potpune rekonstrukcije**

- (odnosno, nove izgradnje) objekta, jer postojeće stanje ugrožava zdravlje i bezbednost i pacijenata, i zaposlenih
- Uprkos nepovoljnim objektivnim uslovima, unutrašnju organizaciju treba preispitati i maksimalno prilagoditi potrebama pacijenata
 - Korisno je i neophodno otvaranje ustanove i zaposlenih za drugačije metode i način razmišljanja, kao i preuzimanje dobre prakse koju je moguće implementirati i u zatvorskoj bolnici

II - BEZBEDNOST

Interna i eksterna bezbednost ustanove je na prvi pogled zadovoljavajuća. Uloženi su i napor, i sredstva da se ovaj aspekt poboljša u granicama mogućeg. Imajući u vidu broj pacijenata, strukturu, kao i sveukupne smeštajne uslove, jedan pokušaj bekstva i 13 tuča među osuđennicima, vidi se da se bezbednosti poklanja odgovarajuća pažnja.

Pored kontrole ulaza u prostor u kome je objekat koji dele Okružni sud i Specijalna zatvorska bolnica, na ulazu u zgradu se nalaze dva detektora kroz koje prolaze svi, uključujući i zaposlene. Takođe, ustanova je iznutra pokrivena video kamerama (izuzev soba i kupatila), dok spoljni prostor za sportske aktivnosti pokrivaju četiri kamere. Svi zaposleni u službi obezbeđenja poseduju motore, koje olakšavaju komunikaciju i efikasnost.

Ipak, pripadnici obezbeđenja kontinuirano otkrivaju posedovanje nedozvoljenih predmeta kod osuđenika, što samo potvrđuje da nema savršenog sistema kontrole. Najčešće se pronalaze štangle, bodeži, tablete i mobilni telefoni. Tokom jednog takvog pretresa otkrivena je i izvesna količina heroina. Kao i u drugim zatvorskim ustanovama, i ovde se na osnovu procesa praćenja vrše redovni i vanredni pretresi. Uobičajeno je da se pretres vrši jednom nedeljno. Paketi se prvo pregledaju kroz rentgen aparat, zatim ručno, i na kraju se distribuiraju u blokove. U ovoj ustanovi se konzerve ne otvaraju, ali se meso i druge namirnice seku radi detaljnijeg pregleda sadržine.

Uvidom u dokumentaciju ustanovili smo da se, u slučajevima incidenata, poštuje propisana procedura: obaveštava se operativni centar, piše se izveštaj

koji se uvodi u knjigu incidenata itd. Pritužbi na rad obezbeđenja od strane osuđenika gotovo da nije bilo² (ni usmeno, ni u pisanoj formi). Iako smo tokom obilaska blokova imali pratnju pripadnika obezbeđenja, bilo nam je omogućeno da sa zatvorenicima razgovaramo nasamo, kao i u njihovim sobama. Naši pratioci su bili diskretni i u potpunosti upoznati kako da se ophode prema našoj misiji, što nije slučaj u svim zatvorima. Takođe nam je omogućen pristup svim prostorijama koje smo želeli da vidimo, kao i traženoj dokumentaciji.

U bolnici trenutno nema samica, već se u slučaju potrebe koristi prostorija u Okružnom zatvoru. Vezivanje šticećenika se primenjuje najčešće kod slučajeva akutne psihoze, a asistencija službe obezbeđenja je dokumentovana.

Zaposleni smatraju da ih je premalo s obzirom na obim posla i broj pacijenata. Takođe su nezadovoljni platama, ali su uslovi rada možda i najteži problem. I zaista, iako su uslovi veoma loši za sve zaposlene, uverili smo se da su pripadnici obezbeđenja u naročito teškoj situaciji. Sa neadekvatnim uniformama i obućom, njihovo radno mesto su hladni (ili, pak, pregrejani) betonski hodnici, koje ne smeju da napuste. U nekim blokovima smo videli gotovo raspadnut sto sa ponekom stolicom na sredini hodnika, i to je jedino mesto gde mogu da sednu, a gde i obeduju. Kako ih je, po pravilu, nedovoljno u smeni, često se dešava da celu smenu provedu na nogama. Događa se da jedan komandir bude zadužen za 200 osuđenika, što je veoma opasno. Osoblje je, takođe, hronično premoreno i lošeg zdravstvenog stanja. Kažu da svi previše često imaju povišenu temperaturu, zbog smanjenog imuniteta su podložni najrazličitijim virusima i bolestima, a nikada ne idu na sistematske preglede. Ovaj problem smo uočili i u drugim zatvorima, i očigledno je da se radi o veoma značajnom i neshvatljivom sistemskom propustu.

Imajući sve ovo u vidu, smatramo da je bezbednosni sistem daleko od dobrog i veoma ranjiv. Stoga konstatacija o zadovoljavajućem stanju u bolnici ne proizilazi iz dobro organizovanog sistema, već je pre odraz sticaja okolnosti i uhodanih načina funkcionisanja. To se ne može tolerisati iz jednostavnog razloga što je isuviše važan aspekt baziran na slučajnosti. U situaciji u kojoj bi se desilo, na primer, više incidenata u različitim blokovima, bezbednosni sistem bi pokazao ozbiljne nedostatke koji mogu da dovedu do nesagledivih posledica. Takođe, realno je pretpostaviti i da nije moguće zabeležiti svako narušavanje

2 Osim u slučaju izjave osuđenice T. G. Ona je navela da je od službe obezbeđenja zajedno sa još tri osuđenice, dobila jake batine palicom po celom telu. Tom incidentu su prisustvovala i dva komandira i nadzornik. Nakon batinanja komandirica ih je učenila da to ne navedu u izveštaju, ili će u suprotnom provesti mesec dana u samici.

kućnog reda ili ponašanja koja ugrožavaju bezbednost osuđenika, zaposlenih i bolnice. Ovo naročito zbog toga što mali broj zaposlenih ne može da pokrije dešavanja u sobama (ćelijama), kao što ne bi mogli ni da odreaguju ako bi se suočili sa isplaniranim napadom ili bekstvom tokom sprovođa. Prema informacijama koje smo dobili, vozni park bolnice čine tri stare „marice” (koje su prešle više od 200.000 km) i dve koje su 2006. godište. Jedna „marica” mesečno pređe između 4.000 i 6.000 km, a van bolnice dnevno se izvodi od 5 do 15 lica. Medicinski i socijalni radnici trenutno koriste jedan automobil star 15 godina.

Naravno da pomenuti problemi izazivaju nezadovoljstvo među zaposlenima, što pogoduje stvaranju mogućnosti za korupciju ili druga nezakonita ponašanja.

PREPORUKE

- **Uz pomoć nadležnih osoba (iz Ministarstva i Uprave) hitno pristupiti izradi održivog i visoko profesionalnog sistema obezbeđenja**
- **Osoblju obezbediti humanije i bolje uslove za rad**
- **Organizovati različite vidove edukacija za pripadnike službe, u skladu sa potrebama i promenama u strukturi osuđenika-pacijenata**

III - ZAKONITOST POSTUPANJA

Poput drugih zatvora, i u bolnici se o zakonitosti postupanja vodi računa na osnovu usvojenih pravilnika o radu svake službe, dok Služba za opšte poslove brine o administrativno-pravnom okviru shodno pravnim aktima i uputstvima nadređenih. U ovoj službi su jako nezadovoljni zbog činjenice da je krajem 2004. godine mnogim zaposlenima ukinut beneficirani radni staž, iako su u svakodnevnom neposrednom kontaktu sa osuđenicima-pacijentima. Takođe, ukazuju na probleme sa tenderima za javne nabavke koji se u ovoj ustanovi raspisuju za lekove i medicinski materijal za potrebe svih zatvora u Srbiji. O ovom problemu smo govorili i u nekim drugim izveštajima, pa ovom prilikom samo kratko ponavljamo da se mora pronaći efikasniji model nabavke i snabdevanja zatvora lekovima. Postoje i problemi u slučajevima neophodne

hospitalizacije ili pružanja drugih usluga osuđenima u zdravstvenim ustanovama. Osuđenici su takođe pominjali situacije u kojima nisu dobili adekvatnu zdravstvenu pomoć. Primedbe na lekare i zdravstvenu negu u samoj bolnici su izneli mnogi sa kojima smo razgovarali. Smatramo da se primedbama ove vrste mora prići sa najvećom pažnjom, upravo zato što se radi o zatvorskoj bolnici.

Pravna služba obavlja poslove vezane i za zaposlene i za osuđenike. Za pohvalu je pružanje pravne pomoći osuđenima. Kako nam je rečeno, 10-ak njih nedeljno zatraži i dobije asistenciju u vezi pravnih pitanja (presude, žalbe, spajanje kazni i sl., ali i kod privatnih poslova poput razvoda, starateljstva nad decom, penzija i drugih novčanih primanja..).

Pravnik je i predsednik disciplinske komisije, koji kaže da su osuđenici uvek zahvalni na pomoći koju dobijaju (naročito oni koji nemaju advokate, ni sredstva da ih angažuju), i, naravno, nezadovoljni kad su subjekti disciplinskog postupka. Osetljiva je problematika pacijenata sa psihijatrijskim dijagnozama, prema kojima se ne vode disciplinski postupci, ali koji zahtevaju drugačiji pristup i ophođenje osoblja, a nema pravilnika koji to bliže regulišu. U slučaju zatvorske bolnice, često nije moguće primeniti ni odgovarajuće zakone. Utoliko je čudnije što nadležni uopšte nisu reagovali na predlog pravilnika koji je potekao iz ove ustanove, a kojim bi se uredilo izdržavanje izrečenih mera kod psihijatrijskih bolesnika i u slučajevima obaveznog lečenja od bolesti zavisnosti. Po našem mišljenju, kontakti i saradnja između Ministarstva pravde, Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i zatvorskih ustanova inače nisu dovoljno dobri, pa smatramo da ih treba intenzivirati uz više uvažavanja iskustava i inicijativa koje dolaze od onih koji su u neposrednom kontaktu sa osuđenima.

Na rešenja disciplinske komisije postoji mogućnost žalbe direktoru Uprave, mada je rešenje izvršno i pre pravosnažnosti. Smatramo da ovo pravilo treba primenjivati samo u izuzetnim slučajevima, i da bi bilo dobro sačekati odluku drugostepenog organa, inače je sam mehanizam žalbe bez smisla. Od 2006. godine, samo jedno rešenje disciplinske komisije je ukinuto, 2 su preinačena, dok su sva ostala potvrđena od drugostepenog organa. Najčešće se postupci vode zbog posedovanja PAS. Prisutno je i „trgovanje“ pojedinim lekovima među pacijentima, mada, po pravilu, lek moraju da popiju u prisustvu medicinskog tehničara. Na mesečnom nivou budu i 2-3 slučaja nasilja prema drugom licu, a ako se utvrdi zlostavljanje ili teži oblik nasilja (npr. silovanje), izriče se mera boravka u samici. Prema rečima pravnika, utvrđivanje okolnosti kod ovih dela je veoma teško jer postupak opstruiraju sami osuđenici. Bilo je

više slučajeva gde je postupak pokrenut na osnovu prijave službe obezbeđenja ili lekara, ali su osuđenici negirali da su žrtve. Takve iskaze i priznanja je moguće dobiti samo kad su životno ugroženi, ili ako su dugo izloženi nasilju koje više ne mogu da podnesu. U slučaju evidentnih povreda slučaj se obavezno prijavljuje policiji koja otvara istragu.

Što se tiče disciplinskih postupaka prema zaposlenima, u skorije vreme je jedan komandir dobio otkaz zbog uživanja droga, i to nakon što je lečen i ponovo počeo da radi. Druge izrečene mere su novčane, a najčešće se odnose na lakše povrede radnih obaveza. Uvidom u dokumentaciju ustanovili smo ukupno 11 postupaka prema zaposlenima od 2008.godine. U dva slučaja se radilo o prekoračenju u upotrebi mera prinude prilikom nasilnih incidenata.

Poput ostalih zatvora, ni ovde nismo naišli ni na jedan međunarodni dokument, niti su zaposleni ikad upoznati sa pravilima koje su obavezni da poštuju na osnovu preuzetih međunarodnih obaveza.

Uprkos više puta iznetoj primedbi, konstatujemo da zatvorska bolnica i dalje nema pravilnik o kućnom redu. Osuđenici kažu da su upoznati sa pravilima ponašanja, ali i da „sve probleme rešavaju s kim treba“ (pripadnicima obezbeđenja, lekarima, vaspitačima). Ovakvo „snalaženje“ na koje su prinuđeni zaposleni, svakako nije održivo rešenje, pri čemu otvara i mogućnost volontarističkog ponašanja, različitih zloupotreba i stvaranja atmosfere nepoverenja i nedovoljno jasnih autoriteta. To je u zatvorskim uslovima veoma opasna tendencija.

Na kraju, želimo da istaknemo i probleme koji postoje usled preobimnih administrativnih obaveza kojima je opterećena matična služba. Radi se o sistemskom problemu koji smo uočili u svim zatvorima, samo u različitoj meri. Mišljenja smo da bi uvođenje novih pravila i procedura u radu, neminovnih tokom sprovođenja reforme, trebalo detaljnije razraditi pre primene u praksi. Na taj način bi se sprečile zbunjujuće situacije i konfuzija u kojoj osoblje ne može da se snađe, pri čemu se sve to odražava na položaj zatvorenika za koje ostaje najmanje vremena. U slučaju zatvorske bolnice dodatno je otežavajuće što kompjuterski program na kome insistira Uprava nije prilagođen specifičnim potrebama koje samo ovde postoje (npr. ne postoje mere bezbednosti kao vid sankcija). Višestruko vođenje evidencije ne samo da je neracionalno, već stvara mogućnost pravljenja grešaka koje mogu imati ozbiljne posledice.

I pored tih problema, osoblje ove službe kaže da većih propusta nije bilo, mada su pod velikim stresom s obzirom da se preko njih obavlja sva

komunikacija sa sudovima, zatvorima, centrima za socijalni rad i drugim ustanovama i institucijama. U matičnoj službi veoma vode računa da osuđenika ili pritvoreno lice otpuste odmah po prijemu rešenja o ukidanju mere. Čak su uveli praksu da reaguju i na prijem rešenja putem faksa, jer se dešava da se na originalni dokument poslat poštom čeka danima. Ovo je svakako pohvalno i ide u prilog poštovanju zakonitosti, mada bi bilo bolje kad bi komunikacija između državnih organa bila pravovremena. Pretpostavljamo da je suština problema u neažurnosti i preopterećenosti sudova, ali to dovodi i do drugog, ozbiljnog nedostatka - praktično, nepostojanja (ili veoma manjkavog) programa za otpust. Takođe, osoblje kaže da je poboljšana saradnja sa sudovima pa se brže dobijaju rešenja o ukidanju mere (otprilike posle 20-30 dana od prijema predloga). Uprkos zakonskim normama, ranije se dešavalo da se na rešenje čeka mesecima.

Problem postoji u saradnji sa socijalnim ustanovama koje ne žele da prime lica nakon isteka mere obezbeđenja. U trenutku naše posete njih je u bolnici bilo čak 250. S obzirom da nemaju gde da odu, neki od njih praktično "žive" u bolnici. Sa aspekta ljudskih prava, ovo je drastična povreda, ali nju čini država. I to ne samo u ovoj ustanovi.

Na kraju, smatramo važnim još jedan problem koji vodi nezakonitom postupanju. Netačna, nepotpuna i falsifikovana dokumentacija koja prati lice upućeno u zatvorsku bolnicu (ali i u druge zatvore) ozbiljan je nedostatak na čijem rešavanju treba više da insistiraju i zatvorske ustanove (uključujući bolnicu) i više instance. Smatramo da je neophodno uključivanje i Ministarstva rada i socijalne politike, ali i Ministarstva zdravlja sa kojim, kako su nam rekli u bolnici, načelno postoji dobra saradnja. Komisija ovog Ministarstva je obišla bolnicu i dala pozitivno mišljenje. Pitamo se na osnovu čega, imajući u vidu stanje objekta i sveukupne uslove za lečenje i rad.

PREPORUKE

- **U saradnji sa Ministarstvom zdravlja i RZZO pristupiti pronalaženju boljih i efikasnijih načina za nabavljanje lekova, kao i obezbeđivanju pristupa svim potrebnim zdravstvenim ustanovama i uslugama**
- **Poboljšati informisanost osuđenika o njihovim pravima i mogućnostima da ih zaštite, i nastaviti sa pružanjem pravne pomoći**

- **Insistirati kod nadležnih na kreiranju rešenja koja su prilagođena specifičnosti zatvorske bolnice**
- **Posvetiti najveću pažnju slučajevima međusobnog nasilja pacijenata i razviti nove mehanizme prevencije**
- **Zahtevati aktivno učešće svih potrebnih državnih institucija u rešavanju problema koji su smetnja unapređenju prava osuđenika**

IV - RESOCIJALIZACIJA

S obzirom na prevashodno medicinski karakter ustanove, obuka i radno angažovanje, odnosno Služba za obuku i upošljavanje nije predviđena. Terapija radom i okupaciona terapija u funkciji su medicinskog tretmana osuđenika.

U okviru ustanove postoji prostor za okupaciono-radnu terapiju. Prostor je predviđen samo za lica sa odeljenja alkoholizma i narkomanije uz uslov da poseduju odgovarajuće radne sposobnosti. Tako postoji električarska radionica, kapaciteta šest mesta, zatim vodoinstalaterska radionica u kojoj je, u vreme naše posete, bilo jedno lice, stolarska radionica sa trenutno tri lica, bravarska sa šest lica i krojačka radionica sa tri osobe. U prostoru za okupacionu terapiju pacijenti prave i različite predmete od drveta i drugih materijala. U prostoru za slikanje imaju priliku da izlože svoje radove dva puta godišnje na izložbama u okviru bolnice, a u poslednjih pet godina održane su četiri izložbe u galerijama u Beogradu. Prijatno nas je iznenadila činjenica da osuđenici čitaju i da, pored knjiga koje dobijaju tokom poseta, vrlo intenzivno koriste biblioteku. Bibliotečki fond nije loš (oko 2300 knjiga), ali kako kažu, često nema dovoljno primeraka. Nismo sigurni da li je značajna zainteresovanost za čitanje posledica nedostatka drugih sadržaja, toga što im niko ne određuje kad i šta treba da čitaju ili nekih drugih okolnosti, ali svakako ukazuje da ima i konstruktivnih sadržaja za koje se više osuđenika može zainteresovati.

Aspekt resocijalizacije posmatrali smo kroz organizaciju i rad Službe za tretman, a cilj nam je bio da utvrdimo da li, i koliko su učinjeni reformski potezi zaista doprineli promenama u ovoj sferi rada i funkcionisanja. Izvor podataka za ovu dimenziju bilo je osoblje Službe za tretman, osuđenici sa izrečenom merom bezbednosti obaveznog lečenja narkomana i alkoholičara, i dokumentacija

ustanove. U trenutku naše posete, od ukupnog broja lica koja su bila smeštena na Internom odeljenju i Odeljenju akutnih psihoza, zanemarljiv je broj onih koji podrazumevaju rad Službe za tretman.

Na osnovu poređenja i analize dobijenih podataka sa našim prethodnim izveštajima, date su preporuke o pravcu daljih promena u ovoj sferi rada, a koje bi bile u funkciji ostvarenja prava osuđenika u ovoj ustanovi i unapređenja procesa resocijalizacije.

Prema dokumentaciji ustanove, u trenutku naše posete ukupan broj lica kojima je izrečena mera obaveznog lečenja narkomana i alkoholičara bio je nešto veći od 300. Od toga, 220 narkomana i oko 90 alkoholičara. U odnosu na prethodne posete tendencija povećanja broja narkomana sada je još uočljivija. Od 2000. do 2006. godine njihov broj se kretao oko 100, a sada on prelazi 200. Ako znamo da je i u prethodnim godinama broj narkomana daleko prevazilazio predviđeni kapacitet ustanove za smeštaj ove kategorije (70), onda je za trenutnu situaciju suvišan svaki komentar. Broj lica na meri lečenja od alkoholizma nije ovoliko uvećan, ali nije zanemarljiv. U odnosu na prethodne godine uočljiv je blagi porast u svakoj posmatranoj godini, tako da se on sada kreće oko 90, a u prethodnim periodima je bilo u proseku od 60 do 70 alkoholičara. U svakom slučaju, trenutni broj osuđenika skoro dvostruko prevazilazi smeštajne kapacitete ustanove. Sam kvalitet i sadržaj rada u svim dimenzijama procesa resocijalizacije sasvim sigurno ne može imati onaj kvalitet koji bi omogućavao optimalan broj korisnika. Prenaseljenost se negativno reflektuje i na sve parametre vezane za uslove i kvalitet života, a koji, takođe, ni sa manjim brojem osuđenika nisu bili na zavidnom nivou.

Da bi se prevazišao problem, osoblje je primorano na različite improvizacije i prilagođavanje u svim elementima rada i funkcionisanja. Smeštajni kapaciteti se rešavaju ubacivanjem onolikog broja kreveta koliko fizički prostor dozvoljava. Kapacitet prijemnog, tzv. nultog odeljenja je oko 50 lica. Kako osoblje navodi *“...znate, mi ne znamo kog dana će ih koliko doći...u evidenciji na izvršenje već čeka više od 200. . molimo boga da ih dođe što manje jer nemamo gde da ih smestimo... jednog dana ih je došlo više od 100”*. Na pitanje kako postižu da „obrade“ toliki broj lica, kazali su nam da su „pojačali“ prijemno odeljenje još jednim timom, tako da sam stručni rad ne gubi na kvalitetu, ali da se vrlo često skraćuje period boravka u prijemnom odeljenju sa 30 na 15-20 dana, zavisno od dinamike dolaska novih lica. Osoblje nam je reklo, a i iz dokumentacije je vidljivo, da već duže vreme postoji zastoj oko psihološke opservacije novoprimljenih osuđenika zbog

rada samo jednog psihologa jer je druga psihološkinja na porodijskom odsustvu. I iz razgovora sa osuđenima se vidi da je sama procedura u prijemnom odeljenju ispoštovana, u smislu opservacije novopridošlog osuđenika/bolesnika sa svih aspekata (socijalni radnik, psiholog, specijalni pedagog, lekar i procesna služba obezbeđenja). Odgovori o vremenu boravka u prijemnom odeljenju nisu ujednačeni, ali može se zaključiti da period opservacije ni u jednom slučaju nije kraći od 15 dana. Pravila kućnog reda su svima saopštena, ali nam se čini da prema sadržaju onoga što osuđenici navode opisujući da znaju kućni red, nemaju jasnu svest (čak ni kada više od par meseci borave u ustanovi) o sadržaju i načinu na koji mogu ostvariti svoja prava koja se tiču nekih specifičnih medicinskih intervencija, slobodnog vremena, verske kulture, pravne pomoći, boravka u posebnoj prostoriji i sl. Uglavnom svi precizno znaju procedure i kazne koje im se mogu izreći za disciplinske prekršaje i neadekvatno ponašanje.

Svakako da valjana opservacija, ne samo ličnosti već i po pravilu kompleksne životne situacije osuđenika sa sociološkog, pedagoškog, psihološkog, kriminološkog, bezbednosnog i medicinskog aspekta, predstavlja osnovu za valjanu klasifikaciju i planiranje korekcionih programa. Međutim, klasifikacija i programi postupanja postaju besmisleni kada ne postoje nužni uslovi za njihovu realizaciju. Problem je što sa trenutnim brojem i kapacitetom nije moguće grupisati osuđenike ni na osnovu objektivnih kriterijuma (dužina kazne, pol, povrat, vrsta dela i sl.), a kamoli prema kriterijumima interne klasifikacije koji podrazumevaju raspoređivanje u odnosu na vid tretmana, intenzitet rada, vrstu slobodnih aktivnosti, kategoriju pogodnosti koju će koristiti i sl. Ne treba zaboraviti da u odnosu na druge ustanove koje na osnovu eksterne klasifikacije, koliko toliko, već dobijaju populaciju koja je kategorisana po objektivnim kriterijumima, u zatvorskoj bolnici su oni svi na jednom mestu. Prema statistici, za osuđenike koji su na meri obaveznog lečenja alkoholičara najviše je karakteristično nasilje u porodici (56) i uglavnom su starosti od 40 do 70 godina. U narkomanskoj populaciji dominiraju imovinska krivična dela (oko 90), razbojništva (oko 60) i zloupotreba droga -tačnije neovlašćena proizvodnja, držanje i stavljanje u promet opojnih droga (oko 80). Reč je o mlađoj populaciji. Objasnjeno nam je da se maloletnici kojima je izrečena mera obaveznog lečenja (pre svega narkomana, kao dominantna mera) više ne smeštaju u ovu ustanovu (zakonski to nije dozvoljeno, a u praksi ustanova za te namene ne postoji - iako je

zakonodavac predviđa).³ Od ukupnog broja žena, (njih ima 20), 19 je narkomanki i jedna je alkoholičarka. Žene su smeštene odvojeno od muškaraca. Alarmanan je podatak da od ukupnog broja alkoholičara i narkomana čak 76 odsto su povratnici. Od 220 narkomana 161 su povratnici (73 odsto), a kod alkoholičara je čak 83 odsto povratnika. Na prvi pogled, moglo bi se reći da su efekti rada na resocijalizaciji poražavajući, ali posmatrajući sveukupne okolnosti kvalitet rada je kakav je jedino moguć i izvodljiv.

Problem koji se nadovezuje, a koji je u vezi sa brojem osuđenika, jeste veličina vaspitnih grupa i uslovi za realizaciju tretmana. Od ukupnog broja vaspitača (7), 4 su raspoređena na odeljenju narkomanije, 2 na odeljenju alkoholizma i 1 na Interno i Odeljenje akutnih psihoza. Broj osuđenika koji svaki vaspitač ima u svojoj vaspitnoj grupi kreće se od 50 do 60. Na pitanje koliko dnevno ima razgovora sa osuđennicima, rečeno nam je do 10 maksimalno, a trajanje razgovora je 30 do 40 minuta. Prema mesečnoj statistici, međutim, to baš i nije tako. Naime, evidencija obavljenih razgovora u određenom mesecu ukazuje da je obavljeno 12 informativnih-uvodnih razgovora; 21 neplaniranih i 37 planiranih. Opet, iz razgovora sa osuđennicima smo u većini slučajeva čuli da retko viđaju svog vaspitača: „samo dođe na rešetku“, a samo mali broj je rekao da ih vaspitač često posećuje i razgovara sa njima. S druge strane, uvidom u plan rada po odeljenjima, jasno je da pored individualnih razgovora sa osuđennicima vaspitači obavljaju i brojne druge aktivnosti, a koje se tiču učešća u vizitama, organizovanja kreativnih radionica, edukacije (alkoholizam, narkomanija). Sprovode se razni oblici grupnog rada prilagođeni različitim kategorijama, kontakti sa porodicom i drugim institucijama... Takođe, jedan socijalni radnik i dva psihologa obavljaju i specifične poslove iz svog domena. Međutim, diskutabilno je koliko je ovaj rad moguć u odnosu na ukupan broj osuđenika. Iz dokumentacije smo uočili da je porodična terapija kao značajan aspekt resocijalizacije, kao i jedini element koji ima veze sa postpenalnim programom, za celu 2009. godinu sveden na svega 13 osuđenika (50 seansi). Objašnjeno nam je da porodičnu terapiju vodi samo jedna osoba (sa završenom obukom iz Sistemske porodične terapije) i da fizički nije moguće realizovati ovaj vid grupnog rada u potrebnom broju i predviđenom dinamikom zbog prevelikog broja osuđenika, ali često i prostornih ograničenja. Nedostatak dovoljnog broja prostorija prepreka je i u radu vaspitača, jer planirane i neplanirane razgovore sa osuđennicima ne

3 Za sada se maloletnici koji imaju potrebu za lečenjem od PAS upućuju u VPD u Kruševcu (poseban deo u okviru doma organizovan za prijem i smeštaj ovih lica).

usklađuju sa potrebama osuđenika već sa slobodnim tv „salama“ u bloku, kancelarijama i sličnim alternativama.

Ono što nas je prijatno iznenadilo u odnosu na druge ustanove jeste da su kancelarije vaspitno-korektivne službe smeštene u bloku gde i osuđenici, kao i da osuđenici mogu neformalno da se obrate, bez molbenog raporta, za razgovor sa vaspitačem. Generalno, komunikacija osuđenika i osoblja Službe za tretman stvara utisak klime i odnosa koji podrazumevaju obostrano poštovanje i uvažavanje, slobodno iznošenje mišljenja osuđenika, odsustvo straha i rigidnih obrazaca komunikacije. Međutim, međusobni odnosi samih osuđenika i psihosocijalna klima u bloku ne ostavljaju takav utisak. Na pitanje da li misle da postoji opasnost da budu povređeni od drugih osuđenika, svi osuđenici sa kojima smo razgovarali su potvrdno odgovorili. Manji broj se izjasnio da može biti ubijen, i možda, seksualno napadnut. Na pitanje da li se osuđenici međusobno dobro procenjuju, svi su rekli - da, a kako je jedan osuđenik izjavio, *“svi imaju maske, ali one brzo padaju”*. Interesantno je da većina osuđenih smatra da osoblje uglavnom zna i otkrije i kazni prave krivce, ali bilo je i onih koji misle da osoblje uglavnom ne zna i ne kažnjava prave krivce. Ove tvrdnje se potvrđuju i kroz statistiku incidenata. U poslednjih šest meseci registrovano je najviše međusobnih konflikata osuđenika (28), kao i posedovanje i konzumiranje psihoaktivnih supstanci (10). Pretpostavljamo da zbog osuđeničke „solidarnosti“ osoblje zapravo nema uvid u stvarni broj ovih incidenata (*“tamna brojka”*). Objašnjenje za razumevanje pomenute klime i odnosa među osuđenicima osoblje vidi u jednom paradoksu, a to je da ima veoma mnogo osuđenika koji realno ne pripadaju njima (prvenstveno misleći na meru lečenja narkomana). Naime, osoblje nema dilemu da veliki broj tzv. narkomana to nije, već da su u pitanju narko-dileri koji na različite nelegitimne načine uspevaju da dobiju meru pošto im je zbog brojnih razloga to isplativije. Po mišljenju zaposlenih, oni čine gotovo polovinu(!) ukupnog broja narkomana i predstavljaju najveći problem u radu, jer su i u ustanovi organizovani i snažno orijentisani ka rasturanju i podržavanju zloupotrebe droga. Uz sve napore, osoblje teško uspeva da se izbori sa ovim problemom jer nisu u pitanju pojedinci već „masa“ koja samim tim lako formira i određeni sistem vrednosti i neformalna pravila. Jasno je da ovaj paradoks u samom startu otežava i predstavlja najsnažniji ometajući faktor u ionako zahtevnom i složenom radu osoblja u tretmanu stvarnih zavisnika.

Osoblje je skrenulo pažnju i na još jedan problem, a koji se opet svodi na problem broja osuđenika i kapaciteta ustanove. Naime, često se dešava da

se osuđennicima prekida mera ne zato što više nemaju potrebu za tretmanom, već zato što nema mesta usled ogromnog priliva novih lica. Po ovome bi se moglo zaključiti da se u velikom broju slučajeva kriterijumi spuštaju i svode lečenje zavisnosti samo na prvu, nužnu fazu prevazilaženja fizičke zavisnosti uz farmakoterapiju, a dalji tretman zbog pomenutih razloga obično nije moguće sprovesti i time proces lečenja zaokružiti nužnom psihosocijalnom podrškom. Sve ovo celu situaciju čini složenijom i kompleksnijom. Pokazatelj realnih efekata i mogućnosti rada na tretmanu, u trenutnim okolnostima, mogao bi biti broj osuđenika koji su na odeljenju Zona bez droge. U vreme naše posete njih je bilo samo 11.

Kada je reč o organizovanim slobodnim aktivnostima osuđenika, treba istaći da postoji spoljni saradnik koji dva puta nedeljno vodi dramsku radionicu u koju su uključeni osuđenici na lečenju od narkomanije (alkoholičari nisu pokazali zainteresovanost) i to uglavnom sa odeljenja Zona bez droge. Kako nam je rečeno, osuđenici su do sada izveli nekoliko predstava u Ustanovi, a i izvođenje predstave „Pinokio“ u Domu kulture „Vuk Karadžić“ imalo je pozitivne efekte na osuđena lica i veliki odjek u javnosti. Uz sve pohvale za ovaj oblik rada, njegove efekte i dodatno angažovanje osoblja, moramo da primetimo da je u odnosu na ukupan broj osuđenika participacija u ovoj i drugim sekcijama izuzetno mala. Ovde mislimo i na sadržaje terapije radom i okupacione terapije. Iako je učešće u ovim aktivnostima isključivo na osnovu dobrovoljnosti osuđenika, osoblje bi svakako moralo više pažnje da posveti samoj motivaciji osuđenika uvođenjem nekih pozitivnih podsticaja, davanjem primera, većoj atraktivnosti i kvalitetu ponuđenih sadržaja i sl. Za sportske aktivnosti nam je objašnjeno da se one realizuju isključivo u vreme redovne šetnje kada osuđenici igraju košarku ili fudbal, a imaju i stolove za stoni tenis. Ukupno gledajući, može se konstatovati da organizovane slobodno-vremenske aktivnosti faktički ne postoje. Možda to i ne treba da čudi, jer vaspitači u trenutnim okolnostima prevelikog broja osuđenika nemaju dovoljno vremena ni za osnovne aktivnosti, a i njihovo radno vreme se ne podudara sa slobodnim vremenom osuđenika. Takođe, za razliku od drugih ustanova, osoba koja bi bila uposlena samo na ovim poslovima nije predviđena.

Kada je reč o verskoj kulturi, u odnosu na prethodne posete, primetili smo da je preuređena jedna sala gde se osuđenici susreću sa sveštenikom kada dolazi u ustanovu.

Iako u ustanovi ne postoji nikakav formalni vid obrazovanja, treba istaći da čak 50 odsto osuđenika ima potrebu za osnovnim, odnosno srednjim obrazovanjem. Bez osnovne škole je 26 lica, a oko 130 ima završenu samo osnovnu školu. Ovaj podatak možda više usmerava na potrebne mere prevencije, ali svakako je značajan i prilikom planiranja potrebnih aktivnosti i programa postupanja.

PREPORUKE

- **Kroz saradnju na svim nivoima preduzeti potrebne korake u cilju smanjenja broja osuđenika koji realno ne pripadaju ovom tipu ustanove**
- **Poboljšati materijalne i tehničke uslove rada - omogućiti svakom osuđeniku privatnost razgovora sa vaspitačem**
- **Angažovati se na planiranju kvalitetnijeg i organizovanog praćenja i postpenalne podrške osuđeniku po završetku mere**
- **Preduzeti određene mere u cilju kvalitetnijeg i raznovrsnijeg organizovanja slobodnog vremena osuđenika**
- **Više pažnje posvetiti motivaciji i participaciji osuđenika u sadržajima terapije radom i okupacione terapije uvođenjem nekih pozitivnih podsticaja, davanjem primera, većom atraktivnošću i kvalitetom ponuđenih sadržaja**

Lica smeštena u zatvorskoj bolnici imaju na raspolaganju sve mogućnosti komuniciranja, u skladu sa zakonskim pravilima i zdravstvenim stanjem. Nedavno je otvoren novi blok ("blok bez droge"), u kome je trenutno smešteno 11 osoba i oni jedini imaju telefonsku govornicu u bloku. Osuđenici su, pak, imali primedbe na korišćenje telefona, tvrdeći da im se skraćuje vreme dozvoljeno za razgovor.

U okviru bolnice ne postoji prostorija za posete, već se koristi prostorija Okružnog zatvora. Sistem poseta i paketa dobro funkcioniše, a osuđenici se uglavnom nisu žalili. Međutim, Helsinškom odboru se obratilo nekoliko porodica, tvrdeći da njihova deca nisu dobila pakete koji su im upućeni, kao i da im nije bila dozvoljena poseta jer su, navodno, došli van predviđenog vremena. Iako ove tvrdnje nismo mogli da proverimo, smatramo da bi ustanova trebalo da ima fleksibilniju komunikaciju sa porodicama, imajući u vidu činjenicu da je pored pravnog, zdravstveno stanje dodatni otežavajući momenat, i za porodice, i za pacijente.

Istovremeno, za pohvalu je angažovanje zaposlenih koji brinu o nabavci stvari za pacijente, vode računa o trošenju novca i sprečavaju eventualne zloupotrebe od strane trećih lica (naročito kad se radi o psihijatrijskim bolesnicima) itd.

Pored dozvoljenih izlazaka, kontakt sa spoljnom sredinom neki osuđenici ostvaruju i kroz učešće u pozorišnim predstavama ili izlaganje umetničkih radova. Mada se i u samoj bolnici organizuju neki kulturno zabavni programi, trebalo bi da ih je više, upravo zbog zdravstvenih ograničenja koja mnogim pacijentima ne dozvoljavaju izlazak van bolnice.

PREPORUKE

- **Preispitati osnovanost primedbi na pravo na telefonske razgovore i primanje paketa**
- **Osmisliti programe u kojima će učestvovati što više osuđenika i omogućiti njihovu aktivnu participaciju tokom celog procesa**
- **Proširiti saradnju sa nevladinim organizacijama i umetničkim grupama koje bi mogle da deo svojih aktivnosti izvode u zatvorskoj bolnici**

VI - OSOBLJE

U odnosu na prethodne posete, broj radnika Službe za tretman povećan je sa 15 na 19 radnika. Međutim, to svakako nije dovoljno u odnosu na već pomenut porast broja osuđenika. U okviru Službe za tretman (prijemno i odeljenje za vaspitno-korektivni rad) angažovani su stručnjaci odgovarajućeg profila. U prijemnom odeljenju je 7 lica, po obrazovanju psiholozi, socijalni radnici i specijalni pedagozi. Odeljenje za vaspitno korektivni rad ima šefa - po vokaciji andragog, 2 psihologa, 1 socijalnog radnika i 7 vaspitača - spec. pedagozi. Načelnik Službe za tretman je već izvesno vreme angažovan u Okružnom zatvoru u Pančevu, pa trenutno poslove načelnika obavljaju šefovi odeljenja. Većina radnika ima radni staž duži od pet godina i više. Prosečne godine starosti su oko 36 (raspon od 33 do 52), a po polu, većinu čine žene.

Prema podacima i razgovorima sa 10-ak zaposlenih iz ove službe može se zaključiti da smatraju da je njihov posao potcenjen i da ima loš društveni status i ugled. Iako su nešto bolje ocenili zadovoljstvo sopstvenim poslom, na pitanje da li bi menjali svoj posao, većina je odgovorila da nije sigurna. Razlozi za ovakav stav svode se na malu mogućnost izbora drugog posla, loše uslove rada, malu platu, loše međuljudske odnose, visok nivo stresa i nedostatak edukacija.

Timski sastanci se održavaju gotovo svakodnevno, odnosno, minimalno jednom nedeljno. Zaposleni smatraju da timski pristup doprinosi multidisciplinarnom radu, razmeni mišljenja i lakšem rešavanju problema. Međutim, značajan broj zaposlenih doživljava da nema potpunu slobodu da stavlja primedbe na ono što se tiče života u ustanovi i da iznosi predloge. Većina zaposlenih položaj Službe za tretman doživljava kao degradiran u odnosu na njihovo znanje i odgovornost, kao i da je podređen zdravstvenoj službi. U tom pravcu idu i odgovori o međusobnoj saradnji sa kolegama iz drugih službi - ona je nešto lošije procenjena u odnosu sa zdravstvenom službom i stručnim timom. Saradnja sa drugim sistemima najlošija je sa Centrima za socijalni rad i drugim zdravstvenim institucijama, a zatim sa sudovima.

Većina zaposlenih smatra da previše administrativnih obaveza, ogroman broj osuđeničkih žalbi i molbi, rešavanje problema oko smeštaja i higijene osuđenih često odnosi dragoceno vreme za konkretan i neposredan rad sa osuđenima. I pored svega, navode da vrlo retko imaju prekovremeno angažovanje, kao i da vikendom ne rade.

Edukacije i stručno usavršavanje se organizuju vrlo retko. Samo jedna osoba ima edukaciju iz Sistemske porodične terapije, njih nekoliko je prošlo seminar o primeni alternativnih sankcija, jedna osoba je prošla edukaciju iz prevencije i lečenja bolesti zavisnosti i jedna trening iz forenzičke psihologije i ima specijalizaciju iz psihoterapije i savetovanja. Zaposleni smatraju da su im najpotrebnija znanja vezana za bolesti zavisnosti i zloupotrebe PAS, socijalne veštine, veštine komunikacije, empatije i sl. Više njih je navelo da su im neophodne veštine očuvanja sopstvene psihičke stabilnosti u trenutnim nehumanim uslovima. Većina zaposlenih smatra da, i kada se organizuju neke edukacije, na njih idu uvek isti ljudi.

Predlozi i sugestije zaposlenih u vezi unapređenja saradnje sa drugim institucijama uglavnom se svode na bolju saradnju i komunikaciju koja bi se morala regulisati na nivou određenih ministarstava. Takođe, smatraju da zakonske odredbe treba uskladiti sa realnim mogućnostima i uslovima u ustanovama, kroz saradnju i uključivanje ljudi iz neposredne prakse. Što se tiče stručnog rada, svi percipiraju da je potrebno daleko više edukacija, i da pre svega moraju obuhvatati veći broj zaposlenih. U vezi osuđenih, sugestije su išle u pravcu nužnosti smanjenja vaspitnih grupa, i s tim u vezi, više pažnje prilikom veštačenja za dobijanje mere lečenja kao i zakonske primene tretmana. Takođe smatraju da je značajno proširiti mogućnost i kapacitete radnog angažovanja osuđenika. Osoblje je izražavalo otvoreno nezadovoljstvo skorašnjim izmenama koje se odnose na usklađivanje zarada i drugih beneficija sa uvećanim trajanjem radnog staža i smatraju da se treba vratiti na stare odredbe. U poslednjih šest meseci nije bilo slučajeva povreda radnih obaveza i dužnosti od strane ijednog radnika ove službe.

Služba obezbeđenja ima ukupno pet odeljenja od kojih je jedno sprovodno (za potrebe suđenja, otpusta, prijema itd.) Ranije je cela služba radila u tri smene, ali je po preporuci Ministarstva pravde radno vreme skraćeno. Pravilo je i da jedan zaposleni ne može da radi šest meseci na istom radnom mestu. Načelnik službe obezbeđenja je na poziciji već deset godina i pravnik je po struci. Trenutno je 117 zaposlenih u službi, od kojih su 21 pripravnici. Prema sistematizaciji, upražnjeno je 18 radnih mesta. Prosečna plata komandira sa noćnim radom je 32.000 dinara, dok je prosek pripravničke plate oko 24.000 dinara. Svakako da ovakve zarade nisu adekvatne težini i odgovornosti posla, a još su manje stimulativne. Između ostalog, i ovim problemom bi morali da se pozabave nadležni u resornom ministarstvu i Upravi za izvršenje krivičnih sankcija.

Sumirajući opštu situaciju, kao i u drugim ustanovama, stiče se utisak opšte apatije i pesimizma zaposlenih, očigledan je sindrom sagorevanja, kao i nedostatak inicijative i entuzijazma.

PREPORUKE

- **Poboljšati materijalne i tehničke uslove rada celekupnog osoblja povećavanjem njihovih zarada i drugim stimulativnim merama za njihov angažovan, savestan i zakonit rad**
- **Rukovoditi se principom participacije zaposlenih u donošenju zakonskih i drugih značajnih rešenja koji se direktno ili indirektno tiču poboljšanja prakse**
- **Organizovati edukacije u skladu sa realnim potrebama u praksi i uključiti sve zaposlene kojima su neophodna dodatna znanja i veštine**
- **Podsticati saradnju sa spoljnim faktorima i kroz kooperativan rad i primenu ne samo direktnog već i indirektnog tretmana, ostvariti što kvalitetniju i maksimalno moguću pripremu zatvorenika za normalnu reintegraciju u društvo, a posebno u održavanju i poboljšanju njihovih odnosa sa porodicom, drugim osobama i društvenim organizacijama**

OKRUŽNI ZATVOR U NOVOM SADU

Datum posete:	<u>22. i 23. septembar 2010. godine</u>
Tip ustanove:	<u>poluotvorena</u>
Kapacitet:	<u>350</u>
Broj pritvorenika:	<u>oko 260 (od čega 13 žena)</u>
Broj osuđenika:	<u>oko 360</u>

I - KVALITET I USLOVI ŽIVOTA

- a) Arhitektonsko-tehnički uslovi,
opremljenost, ventilacija i osvetljenje,
sanitarni uslovi i higijena

U vreme posete Helsinškog odbora u zatvoru je bilo 624 lica, a kapacitet zatvora je 350. Ovaj podatak je sasvim dovoljan da ilustruje, ne samo uslove života, već i sve ostale aspekte važne za izvršenje sankcija, koji se tiču i osuđenika i zaposlenih u zatvoru.

Za razliku od poslednje posete u decembru 2006. godine, kada smo konstatovali rasterećenje pritvorskog dela, sada je problem prenaseljenosti veoma ozbiljan. U pritvoru smo zatekli 247 muškaraca i 13 žena, a kapacitet pritvora je do 140. Imajući u vidu da se lica u pritvoru zadržavaju i veoma dugo, kao i da vrlo često muškarci spavaju na dušecima i na podu pošto ne postoji prostor za dodatne krevete, jasno je da ne postoje ni minimalni uslovi za humano postupanje i poštovanje međunarodnih standarda. Trenutno je u sobama veličine 12-15m² smešteno i po osam lica. Zbog zakonskog ograničenja nismo bili u mogućnosti da uđemo u sobe, niti da razgovaramo sa licima u pritvoru, ali je očigledno da je ceo objekat u vrlo lošem stanju i da je potrebna hitna rekonstrukcija. Vлага i buđ predstavljaju ozbiljnu opasnost po zdravlje i pritvorenih i zaposlenih lica. Kako se u ovaj deo zatvora odavno nije ulagalo, pretpostavljamo da je i oprema u sobama pritvorenika dotrajala ili je nema, što su nam potvrdili i zaposleni. U okviru pritvora se nalaze četiri kabine za posete koje su odvojene

staklom. Pritvorsko odeljenje za muškarce sada koristi četiri šetališta ograđena zidovima i žicom, iako je reč o ustanovi za koju ovaj vid obezbeđenja nije predviđen. U dvorištima nema nadstrešnica za zaštitu od sunca ili kiše, niti ima klupa. Žensko pritvorsko odeljenje ima na raspolaganju četiri sobe, od kojih je jedna izdvojena za policijsko zadržavanje do 48 sati. Pritvorenice imaju posebno, malo dvorište koje ima isti sistem obezbeđenja.

Ukupan broj osuđenih lica je 336, od kojih je u zatvorenom odeljenju oko 220. Na prvom spratu zatvorenog odeljenja očigledni su jako loši higijenski uslovi, a to se odnosi pre svega na izgled i stanje sanitarnih prostorija, kupatila i toaleta. Veliki problem, koji je potencijalno rizičan po zdravlje osuđenih lica, jeste stanje mokrih čvorova koji su u delu ustanove zaista u alarmantno lošem stanju, sa povremenim izlivanjem fekalija i slično.

Nameštaj u sobama se vremenom prilično pohabao, a nedostaju i ormarići za smeštaj ličnih stvari (jedna kasetna na četiri zatvorenika). Sobe su slabo osvetljene, a ventilacija je loša, pa se oseća vlaga i čitav prostor odiše neprijatnim mirisima. Veliki higijenski problem predstavlja i nedostatak posteljina i njihovo održavanje, kao i manjak rezervne odeće za lica koja nemaju posete. U periodu našeg boravka je upravo bio aktuelan problem sa pranjem, jer vešeraj nije radio tri nedelje.

Na drugom spratu, uslovi su za nijansu bolji: kupatila su sređenija, neke sobe su okrečene.

Od zajedničkih prostorija postoje dve nedovoljno opremljene TV sale. U TV sali ima oko 20 mesta za sedenje, dok u njoj boravi, u proseku, oko 70 osuđenika.

Za razliku od pritvora i zatvorenog odeljenja, u poluotvorenom i otvorenom odeljenju uslovi su daleko bolji. Ova odeljenja su renovirana pre dve godine. Kad je reč o smeštajnim kapacitetima, u poluotvorenom odeljenju ima 100 lica, a kapacitet je do 150, što otvara dileme imajući u vidu problem prenaseljenosti u ostalim odeljenjima. U otvorenom odeljenju bilo je samo tri lica. Zgrada u kojoj se nalaze ovi osuđenici je nova, sobe su dobro opremljene, a i higijenski uslovi su dobri.

Za prekršajno kažnjene izdvojene su dve sobe sa po 14 kreveta i oni su smešteni odvojeno do osuđenika.

Novina u zatvoru je prijemno odeljenje koje je osnovano pre godinu dana i ima kapacitet oko 20-25 ljudi.

Sadržaji namenjeni sportu i rekreaciji bi mogli biti bolji i bez mnogo finansijskih ulaganja. U teretani se nalaze tri dotrajale sprave za vežbanje i tegovi. Pristup ovoj prostoriji je dozvoljen za vreme šetnji. U jednom delu dvorišta postoje i tereni za košarku i fudbal koje koriste svi zatvorenici, ali u različito vreme. Da bi se svima obezbedio pristup ovim terenima, pribegava se skraćivanju boravka na otvorenom na koje osuđenici imaju pravo, što je povreda njihovih prava, a i zakona. Na našu primedbu u tom smislu, rečeno nam je da se radi o iznuđenom rešenju i da je problem manji tokom leta kad su duži dani. Međutim, smatramo da bi uprava mogla da učini napor i opremi manja zatvorena dvorišta makar jednim košem ili stolovima za stoni tenis, mrežom za badminton i sl., pa bi razrešila problem. Ova primedba je utoliko pre opravdana jer su uslovi u sobama gotovo katastrofalni, pa su kretanje i boravak na svežem vazduhu od izuzetnog značaja u datim okolnostima.

b) Kuhinja, trpezarija i ishrana zatvorenika

U kuhinji rade dva profesionalna kuvara kojima pomaže 20- 25 osuđenih lica sa urednom sanitarnom dokumentacijom. Nadzor nad kuhinjom obavljaju lekari koji to jednom nedeljno i potpisom potvrđuju u knjizi evidencija.

Iako prostor ne deluje prijatno i skromno je opremljen, kuhinja i trpezarija su čiste i uredne. Kuhinja ima odgovarajuće posuđe za pripremu hrane.

Prema tvrdnjama zatvorenika, obroci ne sadrže mleko i mlečne proizvode, kao ni voće. Zatvorenici su imali pritužbe i na kvalitet i na količinu obroka. Lica koja se nalaze u pritvoru mogu da kupuju robu u posebnoj kantini ponedeljkom i petkom, dok osuđena lica iz poluotvorenog i zatvorenog odeljenja imaju svoj dan za kupovinu (utorak, odnosno četvrtak) u drugoj kantini koja je solidno snabdevena. Posetioci takođe kupuju proizvode u kantini, a od kuće se može doneti samo pripremljena hrana u providnoj kutiji, koja podleže proveru.

c) Medicinska nega zatvorenika

Medicinska služba u ovoj ustanovi i dalje ne postoji kao samostalna, već je deo prevaspitne službe. U njoj je zaposlen jedan lekar u stalnom radnom odnosu koji ne radi na medicinskim poslovima, već obavlja dužnost načelnika prevaspitne službe, i dva lekara opšte prakse zaposlena na određeno vreme.

Lekar koji je do skoro radio, napustio je ustanovu, a jedan od razloga je bilo nezadovoljstvo tri godine dugim angažmanom na određeno vreme. Od medicinskih tehničara u stalnom radnom odnosu je jedna medicinska sestra, dok su dva tehničara zaposlena na određeno vreme, a jedan po ugovoru o delu.

Praksa obezbeđivanja neophodnih kadrova putem ugovora o delu ili radu na određeno vreme za poslove koji su evidentno trajnog karaktera, prisutna je širom Srbije. Smatramo da je ona generalno loša, a naročito u slučaju zatvorskih i drugih sličnih ustanova gde je ionako teško doći do potrebnog stručnog osoblja. Uz to je rad na određeno vreme vrlo neprivačlan vid angažmana, jer osobu ograničava u mnogim svakodnevnim životnim situacijama, kao što su dobijanje bankarskih kredita, nemogućnost ostvarivanja naknade za prevoz i sl. Kako je adekvatnu osobu za rad u zatvorskoj medicinskoj službi vrlo teško naći, trebalo bi voditi više računa o tome da se kvalitetan kadar zadrži. Za rešavanje ovog problema neophodno je na nivou celokupne Uprave završiti dugo iščekivanu sistematizaciju ili pronaći neki drugi modalitet za rešavanje problema.

Kao posledica sistemski nerešenog statusa medicinske službe, i u ovoj ustanovi se zaposlene osobe koje obavljaju poslove medicinske prirode zvanično vode kao zatvorski službenici, odnosno mlađi savetnici i referenti. Pretpostavljamo da će se i ova nelogičnost ispraviti novom sistematizacijom pa je, i iz tog razloga, neophodno što pre završiti rad na njoj.

Lekari rade pre podne u smenama od 7 do 15h (jedan lekar) i od 8.30 do 16.30h (drugi lekar), a u preostalom vremenskom periodu (popodne i noć), kao i vikendom, uvek je jedan lekar u pripravnosti da na poziv u hitnim slučajevima dođe u ustanovu. Lekari rade u ambulanti koja je smeštena u pritvorskom delu ustanove i u prostoriji koja improvizovano služi kao ambulanta u zatvorenom delu. Lekar koji radi u ambulanti u zatvorenom delu nema sa sobom tehničara, pa kompletan administrativni posao radi sam.

U ustanovu dolaze, po ugovoru o delu, psihijatar (jednom nedeljno) i infektolog (jednom mesečno). U pogledu medicinske zaštite, konstatujemo da se koriste iste prostorije i oprema koju smo opisali u ranijim izveštajima.

U prethodnom izveštaju smo spomenuli da je pod okriljem Doma zdravlja, u prostorijama zatvora, formirana dnevna ambulanta za bolesti zavisnosti i savetovalište. Ovaj projekat je sproveden u saradnji sa Metadonskim centrom iz Novog Sada. Nažalost, moramo da primetimo da plan koji je postojao nije zaživeo, nije zaposlen planirani kadar i nisu započete ni terapijske ni

savetodavne procedure. Kada je o narkomanima reč, i u ovoj ustanovi se sprovodi samo nastavak prethodno započete metadonske terapije pre dolaska u zatvorsku instituciju. Zatvorena lica su izrazila lično nezadovoljstvo što se ta terapija deli oko podneva jer bi, po njihovom mišljenju, efekat same terapije bio bolji ukoliko bi je dobijali ranije ujutro. Smatramo da, ako je to organizaciono i iz kadrovskih razloga moguće, treba izaći zatvorenim licima u susret i pomeriti vreme davanja metadona.

U trenutku posete u ustanovi je boravilo 256 narkomana, 33 alkoholičara, 76 hepatitis C pozitivnih, a nije bilo zaraženih HIV-om. Ovom prilikom treba spomenuti značajno poboljšanje u otkrivanju hepatitisa C, kao i HIV virusa, zahvaljujući edukaciji lekara i potom svakodnevnoj primeni Dobrovoljnog i poverljivog savetovanja i testiranja. Zahvaljujući ovom programu, vrlo visok procenat zatvorenika pristaje na testiranje.

Dnevno se obavi oko 100 pregleda (oko 45-50 po lekaru). Iz razgovora i sa zaposlenima i sa zatvorenicima, dobili smo informaciju da je stražarsko osoblje prisutno kod svakog lekarskog pregleda. Zbog toga ponavljamo da se ovako narušava pravo zatvorenika na poverljiv odnos sa lekarom i da bi lekarske preglede trebalo obavljati tako da ih ne mogu ni čuti ni videti drugi osuđenici i zatvorsko osoblje. Jedini izuzetak od ovog pravila mogu biti situacije koje se procenjuju kao opasne po lekara, kao i situacije u kojima to sam lekar zahteva. To svakako ne mogu biti svi pregledi, pa bi u toj oblasti trebalo promeniti svakodnevnu praksu.

Od aprila meseca u ustanovi je angažovan i stomatolog, po ugovoru o delu. Kako ustanova poseduje stomatološku ordinaciju, uvedeni su redovni stomatološki prvi pregledi kod svakog novoprimljenog zatvorenika, a u toku boravka pružaju se usluge smirivanja bola i vađenja zuba. Ukoliko bi se nabavio potrošni materijal, u ustanovi postoje uslovi i za pružanje ostalih vidova stomatoloških usluga. Inače, stomatolog dolazi u ustanovu svakog dana.

Nepostojanje direktne telefonske linije donosi dosta problema pripadnicima zdravstvene službe. Zakazivanje brojnih specijalističkih pregleda se obavlja telefonom, tačno određenog dana i u određeno vreme, pa kada medicinska sestra ne uspe da uspostavi vezu, sve se odlaže čak i za mesec dana, što izaziva nerazumevanje i revolt kod osuđenih lica. Medicinska služba poseduje samo jedan kompjuter i osnovnu medicinsku opremu u ambulanti. Kako je reč o veoma važnom sektoru, a imajući u vidu broj zatvorenika i loše životne

uslove, mišljenja smo da bi službu trebalo dodatno opremiti i osposobiti za funkcionalno delovanje.

Među zatvorenim licima od organskih oboljenja se najčešće sreću poremećaji vezani za hipertenziju (dvestotinak), dijabetičara ima dvadesetak, od kojih su oko 3-10 na insulinskoj terapiji. Za preglede van ustanove najčešće se koriste Klinički centar, bolnica u Kamenici i Hitna pomoć.

Evidencija povređivanja i samopovređivanja se vodi i čini sastavni deo periodičnih izveštaja koje medicinska služba dostavlja upravi. U periodu od januara do juna 2010. godine od povreda je registrovana jedna posekotina, pet preloma, jedna opekotina, a bilo je i osam samopovređivanja, od čega dva sečenja, četiri gutanja stranih predmeta i dva trovanja, kao i tri pokušaja samoubistva (jedno vešanjem i dva trovanjem). Realizovanih samoubistava nije bilo, a desile su se dve prirodne smrti.

Veliki problem predstavlja obavezna kontinuirana edukacija medicinskog osoblja koja je u cilju očuvanja licenci za rad obavezna i za srednjoškolski i za visoko obrazovani medicinski kadar. Problem je višestruk, od dobijanja slobodnih dana, preko plaćanja potrebnih kotizacija, pronalaženja predavanja za koja nisu potrebne kotizacije i sl. Najveći problem koji je sistemski i o kome bi trebalo brinuti na nivou svih ustanova možda je zakonska obaveza da se polovina potrebnih poena sakupi u ustanovi u kojoj je osoba zaposlena (interna predavanja), a polovina van ustanove (eksterna predavanja).

PREPORUKE

- **Na nivou Ministarstva pravde hitno pristupiti rešavanju problema prenaseljenosti zatvora**
- **Neophodno je renoviranje stare zgrade i hitno saniranje svih instalacija koje trenutno ugrožavaju i zdravlje ljudi i bezbednost. Uz to, treba renovirati toalete i kupatila u pritvoru i u delu koji služi za smeštaj zatvorenika**
- **Otpočeti sa planskim, postepenim nabavkama novog nameštaja, ormarića za smeštaj ličnih stvari i druge opreme i u sobama i u zajedničkim prostorijama**
- **Postaviti nadstrešnice i klupe u delu za šetnju pritvorenika**
- **Obezbediti makar minimalne uslove za**

sportsko-rekreativne aktivnosti u svim otvorenim prostorima koje koriste osobe u pritvoru i osuđenici

- **Analizirati primedbe na ishranu i obezbediti mleko, mlečne proizvode i voće**
- **Insistirati na kontinuiranoj edukaciji medicinskog osoblja i obezbediti uslove da se ona sprovodi i u ustanovi i van nje**
- **U saradnji sa Upravom i resornim ministarstvom pokrenuti proces rešavanja svih problema koji opterećuju rad zdravstvene službe**

II - BEZBEDNOST

Okružni zatvor u Novom Sadu po arhitektonsko-građevinskim karakteristikama predstavlja izuzetno obezbeđenu ustanovu, neprimereno statusu zatvora poluotvorenog tipa. Svi objekti u kojima su smešteni pritvorenici i zatvorenici opasani su visokim zidom na čijem je vrhu bodljikava žica. Veliki deo prozora je sa gvozdanim rešetkama. U okviru zatvora jedino je odeljenje pritvora pod video nadzorom, ali su obezbeđena sredstva (u okviru projekta „Bezbedan grad“ u Novom Sadu) za uvođenje video nadzora u svim odeljenjima u zatvoru. U vreme naše posete projekat je bio na početku, a neki zatvorenici su u okviru radne terapije angažovani na pripremnim zemljanim radovima.

U službi obezbeđenja ističu da nije bilo bekstava zahvaljujući i ovakvim merama bezbednosti. Činjenica da su u zatvoru lica sa kraćim kaznama više nije garant dobrog ponašanja, kažu pripadnici obezbeđenja, jer ima dosta povratnika, a i struktura kriminalaca je pogoršana u odnosu na ranija vremena.

Inače, služba obezbeđenja u Okružnom zatvoru u Novom Sadu ima 64 zaposlena lica na neodređeno, i 19 na određeno vreme. Među zaposlenima u službi su četiri žene. Imajući u vidu ukupan broj zatvorenika, odnos broja zaposlenih u službi je 1:8, što nije dovoljno za optimalan nivo bezbednosti u zatvoru. Prema rečima vršioca dužnosti načelnika službe obezbeđenja, ovaj problem se „premošćuje“ stalnim dežurstvima, mada to ne bi smelo da predstavlja trajno rešenje. Zatvor je tražio da im se odobri nova sistematizacija u kojoj je za ovu službu predviđeno 138 radnih mesta. Što se tiče obrazovne strukture, dva zaposlena imaju visoku

stručnu spremu, a ostali imaju srednju stručnu spremu. Učestalost prekovremenog rada zavisi od obima posla, naročito od broja sprovođa kojih dnevno, u proseku, ima oko 20, jer Okružni zatvor u Novom Sadu pokriva teritorije 17 sudova.

Radno vreme službe obezbeđenja (tzv. turnus) izgleda ovako: prvi radni dan od 7h do 19h, drugi radni dan od 7h do 15h, zatim istog dana od 19h do 7h (samo četiri sata razmaka), jedan slobodan dan, i opet isti raspored radnog vremena od 7h. Imajući u vidu ovakvo radno vreme i prirodu posla, zaposleni su jako iscrpljeni i pod stresom zbog prekovremenog rada. O nezadovoljstvu zaposlenih govore česte pritužbe na radno vreme. I sami su nam potvrdili da vremenom postaju psihički nestabilniji, samim tim i manje profesionalni na svom radnom mestu. Pritom, poslednji sistematski pregled u ovom zatvoru su imali 2004. godine. Pored prekovremenog rada, žale se i na slabu opremljenost, a kao primer navode da im je u septembru stigla oprema za letnji period. Ove primedbe i uopšte položaj pripadnika obezbeđenja karakteristični su i za druge zatvore i zahtevaju hitnu reakciju nadležnih. Helsinški odbor je već više puta upozorio na ozbiljnost postojeće prakse koja potpuno ignoriše zdravstveno, a naročito psihičko stanje naoružanih ljudi.

Vozni park ove ustanove čine tri specijalna vozila. Imajući u vidu da se dnevno izvodi van zatvora u proseku 20 lica, trebalo bi najmanje osam specijalnih vozila da bi se „pokrio“ traženi broj sprovođa u jednom danu. Funkcionisanje putem „snalaženja“ nosi sa sobom visok bezbednosni rizik.

Kontrola paketa se vrši najpre pregledom kroz rentgen aparat, a zatim i ručno, posle čega se dostavlja u blok. Osuđenici koji nisu radno sposobni i/ili nemaju novčanih sredstava imaju obezbeđene higijenske pakete. Pretresi prostorija se vrše samo po potrebi, dok planski pretres nije moguć zbog nedostatka vremena i osoblja.

Tokom 2010. godine zabeleženo je sedam tuča između osuđenika, jedna krađa imovine i uništavanje lične imovine i 14 zloupotreba psihoaktivnih supstanci. Broj učinjenih teških disciplinskih prestupa je 99, od čega su 92 osuđenika disciplinski kažnjena. Broj incidenata kada je upotrebljena mera prinude je devet, razlog je sprečavanje samopovređivanja, savladavanje pasivnog i aktivnog otpora i sprečavanje nasilja prema drugom licu. Mera prinude koja se koristila je upotreba fizičke snage, gumene palice, vezivanje i izdvajanje. Zabeležena je i pobuna 32 osuđenika, koji su odbili da posle redovne šetnje uđu u svoje sobe. Razlog njihovog nezadovoljstva bilo je maltretiranje i krađa lične imovine od strane petorice drugih zatvorenika. Uprava zatvora je reagovala

tako što je petoricu problematičnih zatvorenika prebacila u posebnu sobu i odvojila ih od ostalih zatvorenika. Prema rečima pripadnika obezbeđenja, problematične odnose među osuđenima je nemoguće kontrolisati pri postojećim uslovima. Iako taj argument uvažavamo, smatramo da uprava i služba obezbeđenja moraju pronaći način za zaštitu osuđenih lica. Čini nam se da među zaposlenima u srpskim zatvorima nedostaje svest o ovoj obavezi, koja proizilazi iz domaćih, ali i međunarodnih propisa.

PREPORUKE

- **Revidirati sistematizaciju pripadnika službe obezbeđenja i povećati broj stražara do nivoa koji će moći da obezbedi nesmetano funkcionisanje ustanove**
- **Obnoviti vozni park kako bi se omogućio bezbedan i blagovremen sprovod**
- **Obezbediti uslove za redovni i vanredni pretres prostorija**
- **Obezbediti humanije i bolje uslove za rad osoblju, kao i obavezan zdravstveni pregled**
- **Organizovati različite vidove edukacija za pripadnike službe u skladu sa potrebama i promenama u strukturi osuđenika**

III - ZAKONITOST POSTUPANJA

Kako je već pomenuto, i u ovoj ustanovi se na izdržavanju nalaze i lica koja su osuđena na duže kazne, što nije u skladu sa zakonom, ali je iznuđeno rešenje zbog malog broja mesta u zatvorima u Srbiji. Prenaseljenost, kao i u drugim zatvorima, utiče na sve druge aspekte i, u manjoj ili većoj meri, dovodi do neusklađenosti sa zakonskim propisima i standardima. U ovoj ustanovi je izvršena delimična diferencijacija osuđenika, u smislu da su prekršajno kažnjena lica odvojena od krivično kažnjenih, ali je zato u okviru ove druge grupe potpuno nemoguće napraviti bilo kakvu razumnu podelu. To nadalje utiče na kvalitet i mere koje se sprovode u tretmanu, ali i na sva druga prava zatvorenika, kao i zaposlenih.

Na prijemnom odeljenju, osnovanom pre godinu dana, rade psihijatar, defektolog, socijalni radnik i lekar. Svakog četvrtka se radi kategorizacija. U ovom zatvoru lica se u prijemnom odeljenju zadržavaju od 7-10 dana, mnogo kraće od uobičajene prakse i zakonskog maksimuma. Imajući u vidu da su to osuđenici sa kraćim vremenskim kaznama i da prijemno odeljenje ima stručni tim za adekvatnu procenu, kraće zadržavanje se može tretirati kao opravdano i u korist osuđenika, mada je to verovatno iznuđeno rešenje zbog velike fluktuacije. Ipak, smatramo da treba biti obazriv u svakom pojedinačnom slučaju, jer pogrešna procena doneta za ovako kratko vreme može imati dugoročne i ozbiljne posledice po osuđenika tokom odsluženja zatvorske kazne.

Što se tiče informisanosti osuđenih, utisak je da u tom smislu treba unaprediti postojeće stanje, naročito u pritvorskom i zatvorenom odeljenju. Uprkos nepovoljnim uslovima, zatvor je obezbedio dobro funkcionisanje osuđeničkog depozita kao i naknade za rad. U tom smislu, prava osuđenika su ispoštovana, što su i oni sami potvrdili.

U matičnoj službi rade samo dve osobe, što nije dovoljno imajući u vidu obim i vrstu posla. Rečeno nam je da, na sreću, do sada nije bilo propusta, mada su preopterećeni, a ne smeju da naprave grešku. Kao i u drugim zatvorima, administrativne obaveze (vođenje dosijea u dva programa, plus ručno u knjigama, sastavljanje brojnih izveštaja itd.) oduzimaju najveći deo vremena, na uštrb osuđenika. Novina je da su u kancelariji sada samo predmeti iz tekuće godine, dok je arhiva izmeštena u posebno obezbeđen deo nove zgrade gde pristup ima samo osoblje matične službe u pratnji obezbeđenja. Ovo je veoma važan detalj koji se, i te kako, može odraziti na mnoge aspekte rada i postupanja ustanove.

U zatvoru je samo jedan pravnik, što znači da on mora biti dostupan u svakom trenutku, čak i ako je na bolovanju ili godišnjem odmoru. Nema sumnje da je ovakva situacija stresna po tu osobu, a takođe je potencijalno rizična i po osuđenike. Smatramo da ovi poslovi moraju biti pokriveni makar sa dva izvršioca, a i to nije dovoljno imajući u vidu broj osuđenih i lica u pritvoru. Interesantno je da zatvori u Srbiji imaju veoma malo pravnika među zaposlenima, što je svakako nonsens. Po našem mišljenju, to je posledica duboko ukorenjenog, ali pogrešnog stava po kome pravna zaštita prestaje momentom izricanja pravosnažne presude. Ne treba posebno naglašavati koliko je u današnje vreme ovakav pristup neodrživ sa aspekta ljudskih prava. Stoga je preporuka svim zatvorima, kao i višim instancama, da hitno usaglase praksu sa stvarnim

potrebama koje proističu iz obaveze države da vodi računa o širokom spektru prava i osuđenika i zaposlenih. Napominjemo da je pritom neophodna promena svesti i svojevrsna edukacija zaposlenih na svim nivoima.

Inače, s obzirom na to kakvi su uslovi u zatvoru, broj disciplinskih prekršaja ne izlazi iz okvira prosečnog. Kod zatvorenika, obično se radi o tučama, kašnjenju i sl. Što se tiče zaposlenih, u poslednje tri godine nije bilo postupaka za nedozvoljeno unošenje mobilnih telefona ili psihoaktivnih supstanci (PAS), dok su pripadnici obezbeđenja najčešće sankcionisani zbog neurednog izgleda i ulaska u pritvor bez ovlašćenja, a dvojica zaposlenih su kažnjeni jer im je pobe-gao zatvorenik tokom sprovoda. Ne ulazeći dublje u problematiku svakog pojedinačnog slučaja, želimo samo da još jednom istaknemo ozbiljne propuste koji postoje u svim zatvorima, a koji su posledica neprihvatljivog i nonšalantnog odnosa Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i Ministarstva pravde u pogledu obezbeđenja sprovoda.

Iako se kod pritužbi, žalbi i u disciplinskim postupcima formalno-pravno poštuje predviđena zakonska procedura, ima mnogo razloga koji čine opravdanom sumnju da postoje propusti u zakonitosti postupanja. Preveliki broj osuđenika, među kojima je značajan broj zavisnika, nedostatak prostora i osoblja itd. neminovno vode ka različitim oblicima nezakonitih ponašanja, pa rezignirana izjava pripadnika službe obezbeđenja jednog zatvora, koji nam je rekao: „Kad se zatvore vrata, više niko ne zna šta se sve dešava“, možda najbolje opisuje realnost zatvorskih ustanova u Srbiji, pa i Okružnog zatvora u Novom Sadu.

PREPORUKE

- **Uvesti praksu stalnog preispitivanja popunjenosti u okviru različitih režima, kako bi se bolje koristili smeštajni kapaciteti, a osuđenici dobili pogodnosti koje zasluže**
- **Sve službe od kojih zavisi kategorizacija osuđenika moraju tome da posvete kontinuiranu i veću pažnju, kako bi se osuđenim licima omogućilo pravo na bolji tretman i smeštaj**
- **Obezbediti bolju informisanost osuđenih i pomoć pri ostvarivanju zakonom propisanih prava**

- **Omogućiti dodatne edukacije zaposlenih u pogledu užeg stručnog usavršavanja, kao i na nivou opšteg znanja o domaćim i međunarodnim standardima koji se primenjuju u zatvorskim ustanovama**
- **U dogovoru sa Upravom i resornim ministarstvom preduzeti hitne mere na otklanjanju propusta koji su posledica neadekvatne sistematizacije radnih mesta i nedostataka neophodnih uslova i opreme za rad.**

IV – RESOCIJALIZACIJA

U nameri da utvrdimo da li, i kakve su se promene ostvarile u ovom aspektu u odnosu na naš izveštaj s kraja 2006. godine, posmatrali smo iste dimenzije i sadržaje kao i u prethodnoj poseti (tretman, radno i profesionalno osposobljavanje, slobodno-vremenske aktivnosti, postpenalni program). I ovog puta izvor podataka bili su stavovi osuđenika i osoblja službi odgovornih za pojedine aspekte resocijalizacije, kao i dokumentacija ustanove.

Kao što je već pomenuto, očigledan je porast i pritvorenih, i osuđenih lica, i to za više od 50 odsto. Cela situacija ne bi bila toliko alarmantna da ustanova raspolaže dovoljnim kadrom i kapacitetom za smeštaj. Na žalost, prenaseljenost je prisutna u svim ustanovama, pa se ovaj problem reflektuje i na strukturu osuđenika, koja više nije i ne može biti adekvatna tipu ustanove u koju se smešta. U ovom zatvoru, kako nam je rečeno, gotovo svi osuđenici imaju status povratnika, a više od 30 odsto ukupnog broja osuđenih ima izrečenu kaznu dužu od jedne godine. Takođe, opšti trend povećanja broja osuđenih prati već odavno uočen porast broja zavisnika od PAS. S tim u vezi je i struktura prema vrsti krivičog dela i uzrastu. Od ukupnog broja osuđenih, 80 odsto je od 18 do 27 godina, od čega 27 odsto uzrasta od 18 do 21 godine. Struktura krivičnih dela ukazuje da je najviše teških krađa i krađa, zatim dela u vezi zloupotrebe droga i razbojništva. Prema obrazovnoj strukturi, više od 50 odsto ima završenu samo osnovnu školu. Očigledna prenaseljenost i složena struktura osuđenika, nužno vode u različite impovizacije i *ad hoc* rešenja, što se negativno reflektuje ne samo na opšte uslove života i funkcionisanje osuđenih, već i na sadržaje i kvalitet procesa resocijalizacije.

Iako u odnosu na prethodnu posetu možemo konstatovati da sada postoji adekvatan tim za prijem osuđenih, efikasnost njihovog rada ograničena je prevelikom brojem i prostornim deficitom odeljenja za prijem. Prilikom klasifikacije osuđenih najvažniji kriterijumi su vrsta dela i prethodna osuđivanost (kriminološki i penološki povrat). Sami osuđenici su rekli da su u prijemnom odeljenju boravili oko sedam dana, većina je izjavila da su bili upoznati sa kućnim redom i da im je on i sada dostupan u biblioteci.

Trenutno je u zatvorenom odeljenju raspoređeno nešto više od 200 osuđenika, a u otvorenom-poluotvorenom oko 100. Odnos broja vaspitača i osuđenika je daleko lošiji nego ranije. Vaspitne grupe broje i više od 50 osuđenih na jednog vaspitača, dok se taj broj ranije kretao oko 20. U tom smislu, ne iznenađuje što osuđenici smatraju da im vaspitač ne posvećuje dovoljno pažnje, kao i da nemaju osećaj da im bitno pomaže u rešavanju za njih značajnih problema. Manji broj osuđenika objasnio je da je vrlo bitno ko ti je vaspitač, odnosno prema pojedinim vaspitačima je iskazan pozitivan stav. Takođe, osuđenici percipiraju da dobijanje povoljnijeg režima (otvoreno-poluotvoreno) nije stvar dobrog ponašanja i angažovanja, već privilegija onih koji imaju da plate ili na druge načine pridobiju blagonaklonost osoblja. Ove tvrdnje bi trebalo ozbiljno razmotriti i ispitati da li su sumnje na korupciju osnovane.

Tretman se svodi na individualni rad, kroz planirane i neplanirane razgovore. Pored velikog broja osuđenika, osoblje je istaklo da vrlo često deficit prostora, kao i prevelik broj administrativnih obaveza, značajno utiču na mogućnost kvalitetnijeg rada sa osuđenima. Prisustvo zatvorenika koji su osuđeni na duže zatvorske kazne, veliki broj narkomana i povratnika dodatni su problem sa kojima se osoblje teško nosi. Pored toga, po njihovim rečima, gotovo svi osuđenici imaju psihijatrijske dijagnoze "...nema razlike između psihijatrijskog odeljenja i zatvora, a ovo nije ustanova za lečenje". U prethodnim izveštajima je istaknut značajan pomak u rešavanju problema zavisnika od PAS. Na žalost, početni zanos, edukacija osoblja i saradnja sa relevantnim institucijama danas se čini nedovoljnim za hvatanje u koštac sa ovim problemom. Zbog prenaseljenosti deo predviđen kao stacionar i takozvano *Odeljenje bez droge* promenili su namenu i služe za smeštaj osuđenika. Lečenje putem metadonske terapije ograničeno je brojnim problemima, što subjektivne, što objektivne prirode. Poseban problem je nedostatak saradnje sa faktorima izvan ustanove, odnosno nemogućnost nastavka lečenja i psihosocijalne podrške posle izlaska zavisnika. Generalno, posebni programi pripreme za otpust ne postoje.

Ono što je svakako korak unazad tiče se mogućnosti obrazovanja, odnosno radnog i profesionalnog osposobljavanja osuđenika (pogotovo uzimajući u obzir trenutnu uzrasnu strukturu). U ranijem periodu postojala je mogućnost osnovnog i srednjeg obrazovanja jer je postojao ugovor o saradnji sa školom za obrazovanje odraslih "Sveti Sava". Nismo zalazili u detaljnije razloge prestanka ove saradnje, ali pretpostavljamo da u trenutnim okolnostima osoblje više nema tu količinu entuzijazma i energije i u sadašnjim okolnostima se fokusira na druge prioritete. Po rečima upravnika, u planu je ponovno uspostavljanje saradnje sa pomenutom školom. Već smo istakli da obrazovna struktura ukazuje da više od 50 odsto osuđenika ima završenu samo osnovnu školu, a bez osnovne je 21 osuđenik. Na ovo se nadovezuje i problem radnog i profesionalnog osposobljavanja. Naime, nekad je ustanova ulagala mnogo veće napore u obezbeđivanju sertifikata za konkretna zanimanja, tačnije, postojala je saradnja sa određenim centrom za obrazovanje kvalifikovanih radnika. Finansiranje i aktivnost na ovom planu isključivo su bili vezani za osoblje zatvora, pa i same osuđenike. Pretpostavljamo da su nedostatak inicijative viših instanci i pomoći šire društvene zajednice doprineli prestanku angažovanja oko ovog, i te kako važnog elementa resocijalizacije. Mogućnosti radnog angažovanja u ustanovi i dalje su u okviru proizvodnje betonske galanterije, kartonažerskih poslova, poljoprivrednih i režijskih poslova (kuhinja, restoran, kantina). Međutim, zbog prevelikog broja osuđenika, kapaciteti ne pružaju mogućnost upošljavanja svih koji imaju želju da rade. Dobijanje pogodnosti koje osuđenici stiču zbog zalaganja na poslu i dalje je često, ali je to mogućnost samo za one koji imaju priliku da budu radno angažovani. Pored toga, motivisanost osuđenika za radno angažovanje svakako postoji i zbog predviđene novčane nadoknade.

Organizovane aktivnosti u slobodnom vremenu postoje, ali su i dalje prisutni isti problemi: deficit prostora (jedna ista prostorija koristi se za više namena), nedostatak materijalnih sredstava za obezbeđenje kvalitetnijih sadržaja, nedovoljan kadar...

Mogućnost korišćenja biblioteke je zadovoljavajuća, kao i uslovi za versku kulturu i obrede.

PREPORUKE

- Problem prenaseljenosti rešavati na način koji što manje osujećuje prava osuđenika
- Prilikom reklasifikacije primarno se rukovoditi kriterijumima koji se tiču ponašanja i angažovanja osuđenika tokom izdržavanja kazne
- Realizovati planiranu saradnju sa školom za obrazovanje odraslih i uključiti osuđenike koji imaju potrebu za određenim obrazovanjem
- Intenzivirati saradnju sa porodicom i drugim faktorima izvan ustanove kako bi se pripreme za otpust osuđenika podigle na viši nivo
- O snažiti i podržati inicijativu i entuzijizam osoblja na svim zadacima i problemima vezanim za rad sa zavisnicima od psihoaktivnih supstanci, u cilju što efikasnije primene programa u praksi
- Više pažnje posvetiti motivaciji i participaciji osuđenika u sadržajima terapije radom i okupacione terapije, uvođenjem nekih pozitivnih podsticaja, davanjem primera, većom atraktivnošću i kvalitetom ponuđenih sadržaja

V - KONTAKTI SA SPOLJNIM SVETOM

Pravo na posete i prijem paketa kreću se u okviru zakonskih propisa. Većina osuđenika nije imala pritužbi na ostvarivanje tog prava, izuzev nekih koji smatraju da su zaslužili bolji režim i tretman, uz koje idu i veće pogodnosti.

Prenaseljenost, do koje je došlo poslednjih godina, uzrokuje stalno prilagođavanje uslova za posete broju osuđenika, ali se u zatvoru vodi računa da niko ne bude uskraćen za ovo pravo.

Neki osuđenici su imali primedbe na komunikaciju sa sudovima, međutim, u matičnoj službi smatraju da je ona sada daleko bolja nego ranije. Činjenica je da pojedini sudovi nisu ažurni, ali to stvara više problema zaposlenima u matičnoj službi, koji često rade i njihov posao.

Korišćenje telefona je dostupno, mada ponekad otežano zbog velikog broja osuđenika.

PREPORUKE

- **U postojećim uslovima, izuzetno je važno očuvati dostupnost svim vidovima komunikacije sa spoljnim svetom za sve osuđenike; uskraćivanje ovog prava ne samo da bi bilo suprotno propisima, već bi moglo biti okidač za nezadovoljstvo većih razmera, što je u uslovima prevelikog broja osuđenika, značajan bezbednosni rizik**

VI - OSOBLJE

Služba za tretman i zdravstvenu zaštitu pored tri zdravstvena radnika, ima 11 zaposlenih na poslovima tretmana. Načelnik službe je lekar. Svo osoblje zaduženo za tretman ima visoku stručnu spremu i odgovarajuće obrazovanje: pet psihologa, dva specijalna pedagoga, tri pedagoga, jedan socijalni radnik. Po polu, svo osoblje čine žene. Njih šest je angažovano na određeno, a pet na neodređeno vreme. Iako je broj zaposlenih u službi za tretman gotovo dvostruko veći nego ranije, to nije dovoljno za trenutni broj osuđenika, pogotovo ako se

uzme u obzir da je formiran tim prijemnog odeljenja gde multidisciplinarni pristup pokriva četiri radnika ove službe.

Na pitanje koliko je cenjen posao kojim se bave u društvu i da li bi ga menjali, većina je na skali od jedan do pet dala ocenu između 2 i 3. Tri radnika nisu sigurna da li bi menjali posao, a ostali su odgovorili da bi, kada bi imali izbor. Većina smatra da se brojni problemi ne rešavaju i da se ništa ne menja, dok su pojedinci optimisti i smatraju da će se situacija popraviti. Na osnovu ovih i drugih odgovora zaposlenih naš je utisak da je po pitanju radne atmosfere situacija drastično promenjena. Iako je i dalje u pitanju relativno mlađi kadar, ovoga puta nismo prepoznali onaj entuzijazam i zadovoljstvo poslom koji smo uočili u prethodnoj poseti ovoj ustanovi.

Međusobni odnosi unutar ove službe, kao i sa drugim službama u okviru ustanove, procenjeni su kao korektni. Timski sastanci se održavaju jednom nedeljno i većina smatra da timski rad doprinosi efikasnijem donošenju odluka i razmeni mišljenja. Većina zaposlenih je izjavila da uglavnom imaju potpunu slobodu da iznose primedbe na bilo šta što se tiče života u ustanovi i da iznose svoje predloge. Međutim, i dalje je prisutan stav da ova služba nema ulogu koju bi trebalo da ima, s obzirom na svrhu i koncept resocijalizacije osuđenih lica. Kad je reč o saradnji sa drugim relevantnim institucijama, procenjeno je da je ona je najlošija sa nadležnim ministarstvom i sudovima. Interesantno je da gotovo svo osoblje ima osećaj opšte izolovanosti i isključenosti kada je u pitanju pomoć i podrška u okviru sistema „...nemamo povratne informacije...osećam se isključeno iz svega...“.

Većina zaposlenih tvrdi da se edukacije organizuju retko ili nikad. Vrlo je mali broj onih koji su prošli dodatne edukacije (uglavnom u vezi bolesti zavisnosti). Zaposleni smatraju da su im potrebne edukacije u vezi sindroma sago-revanja, antisocijalnog poremećaja ličnosti, zatvorske patologije i intervencije u krizi (samopovređivanja), veštine komunikacije. Većina misli da je po formalnom obrazovanju profil specijalnog pedagoga najbolje osposobljen za ovu vrstu posla. Sugestije i predlozi osoblja u vezi poboljšanja rada najviše su se svodili na češću i bolju organizaciju edukacija, dostupnost i obezbeđivanje stručne literature i publikacija, povezanost i razmenu iskustva sa kolegama iz drugih institucija. Takođe, sugestije su bile i u vezi obezbeđivanja materijalnih sredstava kako bi se poboljšali opšti uslovi rada i obezbedili kvalitetniji sadržaji aktivnosti u slobodno vreme, radnog angažovanja, obrazovanja osuđenika...

Služba za obuku i upošljavanje broji ukupno 14 radnika što je nešto više nego u prethodnom periodu (9). Dvoje je sa visokom stručnom spremom, jedan sa višom, a ostali imaju srednju stručnu spremu. Po polu svi su muškarci sa radnim stažom dužim od pet godina. Oni konstatuju da su izloženi stresu, ali niko od osoblja nije bio napadnut ili povređen na poslu. Disciplinskih postupaka protiv radnika ove službe nije bilo. Osoblje je zadovoljno radom drugih službi, ali i položaj ove službe smatraju zadovoljavajućim. Na pitanje o dodatnim edukacijama, svi su odgovorili da nisu razmišljali o tome, ali da bi im koristilo. Svi imaju beneficirani radni staž, a visinom plate su kako kažu "manje-više zadovoljni". Osnovne primedbe odnosile su se na zastarelu tehnologiju i pohabane mašine, kao i nedostatak dovoljnog broja radnih mesta za sve osuđenike koji su zainteresovani za upošljavanje.

PREPORUKE

- **Planirati formiranje zasebnih službi za zdravstvenu zaštitu i službe za tretman**
- **Poboljšati materijalne i tehničke uslove rada osoblja (kompjuterska oprema, povećanje zarada, obezbediti bar još jednu prostoriju za rad vaspitača...)**
- **Stimulisati osoblje koje pokazuje maksimalnu angažovanost i efikasnost u okviru svojih zadataka**
- **Permanentno podsticati i pružiti svaku vrstu podrške osoblju da upotpunjuje profesionalna znanja i veštine, kao i da razmenjuje iskustva sa kolegama iz drugih ustanova**
- **Organizovati edukacije u skladu sa stvarnim potrebama i uključiti sve zaposlene**
- **Rukovoditi se principom participacije zaposlenih u donošenju zakonskih i drugih značajnih rešenja koji se direktno ili indirektno tiču poboljšanja prakse**
- **Planirati psihosocijalne programe za prevenciju sindroma izgaranja osoblja i u okviru različitih službi ih redovno sprovoditi**